

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Розвиток лідерських якостей молодших
школярів засобами проєктної діяльності**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

*студентка 2 курсу, 213 м.з. групи
Алергуш Марія Лазарівна*

Керівник:

*кандидат філологічних наук,
доцент Мафтин Л.В.*

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 4 від 04 листопада 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

АНОТАЦІЯ

Алергуш М.Л. Розвиток лідерських якостей молодших школярів засобами проєктної діяльності. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 137 с.

У магістерській роботі здійснено комплексне теоретичне та емпіричне дослідження розвитку лідерських якостей молодших школярів у контексті проєктної діяльності. Проаналізовано психолого-педагогічні підходи до трактування поняття «лідерські якості», визначено їх структуру та вікові особливості прояву в молодшому шкільному віці. Емпірична частина містить діагностику рівня сформованості лідерських якостей за розробленими критеріями та показниками. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови ефективного використання проєктної діяльності й запропоновано систему вправ та міні-проєктів, спрямованих на розвиток ініціативності, комунікативності, організаторських умінь і морально-ціннісних якостей учнів.

Ключові слова: лідерські якості, молодші школярі, проєктна діяльність, розвиток особистості, організаційно-педагогічні умови, діагностика, компетентності.

ABSTRACT

Alergush M.L. Development of leadership qualities of junior schoolchildren by means of project activities. – Manuscript. Qualification work for obtaining the degree of “master” in the specialty 013 Primary education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2025. 137p.

The master's thesis carried out a comprehensive theoretical and empirical study of the development of leadership qualities of junior schoolchildren in the context of project activities. Psychological and pedagogical approaches to the interpretation of the concept of “leadership qualities” were analyzed, their structure and age-related features of manifestation in junior school age were determined. The empirical part contains diagnostics of the level of formation of leadership qualities according to the developed criteria and indicators. The organizational and pedagogical conditions for the effective use of project activities are substantiated and a system of exercises and mini-projects aimed at developing initiative, communication, organizational skills and moral and value qualities of students is proposed.

Keywords: leadership qualities, younger students, project activities, personality development, organizational and pedagogical conditions, diagnostics, competencies.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають послання на відповідне джерело.

М.Л.Алергуш

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	11
1.1. Поняття лідерства та лідерських якостей у психолого-педагогічній науці.....	11
1.2. Специфіка прояву та розвитку лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку.....	19
1.3. Структура лідерських якостей учнів початкової школи.....	24
1.4. Роль проєктної діяльності у розвитку лідерських якостей молодших школярів.....	31
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	41
2.1. Критерії, показники і рівні розвитку лідерських якостей молодших школярів.....	41
2.2. Емпіричне дослідження рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів.....	48
2.3. Організаційно-педагогічні умови ефективного використання проєктної діяльності в розвитку лідерських якостей.....	67
2.4. Система завдань для розвитку лідерських якостей молодших школярів у проєктній діяльності.....	73
Висновки до другого розділу.....	90
ВИСНОВКИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96
ДОДАТКИ.....	106

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні трансформації в українській освіті, закріплені у Концепції «Нова українська школа» (2016), орієнтують педагогів на всебічний розвиток особистості молодшого школяра, здатної до критичного мислення, командної взаємодії та прийняття відповідальних рішень. У переліку ключових компетентностей НУШ особливе місце посідають ініціативність, підприємливість та соціальна компетентність, що включають уміння проявляти лідерські якості, ефективно співпрацювати та організовувати діяльність однолітків. Формування таких умінь сьогодні визначається не як факультативне завдання школи, а як обов'язковий компонент розвитку компетентної, активної та відповідальної особистості.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти (2018), освітній процес повинен створювати умови для формування в учнів умінь співпрацювати, ініціювати власну діяльність, брати відповідальність за результати групової роботи, долучатися до соціально значущих ініціатив. Стандарт прямо вказує, що початкова освіта має забезпечувати розвиток соціально-комунікативних навичок, які є підґрунтям для становлення лідерства. Саме у молодшому шкільному віці діти вперше активно включаються у спільну діяльність, навчаються взаємодіяти, висловлювати власну думку та впливати на результати команди, що робить формування лідерських якостей природним і необхідним процесом.

У свою чергу, Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) визначає одним із ключових завдань педагога забезпечення умов для розвитку в учнів навичок взаємодії, саморегуляції, самоорганізації та ініціативності. Учитель має володіти сучасними технологіями, що сприяють активізації пізнавальної активності та розвитку лідерського потенціалу, а також уміти організовувати діяльність учнів у групових та командних формах. Це вимагає системного впровадження

педагогічних методів, які дозволяють дітям проявляти себе в реальних ситуаціях, брати на себе відповідальність та виконувати лідерські ролі.

Одним із найбільш ефективних засобів реалізації цих вимог є проєктна діяльність, яка розглядається сучасною педагогікою як інструмент формування ключових компетентностей і розвитку особистості. У методичних рекомендаціях МОН України неодноразово підкреслюється важливість проєктної роботи як форми організації активного, дослідницького та творчого навчання. Проєктна діяльність передбачає постановку проблеми, планування, розподіл ролей, пошук інформації, узгодження рішень та презентацію результатів, що створює оптимальні умови для формування в молодших школярів ініціативності, відповідальності, уміння керувати групою, аргументувати позицію та ухвалювати рішення — тобто ключових лідерських якостей.

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах сучасного українського суспільства, де формування активної громадянської позиції, відповідальності та здатності до співпраці визначається одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики (Стратегія розвитку освіти в Україні, 2022–2032). Розвиток лідерського потенціалу дітей молодшого шкільного віку розглядається як важлива складова формування майбутнього громадянина, здатного діяти проактивно, творчо та на благо суспільства.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю реалізації вимог НУШ та Державного стандарту щодо розвитку ініціативності та соціальних компетентностей, потребою підготовки дітей до життя в умовах інформаційного суспільства, де лідерські навички набувають особливої ваги, а також значним потенціалом проєктної діяльності як сучасного педагогічного методу. Дослідження спрямоване на вирішення важливої науково-практичної проблеми — створення ефективної системи розвитку лідерських якостей молодших школярів засобами проєктної

діяльності, що забезпечує гармонійний особистісний розвиток та успішну соціалізацію дітей у початковій школі.

Стан дослідження проблеми. У науковій літературі феномен лідерства розглядається як складне соціально-психологічне явище, що охоплює особистісні, комунікативні та організаторські риси. Д.Алфімов, А.Кузякин, В.Селіванов, О.Слюсаренко, та інші вчені підкреслюють багатовимірність поняття «лідерські якості», відзначаючи такі компоненти, як ініціативність, відповідальність, уміння впливати на однолітків, організація групової діяльності та здатність до прийняття рішень. Сучасні дослідження (Л.Гриженко, Н.Зимівець, Д.Волківська) демонструють перехід від авторитарного розуміння лідерства до трактування його як соціальної компетентності, що формується у процесі взаємодії, партнерства та співпраці.

Питання формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку висвітлюються в роботах О.Воронюк, О.Хмизової, А.Семенова, Н.Семченко та інших. Дослідники підкреслюють важливість створення в школі сприятливого розвивального середовища, що забезпечує можливості для ініціативності, самостійності, відповідального прийняття рішень і партнерської взаємодії.

Соціально-педагогічні умови становлення лідерства в учнівських колективах аналізуються у працях О.Косенчук, А.Мітлоша, М.Жигайло та ін. У роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників (С.Калашнікова, Л.Сергеева, М.Брундретт, К.Роудс, Дж.Максвелл) наголошується на необхідності виховання лідерської позиції в умовах сучасних соціальних трансформацій та зростання ролі командної взаємодії.

Попри значний обсяг наукових праць, більшість досліджень має переважно теоретичний характер і лише частково розкриває практичні механізми розвитку лідерських якостей у молодших школярів. Недостатньо вивченими залишаються педагогічні можливості сучасних освітніх технологій, зокрема проєктної діяльності, яка здатна забезпечити природні умови для формування ініціативності, відповідальності, уміння

співпрацювати та організовувати роботу групи. Це визначає необхідність подальшого обґрунтування й апробації ефективних методик розвитку лідерських якостей засобами проєктної діяльності у початковій школі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи відповідає науковій проблемі кафедри: «Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування особливостей розвитку лідерських якостей молодших школярів засобами проєктної діяльності

Завдання дослідження:

- проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми розвитку лідерських якостей молодших школярів та визначити сутність основних понять дослідження у науковому дискурсі;
- охарактеризувати вікові особливості прояву та розвитку лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку;
- емпірично дослідити рівень розвитку лідерських якостей молодших школярів;
- визначити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови ефективного використання проєктної діяльності для розвитку лідерських якостей молодших школярів та розробити відповідну систему практичних завдань і міні-проєктів.

Об'єкт дослідження – процес розвитку лідерських якостей молодших школярів у сучасній початковій школі.

Предмет дослідження – особливості розвитку лідерських якостей молодших школярів засобами проєктної діяльності.

Методи дослідження: У роботі використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, що забезпечили всебічне вивчення проблеми розвитку лідерських якостей молодших школярів засобами проєктної діяльності. На теоретичному рівні застосовано аналіз, систематизацію та узагальнення

психолого-педагогічної літератури й нормативно-правових документів, що дозволило розкрити сутність лідерства, структуру лідерських якостей та педагогічні можливості проєктної діяльності. Також використано порівняльний аналіз наукових підходів для обґрунтування вікових особливостей формування лідерських рис у молодших школярів та визначення провідних ідей щодо створення умов їх розвитку.

Емпіричні методи були спрямовані на проведення констатувального експерименту з метою виявлення фактичного рівня сформованості лідерських якостей дітей. Для цього застосовувалися педагогічне спостереження, бесіди, анкетування, опитування, а також психодіагностичні методики (соціометрія, оцінювання ініціативності, відповідальності, організаторських умінь), що дало змогу отримати об'єктивні дані про прояви лідерства у шкільному середовищі. Окрему увагу приділено аналізу участі учнів у проєктній діяльності, визначенню їхніх ролей, активності та здатності до співпраці.

Для інтерпретації результатів використано методи кількісного та якісного аналізу, що дозволило здійснити узагальнення, порівняння, визначити домінуючі тенденції та розподілити учнів за рівнями розвитку лідерських якостей. Отримані дані стали підґрунтям для подальшого обґрунтування організаційно-педагогічних умов використання проєктної діяльності та розроблення системи завдань, спрямованих на розвиток лідерського потенціалу молодших школярів.

Теоретичне значення результатів дослідження. Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні й систематизації наукових уявлень про феномен лідерських якостей молодших школярів та специфіку їх розвитку в умовах сучасної початкової освіти. У роботі уточнено зміст і структуру поняття «лідерські якості» з позицій психолого-педагогічної науки, визначено вікові особливості їх формування у дітей молодшого шкільного віку, що дозволяє розглядати лідерство як важливий компонент соціальної компетентності та особистісного розвитку.

Дослідження розширює теоретичні положення щодо педагогічного потенціалу проєктної діяльності, обґрунтовуючи її як ефективний засіб формування ініціативності, відповідальності, організаторських і комунікативних умінь учнів. На основі аналізу наукових підходів окреслено організаційно-педагогічні умови, за яких проєктна діяльність набуває особливої розвивальної функції, що поглиблює наукове розуміння взаємозв'язку між проєктною технологією та лідерським розвитком дітей.

Теоретично значущим є також обґрунтування критеріїв і показників розвитку лідерських якостей молодших школярів, що створює методологічну основу для подальших досліджень та впровадження діагностичних методик у педагогічну практику. Розроблена система завдань і міні-проєктів, побудована на сучасних теоретичних підходах до навчання й виховання, може слугувати концептуальною моделлю для вчителів і науковців у сфері формування лідерського потенціалу молодших школярів.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості безпосереднього використання його результатів у освітній діяльності початкової школи. Розроблені організаційно-педагогічні умови забезпечують вчителям чіткі орієнтири щодо ефективної організації проєктної діяльності, спрямованої на розвиток лідерських якостей молодших школярів. Запропонована система практичних завдань і міні-проєктів може бути використана в освітньому процесі як готовий інструментарій для формування ініціативності, комунікативності, відповідальності та організаторських умінь учнів.

Матеріали дослідження можуть бути впроваджені у педагогічну практику вчителями початкових класів при проведенні уроків, інтегрованих курсів, позакласної діяльності та групових форм роботи. Результати констатувального експерименту можуть слугувати орієнтиром для педагогів під час діагностики рівня сформованості лідерських якостей учнів та планування подальшої виховної роботи. Розроблені рекомендації та добірка завдань можуть бути використані під час проходження педагогічної практики

студентами, у роботі методичних об'єднань учителів та в системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження здійснювалася на засіданні методичної ради Купського ліцею №2 Сучевенської ОТГ, де були представлені основні теоретичні положення, емпіричні дані та система практичних завдань і міні-проектів, спрямованих на розвиток лідерських якостей молодших школярів. Учасники засідання відзначили актуальність тематики, її відповідність вимогам Державного стандарту початкової освіти та можливість інтеграції отриманих результатів у повсякденну педагогічну практику.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (102 позиції) та додатків. Загальний обсяг роботи – 137 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття лідерства та лідерських якостей у психолого-педагогічній науці

Актуальність розгляду поняття лідерства та лідерських якостей обумовлена зростаючою роллю цих феноменів у сучасному освітньому просторі, що визначається оновленими вимогами Державного стандарту початкової освіти та положеннями Концепції Нової української школи. Вони акцентують увагу на формуванні ключових компетентностей, серед яких особливе місце займають ініціативність, відповідальність, здатність до співпраці та соціального впливу – тобто якості, що становлять основу лідерського потенціалу особистості.

Науковий інтерес до лідерства зумовлений також тим, що сучасні підходи трактують його не як суто природжену властивість, а як соціально-психологічний процес, який можна цілеспрямовано формувати та розвивати. Це потребує ґрунтовного теоретичного аналізу феномену лідерства, уточнення його змісту, компонентного складу та взаємозв'язку з різними сторонами особистісного становлення дитини. Саме тому глибоке опрацювання понятійно-категоріального апарату є необхідним для подальшого дослідження механізмів розвитку лідерських якостей у молодшому шкільному віці.

Крім того, у психолого-педагогічній літературі існує значна варіативність трактувань лідерства, що потребує систематизації й узагальнення для вибору ефективних методичних підходів у початковій школі. Розкриття сутності лідерства та лідерських якостей дозволяє визначити теоретичні основи подальшого дослідження, обґрунтувати педагогічні засоби їх розвитку та сформувати цілісну методичну модель їх формування в умовах проєктної діяльності.

Поняття «лідерство» має тривалу та багатовекторну історію розвитку, що розпочинається ще з античних часів, коли мислителі (Платон, Аристотель, Цицерон) розглядали лідера як ідеального керманича, здатного впливати на інших завдяки мудрості, чеснотам і здатності організовувати суспільне життя. Протягом століть лідерство ототожнювали переважно з владою, авторитетом і домінуванням, розглядаючи його як рису видатних особистостей. У працях Платона і Аристотеля лідер – це насамперед *мудрий керманич*, здатний спрямовувати інших завдяки знанню істини, розуму й моральній силі. Платон у “Державі” описує ідеального правителя-філософа, який повинен мати природні здібності, любов до мудрості та здатність управляти на благо всіх.

Аристотель, своєю чергою, наголошував, що лідер повинен поєднувати природні здібності з доброчесністю, адже влада без моральності веде до тиранії. Античні мислителі пов’язували лідерство з *етичним удосконаленням* особистості, розумною організацією спільноти та відповідальністю перед суспільством. Таке трактування стало фундаментом для подальшого розвитку уявлень про лідерські риси та поведінку [8].

У Середньовіччі розуміння лідерства зазнає суттєвих змін і набуває *релігійно-моралізаторського характеру*. Лідер (володар, наставник, духовний пастир) розглядався як особа, влада якої походить від Бога, а тому вимагала безумовної покори й віри. Основними якостями лідера в цей період вважалися благочестя, смиренність, готовність до служіння, турбота про ближнього та виконання Божої волі [35].

Монастирські школи та церковна педагогіка підкреслювали, що істинний лідер – це передусім духовний наставник, який веде інших шляхом праведності. Ієрархічність суспільства зумовила розуміння лідерства як *влади зверху*, що ґрунтується на авторитеті, обов’язку та релігійно-етичних нормах. У цей період посилюється ідея виховання послуху як ключової соціальної чесноти.

Епоха Відродження знаменує повернення до гуманістичних ідей, але вже з акцентом на *цінність і потенціал людини як творця власного життя*.

Лідерство починають сприймати як результат особистої активності, обдарованості, сили волі та прагнення до самореалізації. Гуманісти (Еразм Роттердамський, Т.Мор, Ф.Рабле) підкреслювали значення виховання, освіти й саморозвитку, вважаючи, що лідерські якості можна формувати [91].

Особливий внесок зробив Ніколо Макіавеллі, який у творі «Державець» описав лідера як політика-практика, здатного приймати сміливі рішення, бути гнучким і діяти в інтересах держави. Він запропонував реалістичне, інколи жорстке розуміння лідерства, пов'язане з ефективністю, силою й умінням адаптуватися. Попри суперечливість, ці ідеї сприяли розвитку уявлень про різні стилі лідерської поведінки.

У період Відродження на перший план виходить *цінність особистості, її здібностей і свободи*, а отже – і переконання, що лідером може стати кожен, хто розвиває свої таланти та моральні чесноти [89].

У Новий час на зміну релігійно-ієрархічним уявленням приходить раціоналістичне розуміння природи лідерства. Європейські мислителі (Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо) пов'язували владу та лідерство з *суспільним договором* та відповідальністю перед громадою. Лідер розглядається як представник народу, що має діяти в інтересах суспільства, а не через божественне право.

Починають домінувати ідеї *особистої свободи, рівності, природних прав людини*, що зумовлює поступовий перехід від бачення лідерства як домінування до уявлення про лідера як виразника волі громади, гаранта прав і свобод. На перший план виходять такі якості, як справедливість, розумність, відповідальність, здатність вести за собою через переконання, а не силу.

Просвітництво внесло вагомі зміни в розуміння сутності лідера, висунувши на перший план *цінність освіти, розуму й морального вдосконалення*. Дені Дідро, Шарль Монтеск'є, Вольтер, Кант підкреслювали, що розвиток особистості можливий через знання, а освіта має потенціал формувати активного громадянина [8].

Лідер починає розглядатися не лише як сильний керівник, а як *освічена та моральна особистість*, здатна керувати через приклад, раціональність, просвітницьку діяльність і дотримання етичних принципів. Просвітники заклали основи сучасної концепції лідерства як сукупності розвинених інтелектуальних і моральних якостей, які формуються у процесі виховання.

У XIX столітті активно розвиваються соціологія та психологія, що дає поштовх науковим теоріям лідерства. Домінує *теорія великих людей* (Т.Карлейл), відповідно до якої лідерами стають виняткові особистості з природженими талантами. Цей підхід зосереджувався на харизматичних фігурах, вважаючи їх рушіями історичного прогресу.

Паралельно формується уявлення про лідерство як функцію групової взаємодії. Соціологи підкреслюють, що лідерство залежить не тільки від особистості, а й від потреб та структури групи. Це заклало основу для наступних досліджень лідерських ролей і статусу в соціальних спільнотах.

На межі XIX–XX століть у рамках соціології та психології з'являється теорія видатної особистості, відповідно до якої лідерами народжуються, а їхні особистісні риси є вродженими. Такий підхід базувався на пошуках універсальних якостей успішних лідерів. Однак подальші дослідження (Р.Стогділл, К.Бьорд, Е.Богардус) довели, що жоден перелік рис не є універсальним, а лідерство значною мірою залежить від ситуації та соціального контексту.

XX століття стало переломним у науковому дослідженні лідерства – саме в цей період формуються основні сучасні підходи (див.додаток А.).

У першій половині XX століття домінують ситуаційні та поведінкові теорії, які змінили акцент із «особистісних рис» на конкретні стилі поведінки. Дослідження К.Левіна виокремили авторитарний, демократичний та ліберальний стилі керівництва, що стало важливою віхою у формуванні педагогічного розуміння лідерства. Пізніше виникають підходи, що трактують лідера як суб'єкта, здатного адаптувати свою поведінку відповідно до умов діяльності (Фідлер, Херсі та Бланшар) [91].

У другій половині ХХ століття посилюється інтерес до соціально-психологічних аспектів лідерства, розглядаючи його як процес взаємодії між лідером і групою. Представники цього напрямку (Д.Мак-Грегор, Б.Бас, Р.Кричевський) підкреслюють, що лідерство – це не лише вплив, але й взаємна довіра, підтримка, комунікація та спільність цінностей.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття формується гуманістичний підхід до розуміння лідерства, поширюється концепція трансформаційного (харизматичного) лідерства, за якої лідер є натхненником і мотиватором, орієнтованим на розвиток інших (Дж.Бернс, Б.Бас, Дж.Максвелл). У педагогіці набуває значення поняття лідера як фасилітатора – учасника взаємодії, який не домінує, а сприяє розкриттю потенціалу групи.

У сучасній психолого-педагогічній науці поняття «лідерство» та «лідерські якості» посідають важливе місце, оскільки відображають здатність особистості впливати на інших, організовувати спільну діяльність і ефективно взаємодіяти в соціальному середовищі. Аналіз наукових підходів свідчить, що лідерство як феномен є багатовимірним, охоплює індивідуально-психологічні риси, стилі поведінки, соціальні ролі й динаміку групових процесів.

Так, у працях Д. Волківської, Л. Бізо, В. Селіванова підкреслюється, що лідерство – це не лише соціальна роль, а й складна система взаємодії, у якій поєднуються особистісні риси, поведінкові прояви, комунікативні здібності та здатність адаптуватися до різних ситуацій. Учені наголошують, що лідерство формується в умовах співпраці, групової діяльності та позитивного соціального впливу, а тому не може розглядатися як результат винятково природжених характеристик [11; 19; 77].

Помітним є й гуманістичний підхід, який підтримують С. Калашнікову, В. Ягоднікову та автори колективної монографії «Освітнє лідерство: від теорії до практики». Згідно з ним, лідерство ґрунтується на взаємоповазі, етичності, емоційній зрілості та готовності працювати на благо групи. Лідер не домінує, а надихає, підтримує, створює умови для розвитку потенціалу

інших [40; 101]. Такий підхід особливо цінний у контексті початкової школи, де важливо формувати не владу або авторитарність, а емпатію, відповідальність, ініціативність і комунікативні навички.

Окремі дослідники (І.Адизес, Ю.Александров, О.Косенчук) підкреслюють, що лідерство слід розглядати як компетентність, яка включає гнучкість, здатність до прийняття рішень, уміння організовувати спільну діяльність та налагоджувати ефективну комунікацію. Згідно з їхніми підходами, лідерство виходить за межі управління та набуває значення універсальної життєвої навички, розвитку якої потребують усі діти незалежно від типу темпераменту чи початкової активності. Це дозволяє говорити про лідерські якості як такі, що формуються поступово, через досвід, рефлексію та спеціально організовану діяльність, включно з проєктними формами роботи [1; 3; 47].

Одним із найгрунтовніших у вітчизняній педагогіці є підхід Д. Алфімова, який у своїх працях трактує лідерські якості як інтегровану систему особистісних характеристик, що забезпечують здатність до ініціативи, відповідальності, організованості, комунікативності й уміння вести групу до спільної мети. Учений наголошує, що лідерські якості не є вродженими; вони формуються в умовах спеціально організованої діяльності, взаємодії та педагогічної підтримки. На його думку, лідерство передбачає розвиток таких компонентів, як мотиваційний, комунікативний, емоційно-вольовий та організаторський [6].

Значний внесок у розвиток сучасного розуміння лідерства зробив А.Кузякин, який акцентує на взаємодії особистісних і ситуаційних чинників. Він визначає лідера як особу, здатну впливати на групу завдяки авторитету, ініціативності, умінню встановлювати стосунки й підтримувати позитивний психологічний клімат. У його працях лідерство описується як процес, що формує структуру групових ролей, де лідер виступає організатором і координатором колективної діяльності. На думку дослідника, лідерські

якості можуть розвиватися цілеспрямовано, якщо дитині надаються можливості для прояву активності та прийняття відповідальності [48].

У роботах Н.Сушик лідерство розглядається як соціальна компетентність, що формується у процесі виховання й взаємодії в дитячому колективі. Дослідниця підкреслює, що лідерські якості сприяють адаптації особистості, підвищують її соціальну активність, формують здатність до конструктивної взаємодії та прийняття рішень. Науковиця виділяє такі важливі риси лідера, як емпатія, здатність вислуховувати інших, уміння організовувати партнерську діяльність, готовність брати на себе відповідальність [85]. Подібні позиції простежуються у працях К.Садохіної, яка підкреслює, що розвиток лідерських якостей залежить від соціально-педагогічного середовища та характеру міжособистісних стосунків, а також визначає ключові умови їх ефективного формування [76].

Важливе місце у дослідженнях лідерства серед молодших школярів посідають праці О.Хмизової та О.Воронюк. О.Хмизова визначає лідерство як динамічний процес групової взаємодії, у якому дитина набуває досвіду організації діяльності, проявляє ініціативу, опановує комунікативні та організаторські навички. Вона наголошує на значенні ігрової, творчої й позаурочної діяльності як ефективних середовищ для становлення лідерської позиції [94]. О. Воронюк акцентує, що саме початкова школа є сенситивним періодом для розвитку лідерства, оскільки діти в цьому віці активно засвоюють соціальні норми, навчаються співпраці, беруть участь у колективних видах діяльності. Науковиця підкреслює важливість створення розвивального освітнього середовища, у якому дитина має можливість реалізовувати ініціативу та брати на себе відповідальність [21].

У наукових працях В.Селіванова, В.Ягоднікової, Н.Семченко та інших лідерство трактується як особистісно-соціальне утворення, що передбачає здатність впливати на інших через переконання, приклад, знання та організованість. Дослідники підкреслюють, що лідерство не ототожнюється з домінуванням чи владністю; навпаки, сучасне лідерство ґрунтується на

співпраці, взаємоповазі, партнерстві й емоційній зрілості [77; 80; 101]. У роботах В.Ягоднікової особлива увага приділяється вихованню лідерів у шкільному середовищі, де важливо розвивати в дітей уміння працювати в команді, висловлювати власну думку, аргументувати позицію та брати участь у спільному ухваленні рішень [101].

До сучасних підходів належать також праці Д.Волківської, Л.Бізо, С.Калашнікової, які розглядають лідерство як ключову компетентність XXI століття. Вони підкреслюють, що лідерські якості необхідні кожній особистості, оскільки забезпечують конкурентоспроможність, гнучкість, адаптивність і здатність до ефективної комунікації у швидкозмінному світі [11; 19; 40]. У монографії «Освітнє лідерство: від теорії до практики» (за ред. В. Міляєвої) лідерство трактується як багаторівнева система, що включає особистісні риси, управлінські навички та здатність впроваджувати зміни. Автори наголошують, що формування лідерських якостей у дітей є стратегічним завданням сучасної освіти, оскільки воно сприяє становленню активного громадянина, здатного до відповідального вибору та соціальної взаємодії.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про різноплановість наукових підходів до визначення понять «лідерство» та «лідерські якості». Дослідники сходяться на тому, що лідерство – це складне соціально-психологічне явище, яке формується в процесі діяльності та взаємодії, а лідерські якості є інтегрованим особистісним утворенням, що включає ініціативність, відповідальність, комунікативні вміння, креативність і здатність організовувати спільну діяльність. Сучасні наукові підходи підкреслюють педагогічну керованість процесу розвитку лідерських якостей, що особливо важливо в контексті початкової освіти та обґрунтовує необхідність цілеспрямованого формування лідерського потенціалу молодших школярів.

Проведений аналіз наукових підходів засвідчує, що лідерство є складним соціально-психологічним і педагогічним феноменом, який охоплює

здатність особистості впливати на групу, організовувати спільну діяльність, мотивувати й підтримувати інших. У психолого-педагогічній науці поняття «лідерські якості» розглядається як інтегрована система здібностей і рис, що забезпечують ініціативність, відповідальність, комунікабельність, організованість та вміння співпрацювати.

1.2. Специфіка прояву та розвитку лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку

Вивчення вікових особливостей молодших школярів є надзвичайно важливим для розуміння специфіки формування та прояву лідерських якостей у цьому періоді розвитку. Саме в молодшому шкільному віці відбувається інтенсивне становлення емоційно-вольової сфери, розвиток саморегуляції, формування самооцінки та соціальних умінь, що безпосередньо впливають на здатність дитини брати на себе ініціативу, відповідальність і організовувати взаємодію з однолітками. Педагог, який володіє знаннями про вікові закономірності поведінки та мислення дітей, може більш ефективно визначати прояви лідерського потенціалу й обирати адекватні методи його розвитку.

Важливість вивчення вікових особливостей також зумовлена тим, що лідерські прояви в молодших школярів мають іншу природу, ніж у підлітків чи старшокласників: вони часто емоційні, ситуативні й тісно пов'язані з ігровою та навчальною діяльністю. Усвідомлення цих відмінностей дозволяє уникнути помилкових оцінок поведінки дітей і створити умови, у яких лідерські якості формуватимуться природно, відповідно до потреб і можливостей віку.

Таким чином, розуміння вікових особливостей молодших школярів є необхідною передумовою для ефективної педагогічної підтримки розвитку лідерських якостей, їхнього цілеспрямованого формування та гармонійної соціалізації дитини у шкільному середовищі.

Молодший шкільний вік є одним із найважливіших періодів у психічному та соціальному розвитку дитини, оскільки саме в цей час відбувається інтенсивне формування особистісних структур, що визначають подальшу соціальну активність і стиль поведінки. Як зазначає М. Савчин, у віці 6-10 років дитина переходить до нової соціальної ситуації розвитку, у якій провідною стає навчальна діяльність, а стосунки з учителем і однолітками набувають особливого значення [75]. Саме в цей період розвивається здатність діяти відповідно до правил, з'являється довільність поведінки, формується внутрішній план дії, що є фундаментальними новоутвореннями віку. Діти навчаються усвідомлювати свої цілі, контролювати власні дії, керувати емоціями, що забезпечує основу для подальшого становлення елементів лідерської поведінки, таких як саморегуляція, ініціативність і здатність організувати власну діяльність.

Значну увагу до особистісного розвитку молодших школярів приділяє Л.Божович, яка підкреслює, що в цей період формується стійкіша самооцінка, почуття компетентності та внутрішня позиція школяра, спрямована на прагнення бути успішним і визнаним у колективі. Розвиток цих особистісних утворень забезпечує підґрунтя для виникнення потреби в соціальній активності, бажанні виконувати значущі ролі та впливати на результат групової взаємодії. Саме тому молодші школярі охоче беруть участь у колективних іграх, довірчих групових завданнях і навчальних ситуаціях, які передбачають розподіл ролей [14].

За О. Хмизовою, групова діяльність у цьому віці виступає природним середовищем формування лідерських проявів, оскільки діти активно прагнуть співпрацювати, демонструвати свої можливості, пропонувати ініціативи та координувати дії однолітків [93].

У цей період відбувається інтенсивний розвиток комунікативної сфери: діти починають краще розуміти почуття інших, здатні співпереживати, враховувати інтереси групи, що, на думку Н.Жигайло, є важливою передумовою для становлення емоційно зрілого лідера. Оскільки лідерство

нерозривно пов'язане з умінням взаємодіяти, підтримувати інших і зберігати емоційну рівновагу, розвиток емпатії, самоконтролю та вольових властивостей у молодшому шкільному віці відіграє ключову роль. Діти цього віку вже здатні усвідомлювати емоції, співставляти власні дії з поведінкою інших, що робить можливим розвиток таких аспектів лідерських якостей, як уміння керувати групою, переконувати, будувати конструктивні стосунки та доводити розпочату справу до завершення [31].

Науковці А. Мітлош, В. Маляко та В. Бажанюк підкреслюють, що саме в молодшому шкільному віці виявляються перші ознаки лідерської обдарованості, зокрема підвищена соціальна активність, бажання виконувати провідні ролі, швидка адаптація до нових ситуацій, організаторські нахили та готовність приймати рішення. Водночас вони наголошують, що ці прояви можуть бути ситуативними та потребують педагогічного супроводу, оскільки діти ще не володіють достатньо сформованими механізмами саморегуляції або стратегічного мислення [61]. Саме тому важливо створювати умови, які забезпечують поступовий розвиток лідерської позиції через участь у спільних проєктах, рольових іграх, ігровому тренінгу та діяльності, спрямованій на прийняття відповідальності.

Виходячи з підходів О. Хмизова, розвиток лідерських якостей у цьому віці значною мірою залежить від соціально-педагогічних умов. Учена підкреслює, що молодші школярі особливо чутливі до позитивної оцінки, підтримки та довіри з боку дорослих, а тому атмосфера безпеки, відкритості та прийняття є необхідною умовою для формування в дітей здатності виявляти ініціативу, взаємодіяти, брати на себе лідерські функції [92]. Важливими чинниками вона вважає можливість вибору ролей, участь у спільних видах діяльності, поступове ускладнення завдань та формування позитивного досвіду успіху. Це узгоджується з висновками Н. Жигайло, яка розглядає лідерство як результат гармонійного особистісного та духовного зростання, що розвивається через гуманні стосунки, ціннісні орієнтації та соціально значущу діяльність [31].

З огляду на психологічні новоутворення цього віку – розвиток довільності, становлення самооцінки, посилення соціальної активності, розширення комунікативних можливостей і формування мотивації до успіху – можна стверджувати, що молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку лідерського потенціалу (див. табл. 1.1.). Діти цього віку демонструють природне прагнення до ініціативності та активної участі, готові виконувати провідні ролі, але потребують педагогічного керівництва, яке допоможе їм формувати конструктивні, а не домінуючі форми лідерської поведінки. Лідерські якості формуються не стихійно, а в умовах цілеспрямовано організованої діяльності, що враховує вікові можливості дітей та створює простір для спільної взаємодії, творчості, відповідальності та самореалізації.

Таблиця 1.1.

**Новоутворення молодшого шкільного віку
та їхній потенціал у розвитку лідерських якостей**

Новоутворення молодшого шкільного віку	Психологічний зміст новоутворення	Потенціал для розвитку лідерських якостей
Розвиток довільності поведінки та уваги	Здатність свідомо контролювати дії, емоції, поведінку; виконувати інструкції; діяти за правилами	Формує саморегуляцію, відповідальність, дисциплінованість — основи організаторської діяльності лідера
Формування внутрішнього плану дій	Уміння планувати, передбачати результати, діяти послідовно	Підтримує розвиток ініціативності, уміння ставити цілі, організовувати виконання завдань
Розвиток навчальної мотивації та почуття компетентності	Прагнення до успіху, значущість досягнень, чутливість до оцінки дорослого	Підсилює бажання проявляти активність, підвищує готовність брати відповідальність, сприяє самоутвердженню
Становлення самооцінки та самосвідомості	Усвідомлення власних можливостей, аналіз успіхів і помилок, оцінка себе на основі діяльності	Допомагає дитині впевнено брати на себе лідерські ролі, аргументувати позицію, проявляти самостійність

Новоутворення молодшого шкільного віку	Психологічний зміст новоутворення	Потенціал для розвитку лідерських якостей
Інтенсивний розвиток комунікативних навичок	Розширення словникового запасу, вміння висловлювати думки, слухати інших	Формує здатність переконувати, вести діалог, координувати групові взаємодії — ключові характеристики лідера
Розвиток емпатії та соціальної чутливості	Здатність розуміти переживання інших, співпереживати, враховувати групові потреби	Сприяє формуванню партнерського, ненасильницького лідерства, заснованого на довірі та взаємоповазі
Підвищена потреба у спільній діяльності та взаємодії	Бажання працювати в групі, брати участь у колективних іграх і проектах	Створює умови для природного виявлення лідерських проявів, розподілу ролей і ініціювання спільних дій
Посилення уяви та креативності	Активний розвиток фантазії, творчого мислення, пошук нових рішень	Забезпечує креативний стиль лідерської поведінки, здатність генерувати ідеї, вести групу в інноваційну діяльність
Зростання емоційної експресивності та гнучкості	Яскраві емоційні реакції, відкритість до нового, швидка адаптація	Допомагає формувати харизматичні риси лідера, здатність надихати інших
Початок формування моральних правил і норм	Усвідомлення справедливості, доброти, відповідальності перед іншими	Підґрунтя для розвитку етичного лідерства, здатного діяти відповідально і чесно

Таким чином, особливості психічного, соціального й особистісного розвитку молодших школярів створюють природні передумови для становлення лідерських якостей. Новоутворення віку – розвиток навчальної мотивації, довільності, саморегуляції, пізнавальної активності та комунікативної сфери – визначають готовність дитини до прийняття відповідальності, ініціювання діяльності та участі в колективному процесі. Тому саме молодший шкільний вік є сприятливим періодом для

цілеспрямованого формування лідерського потенціалу в умовах педагогічно організованої діяльності, зокрема проєктної, що максимально відповідає потребам цього віку.

1.3. Структура лідерських якостей учнів початкової школи

Вивчення лідерських якостей молодших школярів потребує чіткого розуміння їх змісту та внутрішньої будови, оскільки лідерство є багатокомпонентним особистісним утворенням, що виявляється у поєднанні мотиваційних, емоційно-вольових, комунікативних та організаторських характеристик. Саме тому важливо визначити структуру лідерських якостей, яка дозволяє окреслити ключові складові цього явища та описати механізми його формування в молодшому шкільному віці. Без структурування цього поняття неможливо розробити науково обґрунтовану систему критеріїв і показників, що дають змогу здійснювати якісну оцінку розвитку лідерських якостей у дітей.

Обґрунтування структури лідерських якостей також є необхідною умовою для визначення рівнів їх сформованості, оскільки кожен структурний компонент має свої прояви, показники та динаміку розвитку в молодшому шкільному віці. Чітке окреслення цих компонентів дає змогу виявити, які саме якості вже достатньо сформовані, які потребують подальшого розвитку, а також на які аспекти педагогічного впливу слід спрямовувати зусилля. Визначення структури дозволяє перейти від загального розуміння лідерства до практичної діагностики та цілеспрямованої роботи з учнями.

Отже, аналіз структури лідерських якостей виступає ключовим етапом дослідження, який забезпечує методологічну основу для подальшого визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості лідерських якостей, а також для розроблення ефективних педагогічних засобів їх розвитку в умовах початкової школи.

Структура лідерських якостей молодших школярів охоплює сукупність рис, умінь і здібностей, що зароджуються на ранніх етапах розвитку дитини та визначають її майбутній лідерський потенціал. Формування цих якостей

відбувається під впливом сімейного та шкільного середовища, особливостей педагогічної взаємодії та емоційно-соціального клімату в колективі. Лідерські прояви у цьому віці ґрунтуються на поєднанні особистісних характеристик, соціальних навичок, когнітивних умінь і моральних орієнтирів, що забезпечують дитині активність, упевненість та здатність впливати на групу [40, с. 148].

Одним із базових компонентів лідерських якостей є особистісні риси – упевненість у собі, ініціативність, наполегливість і самостійність. Саме вони створюють основу для здатності брати відповідальність, приймати рішення й організовувати діяльність. Упевненість формується завдяки підтримці дорослих і позитивному досвіду успіху, ініціативність – через участь у проєктах та навчально-творчих видах діяльності, наполегливість – у процесі виконання завдань, що потребують зосередженості й довготривалої роботи. Самостійність, у свою чергу, розвивається через можливість самостійного вибору способів виконання завдань, планування власних дій і оцінювання результатів [10, с. 35–37].

Проєктна діяльність є ефективним інструментом формування особистісного компонента лідерства, оскільки дає дитині змогу проявити ініціативу, спланувати власні дії, долати труднощі та відповідати за результат. Атмосфера підтримки та довіри з боку педагога відіграє вирішальну роль у зміцненні цих рис [40, с. 150].

Когнітивні здібності також входять до структури лідерських якостей, оскільки забезпечують уміння аналізувати інформацію, критично мислити та приймати зважені рішення. У молодшій школі ці здібності активно розвиваються через різні види навчальної діяльності: розв’язання задач, творчу роботу, участь у проєктах і міні-дослідженнях. Завдяки цьому дитина вчиться орієнтуватися у складних ситуаціях, знаходити оптимальні рішення та діяти системно й продумано [48, с. 89].

Важливим напрямом розвитку когнітивних здібностей є формування аналітичного мислення. Молодші школярі вчать структурувати інформацію,

виділяти головне, встановлювати закономірності та робити логічні висновки. Розв'язання математичних і логічних задач сприяє вмінню комплексно розглядати проблему й знаходити оптимальні рішення [69, с. 143].

Не менш важливою складовою є критичне мислення, що забезпечує здатність ставити запитання, перевіряти достовірність інформації та робити обґрунтований вибір. Воно активно розвивається через дискусії, аналіз текстів і ситуаційні завдання, які спонукають дітей оцінювати різні варіанти рішень.

Креативність також відіграє значну роль у когнітивному розвитку, адже завдання, що потребують нестандартного мислення – створення історій, участь у квестах, художніх чи проєктних роботах – допомагають учням генерувати нові ідеї та приймати нетрадиційні рішення.

Важливою частиною когнітивних умінь є навички планування. Виконання проєктів і багатокрокових завдань навчає дітей визначати послідовність дій, розподіляти час і ресурси, що формує організованість і системність у роботі [48, с. 90].

Квести, командні завдання та інтерактивні види діяльності сприяють умінню швидко аналізувати інформацію, приймати рішення й працювати в команді. Додатковий розвиток забезпечують логічні вправи на пошук закономірностей та класифікацію, які зміцнюють аналітичні процеси [69, с. 144].

Формування навичок прийняття рішень і самооцінювання відбувається через проєктну діяльність та рефлексію. Учні вчаться обирати способи роботи, відповідати за свій вибір, оцінювати результати й робити висновки щодо подальшого вдосконалення [48, с. 91].

Прогнозування як когнітивна здібність дає змогу дітям передбачати наслідки власних дій і планувати наступні кроки, що є важливим для лідерської поведінки в командних проєктах.

Отже, аналітичне, критичне та творче мислення, уміння планувати, приймати рішення, рефлексувати й прогнозувати становлять основу

когнітивного компонента лідерських якостей. Вони забезпечують здатність школярів мислити цілісно, діяти відповідально та впевнено орієнтуватися в нових ситуаціях.

Моральні засади є фундаментом формування відповідального й ефективного лідерства, адже саме вони визначають характер взаємодії дитини з оточенням, сприяють появі довіри та поваги в колективі. У молодшому шкільному віці діти поступово засвоюють поняття справедливості, чесності, поваги та відповідальності, що створює основу для подальшого розвитку їхнього етичного й лідерського потенціалу [69, с. 145].

Одним із перших моральних орієнтирів, з яким знайомляться учні, є справедливість: рівне ставлення, чесний розподіл ролей і врахування думки кожного. Завдяки поясненням учителя діти вчаться неупередженості та чесності у взаємодії з однолітками [48, с. 92]. Важливе місце займає й чесність – уміння визнавати помилки, говорити правду та будувати відкрите спілкування, що зміцнює довіру в колективі.

Повага до інших формується через групову роботу та дискусії, де учні вчаться цінувати різні думки й враховувати почуття інших, що сприяє створенню позитивної атмосфери в класі [69, с. 146]. Відповідальність розвивається через виконання доручень та участь у спільних проєктах, коли дитина бачить значущість власного внеску у спільний результат.

Етичні уявлення поглиблюються завдяки обговоренню моральних ситуацій та рольовим іграм, які навчають дітей співпереживати, знаходити компроміси й приймати об'єктивні рішення. Важливим є й наслідування поведінки дорослих: учителі та батьки слугують моральними взірцями, моделюючи чесність, справедливість і гідне ставлення до інших [83, с.77].

Лідер, який дотримується моральних норм, здобуває авторитет, довіру та підтримку однолітків. Саме моральні принципи допомагають дитині ухвалювати етичні рішення навіть у складних ситуаціях, ставлячи спільне благо вище за особисту вигоду.

Отже, засвоєні у молодшому шкільному віці моральні якості – справедливість, чесність, відповідальність і повага – формують основу гуманістичного та відповідального лідерства. Через дискусії, рольові ігри, приклади з життя та спостереження за дорослими діти набувають етичних орієнтирів, які згодом визначають їхню лідерську поведінку [76, с. 40].

Організаторські здібності посідають важливе місце у структурі лідерських якостей, адже забезпечують здатність ефективно керувати командою, планувати спільну діяльність і координувати її виконання. У молодшому шкільному віці розвиток цих умінь є особливо значущим, оскільки діти починають усвідомлювати принципи командної роботи, вчаться брати відповідальність і організовувати дії однолітків.

Базовим елементом організаторських здібностей є планування: визначення мети, послідовності дій, розподілу часу й ресурсів. У початковій школі це формується через підготовку до свят, проєктів чи групових завдань, де учні вчаться структурувати свою діяльність за підтримки вчителя [83, с. 78]. Не менш важливим є розподіл обов'язків – діти поступово усвідомлюють потребу враховувати можливості та інтереси кожного учасника, що сприяє відчуттю колективної відповідальності.

Координація роботи команди розвивається під час групових проєктів, коли учні слідкують за злагодженістю дій, нагадують про дедлайни чи підтримують однокласників, які мають труднощі. Контроль виконання завдань також є ключовим умінням: перевірка проміжних результатів або обговорення прогресу вчить дітей дотримуватися домовленостей та відповідати за спільний результат [76, с. 41].

Формуванню цих навичок сприяють шкільні свята, конкурси, виставки, а особливо – проєктна діяльність, яка передбачає вибір теми, планування, розподіл ролей і презентацію результатів. Важлива роль належить учителю, який підтримує ініціативність і поступово надає більше автономії, допомагаючи дітям відчувати себе організаторами [83, с. 80]. Додатковою

умовою є сформованість комунікативних умінь – здатності пояснювати ідеї, домовлятися та переконувати інших.

Отже, організаторські здібності формуються у процесі цілеспрямованої навчальної і позакласної діяльності та забезпечують розвиток відповідальності, уміння планувати, координувати й оцінювати спільну роботу. Вони створюють міцну основу для становлення лідерського потенціалу дитини.

Здатність до самопрезентації також є важливим елементом лідерських якостей, оскільки дає можливість учневі впевнено представляти свої ідеї, мотивувати інших і встановлювати контакт із аудиторією. Уже в молодшій школі вона формується через участь у презентаціях, коротких виступах, обговореннях та демонстрації власних досягнень [46, с. 112].

Дебати у доступній для віку формі розвивають уміння аргументувати позицію та реагувати на запитання, а театральні й рольові ігри сприяють розвитку мовленнєвої виразності, подоланню невпевненості та вмінню взаємодіяти з аудиторією. Участь у позакласних конкурсах і концертах дозволяє дітям здобути досвід публічних виступів і навчитися контролювати емоції. Важливою є підтримка вчителя, який створює безпечні умови для виступів, та однокласників, що сприяє зниженню тривожності й зміцнює віру у власні сили [46, с. 113].

Отож, нами було узагальнено структурні компоненти лідерських якостей молодших школярів, що ляже в основу дослідження рівня їх сформованості (див. табл. 1.2.).

Таблиця 1.2.

**Структурні компоненти лідерських якостей молодших школярів,
їх зміст та поведінкові індикатори**

Компонент	Зміст (що включає)	Що проявляє дитина (поведінкові індикатори)
Особистісний	Упевненість у собі, ініціативність,	Виявляє віру у власні сили; бере ініціативу;

Компонент	Зміст (що включає)	Що проявляє дитина (поведінкові індикатори)
	самостійність, наполегливість	доводить справу до кінця; здатний працювати без постійної допомоги дорослого
Соціально-комунікативний	Уміння співпрацювати, взаємодіяти, налагоджувати стосунки; емпатія; навички переконання	Легко вступає в контакт, слухає інших, знаходить спільну мову; пропонує рішення; бере участь у дискусіях; уміє домовлятися
Когнітивний	Аналітичне, критичне та творче мислення; здатність приймати рішення; планування діяльності	Аналізує ситуацію, пропонує варіанти розв'язання; аргументує свою думку; прогнозує наслідки; планує власні дії
Морально-ціннісний	Справедливість, чесність, відповідальність, повага до інших	Дотримується правил; неупереджений; визнає помилки; виконує обіцянки; дбає про спільний результат; проявляє чесність у взаємодії
Організаторський	Уміння планувати роботу колективу, розподіляти ролі, координувати та контролювати діяльність команди	Пропонує план; розподіляє обов'язки; нагадує про строки; допомагає іншим; стежить за виконанням завдань у групі
Компонент самопрезентації	Уміння представляти себе, ідеї та результати; публічні виступи; виразність мовлення	Виступає перед класом; упевнено презентує проекти; спілкується чітко; демонструє власні досягнення; володіє емоційною виразністю

Отже, навички самопрезентації формуються через різноманітні види діяльності та забезпечують дитині здатність ефективно комунікувати,

впливати на інших і проявляти лідерський потенціал. У комплексі з особистісними, соціальними, когнітивними, моральними й організаторськими властивостями вони створюють цілісну структуру лідерських якостей молодшого школяра, формування яких є важливим завданням освітнього процесу НУШ.

1.4. Роль проєктної діяльності у розвитку лідерських якостей молодших школярів

Проєктна діяльність посідає особливе місце у формуванні лідерських якостей молодших школярів, оскільки створює природні умови для прояву ініціативності, відповідальності, самостійності та вміння працювати в команді. У процесі роботи над проєктом діти не лише здобувають нові знання, а й вчаться планувати власні дії, розподіляти обов'язки, приймати рішення, презентувати результати та взаємодіяти з однолітками. Саме така діяльність моделює реальні життєві ситуації, у яких учень має змогу виконати роль організатора, модератора, виконавця чи комунікатора, поступово розкриваючи свій лідерський потенціал. Проєктна робота сприяє розвитку в учнів упевненості у власних можливостях, формує позитивний досвід досягнення спільної мети та створює підґрунтя для гармонійного формування майбутнього лідера.

Зосередження на ролі проєктної діяльності у розвитку лідерських якостей молодших школярів є цілком закономірним і ґрунтується на ключових положеннях нормативних документів Нової української школи, які визначають компетентнісний підхід основою сучасної початкової освіти.

Зміст проєктної діяльності у початковій школі тісно корелює з положеннями Державного стандарту початкової освіти (2018), який закладає основу компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів – центральних для розвитку лідерських якостей. Відповідно до Стандарту, освітній процес має бути організований так, щоб учні змогли «виявляти ініціативність», «брати відповідальність», «здійснювати співпрацю», «обирати способи дій» та «презентувати результати власної діяльності». Ці

вимоги прямо співвідносяться зі структурними компонентами лідерства – ініціативністю, організаторськими здібностями, комунікативністю та самостійністю. Окремі освітні галузі, зокрема «Я досліджую світ», офіційно містять проєктні роботи як обов’язковий елемент навчання, передбачаючи формування умінь планувати, взаємодіяти з іншими, збирати й аналізувати інформацію, аргументувати свої висновки та представляти результати. Таким чином, Державний стандарт нормативно закріплює проєктну діяльність як засіб формування компетентностей, що безпосередньо становлять основу лідерського потенціалу.

Не менш важливим є положення Концепції «Нова українська школа», яка визначає проєктні методи одним із ключових інструментів інноваційної освіти. У документі зазначено, що сучасний учень має бути активним суб’єктом навчання, здатним критично мислити, ініціювати дії, працювати в команді й відповідально ставитися до результату [45]. Саме ці характеристики повністю збігаються з традиційними і сучасними підходами до визначення лідерства в педагогічній і психологічній науці. НУШ наголошує на необхідності формувати «уміння поставити мету й організувати діяльність», «здатність до співпраці», «підприємливість та ініціативність», «емпатію й відповідальність» – усі ці якості є ядром лідерських компетентностей. Окремий акцент зроблено на «педагогіці партнерства», що генерує умови для демократичного лідерства, коли учень має право голосу, бере участь у прийнятті рішень, пропонує ідеї й бачить їх утілення в результатах спільної роботи.

І Державний стандарт, і Концепція НУШ підкреслюють важливість не лише результативності, а й процесу навчання, який має бути організований у формах, що сприяють розвитку самостійності, творчості та відповідальності учня [27;45]. Саме проєктна діяльність відповідає цим вимогам найбільш повно, оскільки забезпечує природний простір для розвитку всіх структурних компонентів лідерських якостей. Участь учнів у проєктах передбачає етапи дослідження, планування, прийняття рішень, командної роботи, творчої

діяльності та самопрезентації – тобто комплекс дій, який нормативні документи НУШ розглядають як обов’язковий у сучасній школі.

У методичних рекомендаціях МОН до впровадження НУШ підкреслено, що проєктна діяльність сприяє формуванню досвіду співпраці, взаємодопомоги, планування, творчого пошуку та відповідальності – тобто створює природне середовище для прояву лідерських якостей. Вона дозволяє перенести навчання у практичний контекст, де учень стає активним суб’єктом, здатним ініціювати, організовувати й реалізовувати певну діяльність.

Таким чином, опора на нормативні документи НУШ демонструє, що проєктна діяльність не лише відповідає сучасним освітнім вимогам, а й виступає одним з найважливіших механізмів розвитку лідерського потенціалу молодших школярів. Вона забезпечує комплексне формування тих якостей і компетентностей, які визначені державою як пріоритетні для особистісного становлення учня та його готовності до успішної життєвої і навчальної діяльності.

Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти, розроблені колективами під керівництвом О.Савченко та Р.Шияна, є базовими методологічними документами, що визначають зміст і структуру навчання в початковій школі в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». Обидві програми, хоча й побудовані на різних підходах, містять чіткі орієнтири на діяльнісний, компетентнісний та інтегрований підходи, у межах яких проєктна діяльність розглядається не як додатковий елемент, а як ключовий компонент освітнього процесу. Саме тому аналіз цих програм дає можливість обґрунтувати нормативну основу для використання проєктних методів у формуванні лідерських якостей молодших школярів.

Типова програма під керівництвом О.Савченко вирізняється структурованим підходом до організації навчання та акцентом на системній реалізації компетентнісного підходу. У програмі наголошується, що навчальний процес має забезпечувати формування в учнів умінь

співпрацювати, розв'язувати проблеми, висловлювати власні судження, знаходити інформацію та презентувати результати діяльності. Ці вимоги безпосередньо пов'язані з основними лідерськими компетентностями – ініціативністю, комунікативністю, умінням аргументувати думку, брати на себе відповідальність та керувати власною навчальною діяльністю. В освітній галузі «Я досліджую світ» програма Савченко акцентує на дослідницькому підході, який включає спостереження, пошук інформації, роботу в групах та виконання інтегрованих завдань, що за своєю природою мають проєктний характер. Діти залучаються до роботи над міні-дослідженнями, створенням колективних продуктів (постерів, презентацій, моделей), що сприяє формуванню уміння планувати діяльність, взаємодіяти з однолітками та презентувати результати – тобто структурних компонентів лідерського потенціалу.

Особливої уваги заслуговує ідея педагогіки співробітництва, притаманна програмі О. Савченко. Вона передбачає створення умов, у яких учні стають активними учасниками навчального процесу, що дає змогу проявляти ініціативу, брати рольові функції у спільних проєктах та виконувати завдання, що потребують координації в групі. У програмі підкреслюється значення формувального оцінювання, що сприяє розвитку саморефлексії, здатності оцінювати власний внесок та роботу групи – важливих аспектів лідерської компетентності. Таким чином, проєктна діяльність у програмі О. Савченко виконує подвійну функцію: є інструментом опанування змісту та водночас – механізмом виховання ініціативності, відповідальності й організаторських умінь.

Типова освітня програма під керівництвом Р. Шияна реалізує проблемно-орієнтований, компетентнісний та інтегрований підхід, який ще в більшій мірі, ніж програма О. Савченко, акцентує на дослідницько-проєктній діяльності. В її основі – модель змішаного навчання, що передбачає активне залучення учнів до самостійного і групового пізнання, опрацювання інформації, виконання практичних завдань і створення освітніх продуктів.

Проектна діяльність у програмі Шияна подається як одна з базових форм організації інтегрованого курсу «Я досліджую світ», що передбачає розробку учнями міні-проектів, тематичних досліджень та колективних творчих робіт. Значну увагу автори приділяють формуванню соціальних і громадянських компетентностей – уміння працювати в команді, брати участь у спільному ухваленні рішень, оцінювати внесок інших та відповідати за результати діяльності, що є прямими ознаками лідерської поведінки.

Програма Р. Шияна містить конкретні вимоги щодо організації групової роботи, взаємонавчання, шкільних ініціатив і проектів, що формують у дітей організаторські вміння, комунікативність та здатність презентувати власні ідеї. Значною мірою увага приділяється розвитку критичного мислення, уміння працювати з інформацією, планувати діяльність та оцінювати результати – когнітивних компонентів структури лідерських якостей. Розв’язання практичних проблем, пошук рішень і створення освітніх продуктів дозволяє учням набувати досвіду відповідальності та прийняття рішень, що є фундаментом для розвитку лідерського потенціалу.

Обидві програми – О. Савченко і Р. Шияна – у різних формах, але послідовно наголошують на значенні проектної діяльності як ключового інструменту реалізації компетентнісного підходу в НУШ. Вони орієнтують учителя на створення середовища, де дитина активно діє, ініціює, шукає, досліджує, організовує, взаємодіє і презентує – тобто здійснює ті види діяльності, що формують особистісні, соціальні, когнітивні й організаторські компоненти лідерських якостей. Важливо, що проекти в програмах не подаються як факультативні або додаткові, а інтегруються в зміст навчальних предметів і є необхідною умовою формування ключових компетентностей.

Таким чином, аналіз типових освітніх програм О. Савченко та Р. Шияна демонструє, що проектна діяльність є нормативно закріпленою, методично підтриманою та концептуально виправданою формою організації навчання, яка послідовно сприяє розвитку лідерського потенціалу молодших

школярів. Вона забезпечує можливість цілеспрямованого формування всіх структурних компонентів лідерських якостей – від ініціативності та самостійності до організаторських умінь, моральної відповідальності й комунікативної компетентності. Саме тому проєктна діяльність виступає педагогічно обґрунтованим і науково підтвердженим засобом формування лідерських якостей у дітей початкового шкільного віку.

Отже, аналіз державного стандарту початкової освіти, Концепції «Нова українська школа» та типових освітніх програм О. Савченко і Р. Шияна переконливо засвідчує, що проєктна діяльність виступає не лише рекомендованою, а й нормативно визначеною формою організації освітнього процесу. Вона є ключовим інструментом реалізації компетентнісного, діяльнісного та інтегрованого підходів, які лежать в основі оновленої моделі початкової освіти. Оскільки формування ініціативності, відповідальності, вміння співпрацювати, критично мислити, презентувати результати діяльності та приймати рішення – це цілі, прямо зафіксовані у нормативних документах НУШ, саме проєктна діяльність стає тим педагогічним механізмом, який забезпечує їх практичне досягнення.

Таким чином, проєктна діяльність у початковій школі не є додатковим елементом чи побічним методом, а ґрунтується на вимогах державної освітньої політики та визначає сучасний формат навчання. Це дає підстави перейти до детального аналізу її ролі у розвитку структурних компонентів лідерських якостей молодших школярів та розглянути, яким чином проєктна діяльність сприяє становленню ініціативної, комунікабельної, відповідальної й самостійної особистості [29].

На рівні особистісних рис проєктна діяльність сприяє розвитку впевненості в собі, ініціативності, самостійності та наполегливості. Коли дитина бере участь у проєкті, вона отримує можливість висловлювати ідеї, пропонувати рішення, долати труднощі та переживати ситуації успіху. Власна ідея, яка стає частиною спільного результату, формує відчуття значущості та впевненості у своїх можливостях. Ініціативність, своєю чергою,

проявляється в здатності пропонувати варіанти виконання завдання або брати на себе нову роль у команді, а наполегливість формується через необхідність довести задумане до кінця в умовах обмеженого часу або складності завдання [12].

Соціальні навички, які становлять другий компонент лідерських якостей, також формуються через участь у проєктах. У спільній діяльності діти вчаться домовлятися, слухати одне одного, аргументувати думку, враховувати різні позиції. Командні проєкти створюють умови для природного виникнення лідерських ролей, коли дитина бере на себе відповідальність за координацію групи, підтримку однокласників або вирішення конфліктних ситуацій. Завдяки цьому школяр опановує комунікативні навички, важливі для лідера: здатність до діалогу, активного слухання, ненасильницького спілкування та співпраці [23]. Проєктна діяльність також сприяє розвитку емпатії, адже в умовах групової роботи дитина вчиться враховувати потреби та почуття інших, підтримувати слабших учасників команди та розуміти відповідальність за спільний результат.

Когнітивні здібності, які є основою для прийняття рішень, критичного і творчого мислення, також формуються в межах проєктної діяльності. Проєкти вимагають від учнів уміння визначати проблему, шукати інформацію, аналізувати її, будувати логічні висновки та пропонувати нові ідеї. Учні опановують навички планування та прогнозування, здатність оцінювати різні варіанти розв'язання завдання, а також уміння бачити зв'язок між отриманою інформацією та практичним результатом. Виконання дослідницьких або творчих проєктів стимулює розвиток креативності, гнучкості мислення та інтелектуальної ініціативності – тих умінь, що безпосередньо пов'язані з лідерською поведінкою.

Моральні принципи – справедливість, чесність, відповідальність, повага до інших – також зміцнюються у процесі спільної проєктної діяльності. Командна робота потребує чесності у виконанні ролей,

відповідальності за свою частину завдання, дотримання правил взаємодії, уміння визнавати помилки й підтримувати інших. У проєктах діти стикаються з реальними етичними ситуаціями: коли потрібно поділитися ресурсами, обрати рішення, яке буде корисним для всієї групи, або відмовитися від власної ідеї заради спільного результату. Ці ситуації стають практичним полем для засвоєння морально-етичних норм, необхідних для лідерства.

Організаторські здібності формуються найінтенсивніше саме під час проєктної діяльності, адже діти природно включаються в процес планування, розподілу ролей, координації роботи та оцінювання результатів. Учні набувають навичок визначення мети, структурування діяльності, перерозподілу обов'язків і вирішення проблем, що виникають у команді. Лідерські ролі розподіляються не формально, а відповідно до активності, відповідальності та здатності організовувати роботу інших [26].

Здатність до самопрезентації, що є невід'ємною частиною структури лідерських якостей, також інтенсивно розвивається через участь у проєктах. Адже будь-який проєкт завершується презентацією – захистом роботи, представленням результатів, аргументацією власного внеску. Учні вчаться публічно висловлювати думки, структурувати виступ, відповідати на запитання та взаємодіяти з аудиторією. Саме в таких ситуаціях формується впевненість, навички комунікації та уміння презентувати себе та свою команду.

Таким чином, проєктна діяльність є багатовимірним педагогічним інструментом, який одночасно охоплює всі структурні компоненти лідерських якостей – особистісний, соціальний, когнітивний, моральний, організаторський та комунікативний. Її застосування відповідає вимогам нормативних документів НУШ та забезпечує цілісний розвиток дитини як активного учасника освітнього процесу і майбутнього лідера. Завдяки проєктній діяльності молодші школярі отримують можливість не лише

засвоювати навчальний матеріал, а й розвивати ті навички і якості, що формують основу їхнього лідерського потенціалу.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури, який дав змогу уточнити зміст основних понять дослідження – «лідерство», «лідерські якості», «розвиток лідерського потенціалу молодших школярів». Науковці підкреслюють багатовимірність феномену лідерства, яке охоплює особистісні, соціальні, когнітивні, моральні та емоційні компоненти. Розкриття сутності поняття «лідерські якості» у науковому дискурсі дозволило визначити, що йдеться не лише про здатність впливати на інших, але й про відповідальність, ініціативність, уміння взаємодіяти, приймати рішення, дотримуватися етичних норм та ефективно організовувати спільну діяльність.

Аналіз вікових психологічних особливостей молодших школярів засвідчив, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування основ лідерського потенціалу. У цей час активно розвиваються пізнавальні процеси, соціальна сфера, емоційно-вольова регуляція, формується довільність поведінки, з'являється потреба в самоствердженні, прагнення до прийняття однолітками та участі в груповій діяльності. Науковці наголошують, що саме в цьому віці діти здатні засвоїти моделі конструктивної взаємодії, співпраці, справедливості й відповідальності. Виокремлення новоутворень молодшого шкільного віку дало змогу зрозуміти механізми, які забезпечують природні передумови для розвитку лідерських якостей.

На основі аналізу наукових джерел, нормативних документів НУШ та чинних навчальних програм було визначено структуру лідерських якостей молодших школярів, що включає п'ять основних компонентів: особистісно-активнісний, соціально-комунікативний, організаторський, когнітивно-рефлексивний та морально-ціннісний. Обґрунтовано, що саме ця структура

найбільш повно відображає специфіку прояву лідерського потенціалу в молодшому шкільному віці та створює підґрунтя для подальшої розробки критеріїв, показників, рівнів сформованості та системи педагогічних умов. Результати теоретичного аналізу дозволили визначити концептуальні засади для проведення емпіричного дослідження та розроблення ефективних засобів формування лідерських якостей у проєктній діяльності.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Критерії, показники і рівні розвитку лідерських якостей молодших школярів

Вивчення рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів є необхідною передумовою для подальшого науково обґрунтованого формування та корекції педагогічного впливу. Оскільки лідерський потенціал дітей цього віку перебуває у стадії становлення та значною мірою залежить від особливостей навчального середовища, методів взаємодії та педагогічної підтримки, важливо визначити вихідний стан сформованості відповідних рис, умінь і навичок. Це дозволяє виявити, які компоненти лідерських якостей розвинені найкраще, які потребують спеціальної уваги, а які – цілеспрямованої педагогічної корекції.

Доцільність такого дослідження також обумовлена тим, що відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти та Концепції НУШ, школа має забезпечувати розвиток ключових компетентностей, серед яких чільне місце займають соціальна та громадянська компетентності, ініціативність, уміння співпрацювати, приймати рішення, організовувати власну діяльність і презентувати результати. Лідерські якості інтегрують у собі всі ці складові, тому їх діагностика дозволяє оцінити ефективність реалізації компетентнісного підходу та відповідність освітнього процесу нормативним вимогам.

Окрім того, дослідження рівня розвитку лідерських якостей створює наукове підґрунтя для розробки обґрунтованої системи педагогічних умов та практичних завдань, які сприятимуть їх удосконаленню. Констатувальне дослідження дає змогу визначити вікові особливості лідерського прояву, типові труднощі та індивідуальні відмінності учнів, що уможливорює створення адресного, адаптивного та ефективного педагогічного впливу. Саме такі дані стають вихідною точкою для формувального етапу

експерименту, під час якого перевіряється результативність використання проєктної діяльності як засобу розвитку лідерських якостей.

Таким чином, дослідження рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів є науково та практично обґрунтованою необхідністю. Воно забезпечує розуміння реального стану проблеми, відкриває можливість побудови ефективної педагогічної моделі розвитку лідерського потенціалу та створює підґрунтя для подальшої експериментальної роботи, спрямованої на вдосконалення освітнього процесу в контексті вимог Нової української школи.

Отже, результати аналізу нормативних документів, наукових джерел та психолого-педагогічних особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку засвідчили значущість лідерських якостей для успішної соціалізації й навчальної діяльності школярів, а також окреслили потенціал проєктної діяльності як ефективного засобу їх розвитку. Проте для науково обґрунтованого формування та цілеспрямованого педагогічного впливу необхідно спочатку з'ясувати реальний стан сформованості лідерських якостей у дітей цього віку. Це потребує чітко визначених критеріїв, показників і рівнів розвитку, які забезпечують об'єктивність оцінювання, дають можливість систематизувати результати констатувального етапу дослідження та створюють основу для подальшого формувального експерименту.

Визначення критеріїв сформованості лідерських якостей ґрунтується на структурі цього феномена, представлений у психолого-педагогічній літературі та нормативних документах НУШ. Оскільки лідерські якості молодших школярів охоплюють особистісні характеристики, соціальні навички, когнітивні вміння, моральні орієнтири та організаторську компетентність, критерії мають відображати ці змістові компоненти, дозволяючи комплексно оцінити рівень їх розвитку. Зміст критеріїв має відповідати віковим можливостям дітей, а показники повинні бути такими,

що проявляються в реальній поведінці учнів у навчальних, комунікативних та проєктних ситуаціях [69].

Показники формуються як конкретні поведінкові прояви, які дозволяють емпірично зафіксувати, наскільки сформованими є ті чи інші лідерські аспекти. Наприклад, упевненість, ініціативність, відповідальність, уміння співпрацювати, здатність організовувати групову діяльність, уміння пропонувати та аргументувати власну думку, емоційна стриманість, дотримання моральних норм – усе це може бути діагностовано шляхом спостережень, виконання спеціально підібраних завдань та застосування психодіагностичних методик. Таким чином, показники набувають ролі «індикаторів» проявів лідерського потенціалу, які можна виміряти якісно або кількісно.

Визначення рівнів сформованості лідерських якостей має на меті не лише класифікувати учнів за ступенем розвитку цих рис, але й забезпечити можливість порівняння результатів до й після формувального впливу. Рівні дозволяють простежити динаміку розвитку, визначити сильні та слабкі сторони кожної дитини, а також оцінити ефективність педагогічних засобів, що застосовуються під час експерименту. Враховуючи вікові особливості молодших школярів, доцільно виділяти три рівні – високий, середній та низький – що відповідають ступеню сформованості кожного структурного компонента лідерських якостей.

Таким чином, система критеріїв, показників і рівнів сформованості лідерських якостей молодших школярів виступає важливою методологічною основою емпіричного дослідження. Вона забезпечує наукову обґрунтованість оцінювання, дозволяє визначити вихідний стан розвитку лідерських компетентностей та створює умови для подальшого цілеспрямованого формування лідерського потенціалу учнів засобами проєктної діяльності.

Для здійснення подальшого емпіричного дослідження важливо визначити цілісну систему критеріїв, показників та рівнів сформованості лідерських якостей молодших школярів. Вона ґрунтується на структурних

компонентах лідерства, які були проаналізовані у теоретичній частині, та дозволяє здійснити комплексну оцінку цього багатогранного феномена у дітей молодшого шкільного віку. Критеріями сформованості лідерських якостей виступають особистісна активність, соціально-комунікативна взаємодія, організаторські здібності, когнітивно-рефлексивна компетентність і морально-ціннісна спрямованість. Кожен критерій відображає окремий аспект лідерського потенціалу та проявляється через конкретні поведінкові індикатори, що дають можливість об'єктивно фіксувати рівень його розвитку [5].

Особистісна активність охоплює такі прояви, як упевненість у собі, готовність висловлювати думки, ініціювати діяльність, пропонувати нові ідеї та доводити розпочате до кінця. Цей критерій відображає внутрішню мотивацію дитини брати участь у різних формах діяльності та її здатність проявляти ініціативність у навчальних, творчих і соціальних ситуаціях. Соціально-комунікативна взаємодія виявляється у вмінні налагоджувати контакт з однолітками, слухати інших, враховувати різні позиції, працювати в групі та здійснювати конструктивний вплив на однокласників. Цей критерій включає здатність до співпраці, переконливої комунікації, вирішення суперечок і формування позитивного мікроклімату в колективі [5].

Організаторські здібності визначаються тим, наскільки дитина здатна планувати діяльність, розподіляти обов'язки, координувати роботу інших, контролювати виконання завдань і відповідати за результат спільної діяльності. У молодшому шкільному віці такі прояви часто спостерігаються під час проєктної роботи, групових завдань, підготовки заходів і різних форм позакласної активності. Когнітивно-рефлексивна компетентність охоплює вміння аналізувати навчальні та життєві ситуації, прогнозувати результати, обирати ефективні способи діяльності, а також оцінювати власні дії та вчинки. Розвинене критичне, аналітичне й творче мислення, здатність до самооцінки та рефлексії є важливою умовою для усвідомленого лідерства [5].

Морально-ціннісна спрямованість виявляється у дотриманні етичних норм, справедливості, чесності, повазі до інших, умінні співпереживати та брати відповідальність за власні вчинки. Цей критерій відображає здатність дитини діяти не лише ефективно, а й гуманістично, керуючись загальнолюдськими цінностями, що є ключовою ознакою відповідального лідерства в умовах НУШ (табл. 2.1.).

Таблиця 1.3.

**Критерії та показники сформованості
лідерських якостей молодших школярів**

Критерій	Показники
Особистісна активність	✓ упевненість у собі, позитивне ставлення до власних можливостей; ✓ готовність висловлювати думки й пропонувати ідеї; ✓ ініціативність у навчальній та ігровій діяльності; ✓ наполегливість у подоланні труднощів, доведення справ до кінця
Соціально-комунікативна взаємодія	✓ уміння співпрацювати з однолітками; ✓ здатність слухати, враховувати інші позиції; ✓ володіння навичками переконливої комунікації; ✓ уміння вирішувати конфлікти конструктивними способами
Організаторські здібності	✓ уміння планувати діяльність (визначати етапи, цілі, ресурси); ✓ здатність розподіляти обов'язки відповідно до можливостей членів групи; ✓ координація роботи однокласників, підтримка інших; ✓ контроль виконання завдань та відповідальність за результат
Когнітивно-рефлексивна компетентність	✓ розвиненість аналітичного та критичного мислення; ✓ уміння приймати рішення та прогнозувати наслідки; ✓ здатність оцінювати результати власної

Критерій	Показники
	діяльності; ✓ уміння визначати й коригувати власні помилки
Морально-ціннісна спрямованість	✓ дотримання норм чесності, справедливості, поваги; ✓ готовність брати відповідальність за власні вчинки; ✓ уміння співпереживати, враховувати почуття інших; ✓ орієнтація на морально виважені рішення

Рівні сформованості лідерських якостей визначаються ступенем вираженості відповідних показників. Високий рівень характеризується стабільним проявом усіх структурних компонентів: учень упевнено ініціює діяльність, демонструє розвинуті комунікативні та організаторські уміння, здатний мислити самостійно та діяти відповідально, має стійкі моральні орієнтири й користується авторитетом серед однолітків. Середній рівень вирізняється вибірковістю й непостійністю проявів: дитина може брати ініціативу, але не завжди доводить справи до кінця, здатна працювати в команді, але потребує підтримки, демонструє моральні та організаторські якості, однак вони проявляються ситуативно. Низький рівень передбачає недостатню вираженість лідерських проявів: учень рідко проявляє ініціативність, уникає відповідальності, має труднощі в комунікації, не вміє організовувати діяльність інших, його морально-етичні реакції нестійкі та залежать від зовнішнього контролю (табл. 2.2.).

Таблиця 1.4.

**Рівні, критерії та показники сформованості
лідерських якостей молодших школярів**

Рівень сформованості	Критерії	Показники
Високий	Особистісно-активнісний	Висока впевненість у собі; ініціативність; наполегливість; самостійність; відповідальність за

Рівень сформованості	Критерії	Показники
		особисті рішення.
	Комунікативно-соціальний	Уміння переконувати; активна участь у спілкуванні; здатність підтримувати однолітків; конструктивне вирішення конфліктів.
	Організаторський	Самостійне планування; ініціювання розподілу обов'язків; координація роботи групи; контроль виконання.
	Когнітивно-аналітичний	Обґрунтовані рішення; аналіз ситуацій; уміння прогнозувати наслідки; рефлексія діяльності.
	Морально-ціннісний	Дотримання чесності, справедливості; повага до інших; етичність поведінки; відповідальність за вчинки.
Середній рівень	Особистісно-активнісний	Помірна впевненість; вибіркова ініціативність; часткова самостійність; потреба у підтримці дорослого.
	Комунікативно-соціальний	Уміння співпрацювати за підтримки; нерегулярність у висловленні власної думки; обмежена переконливість
	Організаторський	Планування та розподіл завдань за допомогою вчителя; непослідовність у координації; частковий контроль виконання
	Когнітивно-аналітичний	Часткове обґрунтування рішень; поверхові висновки; слабе прогнозування; елементарна рефлексія.
	Морально-ціннісний	Дотримання базових моральних норм; можливі сумніви в етичному виборі; потреба в підказці для прийняття правильного рішення
Низький рівень	Особистісно-	Невпевненість; відсутність ініціативи;

Рівень сформованості	Критерії	Показники
	активнісний	уникнення відповідальності; значна залежність від дорослих
	Комунікативно-соціальний	Пасивність у спілкуванні; труднощі у формулюванні думок; небажання взаємодіяти; невміння домовлятися
	Організаторський	Нездатність планувати; не бере участі в розподілі ролей; невміння координувати роботу інших
	Когнітивно-аналітичний	Відсутність обґрунтування рішень; слабкий аналіз ситуацій; відсутність рефлексії; труднощі у прогнозуванні
	Морально-ціннісний	Нестійкі моральні орієнтири; прояви нечесності чи несправедливості; труднощі в ухваленні етичних рішень

Отже, запропонована система критеріїв, показників і рівнів сформованості лідерських якостей створює цілісну діагностичну основу, яка дозволяє комплексно дослідити лідерський потенціал молодших школярів, визначити їхні сильні сторони та зони розвитку й обґрунтувати необхідність подальших формувальних впливів у межах педагогічного експерименту.

2.2. Емпіричне дослідження рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів

Проведення емпіричного дослідження рівня розвитку лідерських якостей у молодших школярів є важливим етапом нашої роботи, оскільки дозволяє отримати об'єктивну картину сформованості ключових особистісних, соціальних, когнітивних та організаторських умінь дітей, що лежать в основі їхнього лідерського потенціалу. Теоретичні узагальнення не можуть повністю відобразити індивідуальну динаміку розвитку кожної дитини, тому емпіричний етап дає змогу простежити реальні прояви ініціативності, відповідальності, комунікативності та здатності до самостійної діяльності в умовах навчального середовища НУШ.

Використання діагностичних методик, анкетування та спостереження у груповій діяльності забезпечує комплексний і достовірний аналіз рівнів сформованості лідерських якостей, що стане підґрунтям для подальшого визначення ефективних педагогічних умов і розробки системи завдань для їх цілеспрямованого розвитку.

Емпіричне дослідження рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів здійснювалось поетапно із застосуванням двох взаємодоповнювальних методик – анкетування та педагогічного спостереження, що забезпечило комплексність і достовірність отриманих результатів. Першим етапом стала підготовка інструментарію, яка передбачала розроблення анкети для учнів молодшої школи з урахуванням вікових особливостей їхнього мислення, мовлення та емоційної сфери. Анкета була спрямована на виявлення проявів упевненості у собі, ініціативності, готовності до співпраці, ставлення до відповідальності та самостійності у виконанні завдань. Паралельно було укладено карту педагогічного спостереження, що дозволяла фіксувати реальні поведінкові прояви дітей у навчальних і позаурочних ситуаціях, зокрема в межах групової роботи, участі у спільних проєктах, ігровій діяльності та комунікації з однолітками.

На другому етапі здійснювалося безпосереднє проведення діагностики. Анкетування проводилося у груповій формі в комфортних умовах, що сприяло щирості відповідей і зменшенню впливу ситуаційної тривожності. Учні відповідали на запитання у доступній формі, обираючи варіанти, які найточніше відображають їхні звички, ставлення та поведінкові реакції. Педагогічне спостереження здійснювалося упродовж певного часу – під час уроків, групової взаємодії, участі в іграх, творчих і проєктних завданнях. Фіксувалися показники ініціативності, комунікативної активності, уміння співпрацювати, виявляти наполегливість, організовувати власну та групову діяльність, брати відповідальність за результат. Важливо, що спостереження

проводилося непомітно для дітей, аби забезпечити природність їхньої поведінки.

Третій етап передбачав узагальнення, інтерпретацію та зіставлення отриманих даних. Результати анкетування аналізувалися шляхом підрахунку частоти проявів відповідних показників, визначення домінуючих тенденцій та встановлення індивідуального й групового профілю лідерських якостей учнів. Дані педагогічного спостереження систематизувалися в картках, що дозволило виокремити реальні поведінкові прояви, які можуть не усвідомлюватися самими дітьми та не відображатися у відповідях анкети. Порівняння даних обох методик забезпечило можливість виявити збіжності та розбіжності між самооцінкою та реальною поведінкою школярів, що суттєво підвищило валідність результатів. На основі отриманої інформації учнів було віднесено до високого, середнього або низького рівня сформованості лідерських якостей відповідно до визначених критеріїв і показників.

У межах дослідження були запропоновані дві діагностичні методики для визначення рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів: анкетування учнів та педагогічне спостереження за їхньою поведінкою у групових та індивідуальних видах діяльності. Використання саме цих методик є доцільним і методично обґрунтованим, оскільки вони забезпечують комплексний, всебічний і достовірний аналіз проявів лідерського потенціалу дітей.

Анкетування дозволяє виявити внутрішні уявлення учнів про власні поведінкові прояви, рівень упевненості, ініціативності, відповідальності, готовності до співпраці та самостійності. Ця методика орієнтована на самооцінювання, що є надзвичайно важливим у молодшому шкільному віці, коли дитина починає усвідомлювати власні можливості та набутий досвід. Завдяки простоті формулювань та доступності запитань анкета дає можливість виявити суб'єктивне ставлення учня до різних аспектів лідерської поведінки, не викликаючи психологічного дискомфорту.

Анкетування є важливим інструментом для виявлення тенденцій та індивідуальних особливостей формування лідерських якостей, оскільки у цьому віці діти часто відкрито й щиро описують свої почуття та поведінку.

Педагогічне спостереження доповнює дані анкетування та забезпечує об'єктивність оцінювання. Лідерські якості проявляються передусім у реальній поведінці дітей: у тому, як вони взаємодіють з однокласниками, беруть на себе ініціативу, виконують групові завдання, реагують на труднощі чи конфліктні ситуації. Спостереження дає змогу зафіксувати конкретні поведінкові прояви за визначеними критеріями – комунікативність, організаторські здібності, відповідальність, уміння співпрацювати та самостійно приймати рішення. Методика дозволяє оцінити не лише рівень сформованості окремих умінь, а й їхню сталість – наскільки регулярно дитина проявляє лідерські риси в різних ситуаціях. Спостереження забезпечує реалістичність і природність даних, оскільки проводиться у звичному для учнів середовищі.

Поєднання анкетування та педагогічного спостереження дозволяє отримати цілісну картину сформованості лідерських якостей: суб'єктивну (через самооцінку дитини) і об'єктивну (через фіксацію реальних поведінкових проявів). Така комбінована діагностика є надзвичайно важливою у молодшому шкільному віці, коли рівень рефлексії дітей лише формується, а поведінка може значно відрізнятись від їхніх самооцінок. Саме тому застосування обох методик забезпечує надійність результатів і створює міцне підґрунтя для подальшого визначення педагогічних умов та розробки ефективної системи завдань для розвитку лідерських якостей молодших школярів.

У межах емпіричного етапу дослідження для встановлення рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів було розроблено спеціальну анкету, спрямовану на виявлення особистісних, соціально-комунікативних, когнітивних, моральних та організаторських характеристик, що формують лідерський потенціал учнів. Анкета містить 20 запитань,

сформульованих відповідно до визначених критеріїв і показників лідерських якостей (особистісно-діяльнісний, соціально-комунікативний, когнітивно-операційний, морально-ціннісний, організаторсько-вольовий). Формулювання запитань адаптовано до вікових особливостей молодших школярів, що забезпечує доступність, зрозумілість і коректність відповідей.

Кожне запитання спрямоване на виявлення конкретних поведінкових проявів: ініціативності, упевненості у собі, наполегливості, здатності до співпраці, відповідальності, уміння планувати власну діяльність, дотримуватись правил, взаємодіяти з ровесниками, висловлювати власну думку та приймати рішення. Відповідно до обраної методики, учні мають можливість обрати одну з трьох відповідей – «Так», «Частково» або «Ні», що дозволяє отримати напівкількісну оцінку інтенсивності лідерських проявів. Такий формат відповідає психолого-педагогічним вимогам до опитувальників для молодших школярів, оскільки є простим, зрозумілим і не перевантажує дітей складними шкалами.

Анкета не лише фіксує наявність певної якості, а й дозволяє визначити її ступінь вираженості. Під час інтерпретації результатів відповіді «Так» оцінюються у 2 бали, «Частково» – у 1 бал, «Ні» – у 0 балів. Максимальна сума становить 40 балів, що дає змогу розподілити учнів за трьома рівнями сформованості лідерських якостей: високим, середнім та низьким. Такий підхід забезпечує об'єктивність аналізу отриманих даних і дозволяє зіставити результати анкетування з показниками спостереження.

Анкета виконує діагностичну та аналітичну функцію: вона дає змогу простежити індивідуальні та групові особливості розвитку лідерського потенціалу, визначити сильні сторони та виявити проблемні компоненти, які потребують цілеспрямованої педагогічної підтримки. Отримані результати слугують основою для подальшого аналізу рівня лідерських якостей у молодших школярів та обґрунтування педагогічних умов і завдань, спрямованих на їх розвиток у процесі проєктної діяльності.

Емпіричне дослідження рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів було проведене на базі Купського ліцею №2 Сучевенської ОТГ та Чернівецького ліцею № 22 імені А. Кохановського Чернівецької міської ради. Заклад загальної середньої освіти функціонує як сучасний освітній простір, що забезпечує сприятливі умови для розвитку особистісного потенціалу учнів, упроваджує інноваційні підходи навчання й виховання відповідно до вимог Концепції Нової української школи. Ліцей має достатній рівень матеріально-технічного забезпечення, належні кадрові ресурси та створює сприятливий психологічний клімат, що уможлиблює проведення якісних психолого-педагогічних досліджень.

У дослідженні взяли участь 40 учнів 3-го класу, які навчаються у цьому закладі. Вибірка була сформована з урахуванням принципів репрезентативності та гендерного балансу: до неї увійшло 20 хлопців та 20 дівчат. Такий розподіл забезпечує можливість об'єктивного аналізу вікових особливостей розвитку лідерських якостей без упередженості щодо статевих відмінностей.

Усі учні брали участь у дослідженні на добровільних засадах. Перед початком роботи було отримано згоду батьків та вчителя-класовода на проведення обстеження. Дітей заздалегідь ознайомили з метою та процедурою, наголошуючи на анонімності й відсутності будь-яких наслідків для оцінювання їхньої навчальної діяльності. Школярі були мотивовані виконувати завдання добросовісно, що сприяло отриманню валідних та достовірних результатів.

Залучення саме учнів 3-го класу є обґрунтованим, оскільки цей віковий етап характеризується активним становленням основних компонентів лідерського потенціалу – комунікативних, організаторських, морально-ціннісних та особистісних якостей. Саме у цьому віці діти активно включаються в групову взаємодію, набувають умінь співпраці, беруть участь у проєктній діяльності та починають виявляти ініціативні форми поведінки,

що дозволяє більш точно діагностувати рівень сформованості лідерських якостей.

Таким чином, обрана база та сформована вибірка забезпечили необхідні умови для проведення дослідження, дозволили отримати репрезентативні дані та дали можливість простежити особливості розвитку лідерських якостей молодших школярів у межах сучасного освітнього середовища.

Анкетування проводилося як один із основних методів визначення рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів. Процедура була організована таким чином, щоб забезпечити валідність, надійність та етичність отриманих результатів, а також відповідала віковим можливостям учнів початкової школи.

Перед початком дослідження було отримано усну згоду батьків та класного керівника на участь дітей в анкетуванні. Учням у доступній формі пояснювали мету опитування, наголошуючи, що їхні відповіді є важливими для дослідження, не впливають на оцінки та не будуть передані іншим. Це дозволило створити позитивний емоційний фон і мінімізувати ситуаційну тривожність, що могло б вплинути на якість відповідей.

Анкетування проводилося у звичній для дітей навчальній атмосфері – у класній кімнаті під час однієї з виховних годин. Усі учні отримували однакові бланки анкети та письмові інструкції. Для дітей було усно повторено правила виконання: уважно читати кожне твердження, обрати варіант відповіді «Так», «Частково» або «Ні» та позначити його у відповідній клітинці. Інструкція наголошувала, що важливо відповідати чесно та обирати варіант, який найбільш точно відображає поведінку дитини у повсякденних ситуаціях.

Анкетування мало індивідуальний характер: під час виконання завдання учням не дозволялось обговорювати твердження або порівнювати відповіді. Це забезпечило незалежність результатів та зменшило ризик

соціально бажаних відповідей. Час заповнення анкети становив у середньому 10-15 хвилин і відповідав віковим можливостям молодших школярів.

Після збору анкет ми здійснили їх перевірку та кодування. Кожній відповіді присвоювався відповідний бал: «Так» – 2 бали, «Частково» – 1 бал, «Ні» – 0 балів. Підрахунок сумарних балів для кожного респондента дозволив визначити загальний рівень сформованості лідерських якостей, який інтерпретувався відповідно до попередньо визначених рівневих характеристик (високий, середній, низький). Додатково результати групувалися та аналізувалися з урахуванням критеріїв і показників, що забезпечило комплексне бачення розвитку лідерського потенціалу учнів.

Процедура анкетування була організована таким чином, щоб максимально врахувати вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, забезпечити добровільність участі, об'єктивність відповідей та достовірність отриманої інформації. Отримані результати стали важливою частиною емпіричного дослідження та були використані для подальшого аналізу, узагальнення та визначення педагогічних умов розвитку лідерських якостей молодших школярів.

Проведення емпіричного дослідження дало змогу отримати комплексні дані щодо рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів, зокрема їхніх особистісних, комунікативних, організаторських та морально-ціннісних компонентів. Використання анкетування та педагогічного спостереження забезпечило всебічність і надійність одержаних результатів, дозволивши зафіксувати як усвідомлені прояви лідерства, так і поведінкові характеристики дітей у природному освітньому середовищі. На основі зібраного емпіричного матеріалу стала можливою подальша систематизація даних, їхній кількісний і якісний аналіз, що дає змогу визначити загальні тенденції розвитку лідерського потенціалу молодших школярів та охарактеризувати рівні його сформованості. Саме результати цього аналізу подано у наступній частині дослідження.

Обробка анкет дала змогу визначити кількісний та відсотковий розподіл відповідей за трьома рівнями сформованості – високим, середнім і низьким, що дозволило простежити загальну динаміку розвитку лідерського потенціалу та його окремих складових. Отримані дані дозволили встановити, що кожен із критеріїв має власну специфіку розвитку та різний ступінь сформованості серед школярів, хоча загальна тенденція свідчить про достатній потенціал для цілеспрямованого формування лідерських якостей у межах освітнього процесу.

Аналіз особистісно-активнісного критерію, який охоплював уміння діяти впевнено, проявляти ініціативу, наполегливість і самостійність, показав, що 14 учнів (35%) мають високий рівень розвитку цієї групи якостей. Вони демонструють упевненість у власних можливостях, уміння брати відповідальність, готовність долати труднощі й наполегливо досягати результату. 18 школярів (45%) перебувають на середньому рівні, що свідчить про часткову сформованість активної позиції та здатності діяти самостійно, однак інколи такі діти потребують додаткової підтримки у складних ситуаціях. Низький рівень виявлено у 8 учнів (20%), які поки що уникали ініціативних дій, не завжди впевнені у власних силах і відчують труднощі з вольовою регуляцією. Загальна картина засвідчує, що більшість дітей володіє позитивними передумовами для подальшого розвитку особистісно-вольових компонентів лідерства (рис. 2.3.).

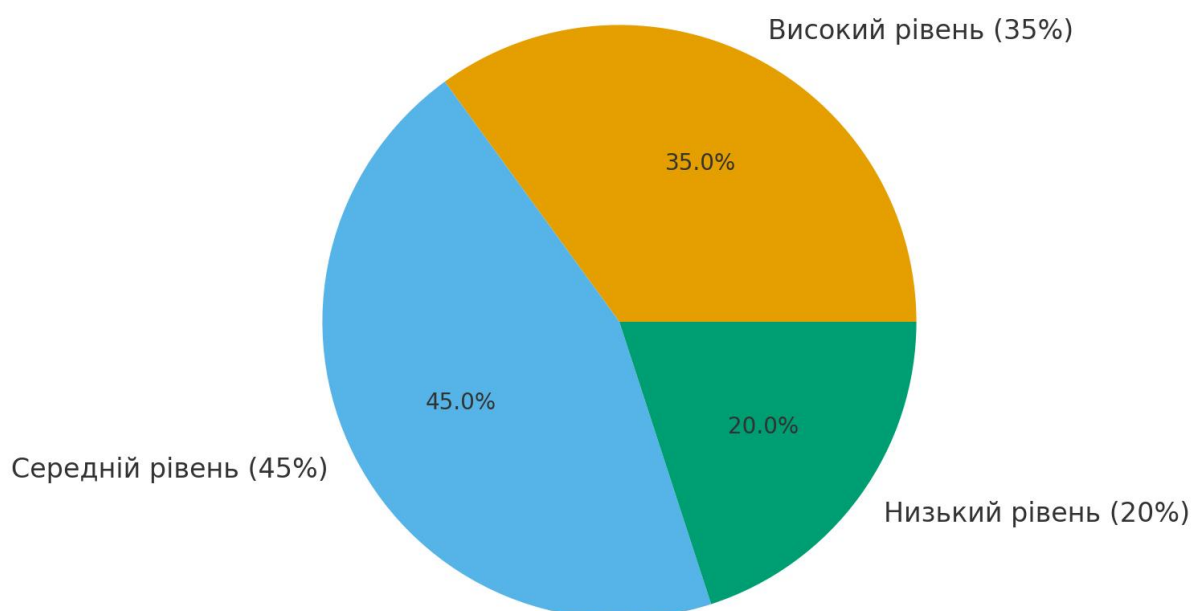

Рисунок 2.3. Рівні розвитку за особистісно-активнісним критерієм

Комунікативно-соціальний критерій показав більш високий рівень сформованості. Високий рівень продемонстрували 16 учнів (40%), які впевнено взаємодіють з іншими, уміють слухати, поважають думки однокласників, уміють знаходити компромісні рішення й ефективно працювати в групі. Найбільшу кількість респондентів – 17 учнів (42,5%) – становлять діти із середнім рівнем розвитку комунікативних умінь. Вони загалом успішно беруть участь у співпраці, але в ситуаціях конфлікту чи незгоди потребують підтримки вчителя. Низький рівень зафіксовано у 7 школярів (17,5%), які уникають активної взаємодії, відчують труднощі в аргументуванні власної думки або іноді не враховують точку зору інших. Ці результати свідчать про те, що комунікативні якості в цілому добре розвинені, проте значній частині дітей необхідні тренування навичок конструктивного діалогу та емоційного самоконтролю (рис. 2.4.).

Рисунок 2.4. Рівні розвитку за комунікативно-соціальним критерієм

Найбільш варіативними виявилися результати за організаторським критерієм, який охоплював уміння планувати діяльність, розподіляти завдання, координувати роботу інших і відповідати за процес. Високий рівень зафіксовано у 12 дітей (30%), які виявляють здатність ініціювати роботу групи, визначати ролі, слідкувати за виконанням домовленостей і мотивувати однолітків. Середній рівень спостерігається у найбільшій частки учнів — 19 школярів (47,5%). Вони беруть участь в організації спільних завдань і здатні виконувати окремі організаторські функції, але потребують підказок щодо планування або не завжди можуть виконувати лідерську роль у групі. Низький рівень притаманний 9 учням (22,5%), які поки що не демонструють уміння організовувати командну діяльність, розподіляти ролі чи співпрацювати як координатори. Цей критерій виявив серйозніші потреби у розвитку порівняно з іншими, що підкреслює важливість використання проєктної діяльності як інструменту формування організаторських навичок (рис. 2.5.).

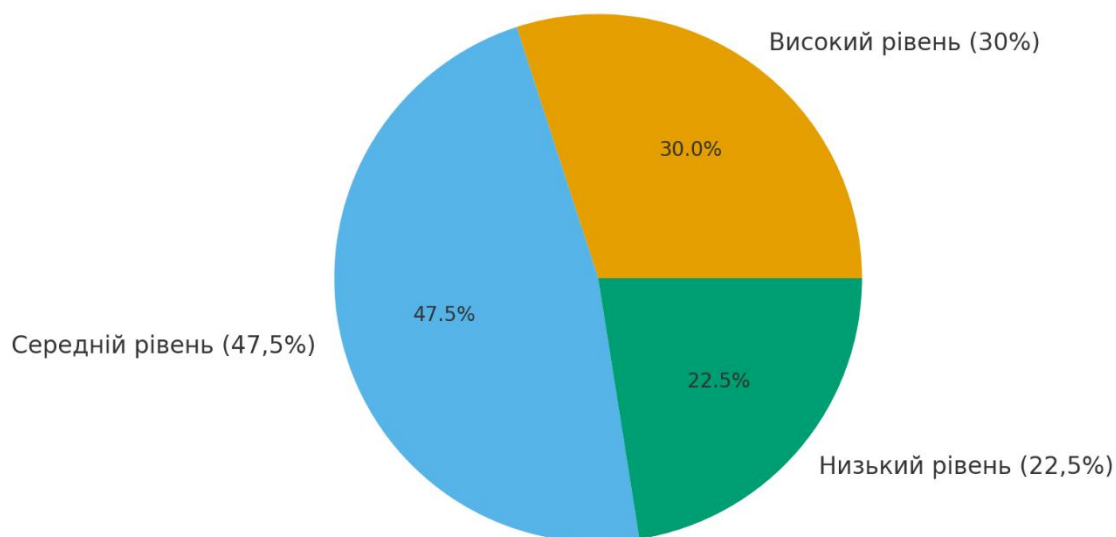

Рисунок 2.5. Рівні розвитку за організаторським критерієм

Когнітивно-аналітичний критерій продемонстрував загалом позитивну динаміку розвитку пізнавальних і аналітичних умінь, що стосуються логічного мислення, планування, уміння приймати рішення, оцінювати власну діяльність і прогнозувати наслідки. Високий рівень зафіксовано у 15 учнів (37,5%), які демонструють уміння швидко орієнтуватися в ситуаціях, знаходити ефективні рішення, аналізувати інформацію й планувати власну діяльність. Середній рівень виявлено у 18 школярів (45%), для яких характерні базові аналітичні вміння, що ще потребують розвитку системності, послідовності й самостійності у прийнятті рішень. Низький рівень становлять 7 учнів (17,5%), які відчують труднощі із зосередженням, аналізом інформації, вибором способу дії та рефлексією результатів. Загалом більшість дітей має достатні когнітивні передумови для розвитку лідерських здібностей (рис. 2.6.).

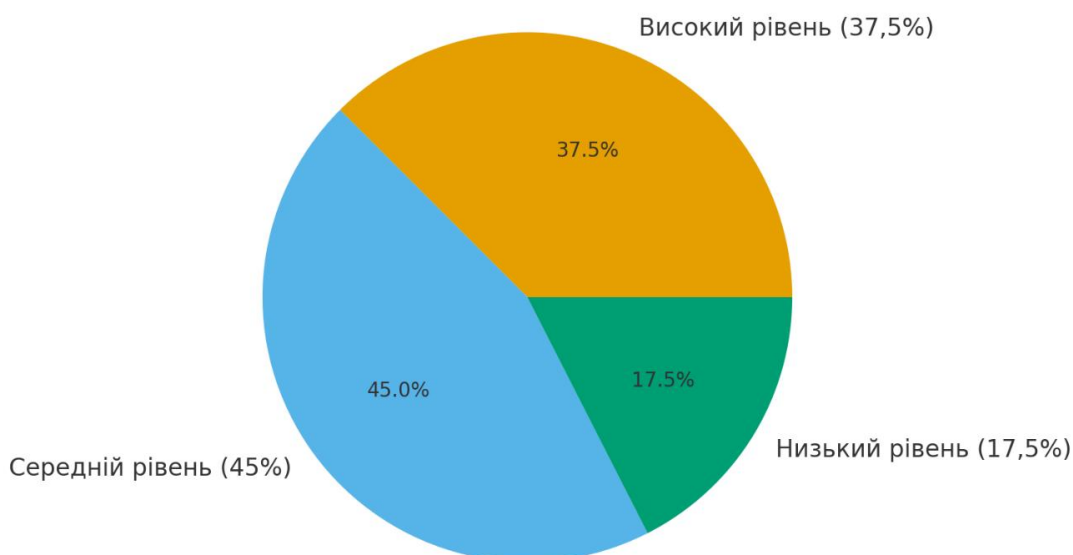

Рисунок 2.6. Рівні розвитку за когнітивно-аналітичним критерієм

Морально-ціннісний критерій виявив високий рівень сформованості базових етичних норм, без яких неможливе відповідальне лідерство. Високий рівень продемонстрували 18 дітей (45%), які виявляють чесність, справедливість, повагу до інших, відповідальність за власні рішення та готовність допомагати однокласникам. Середній рівень показали 16 учнів (40%), які загалом дотримуються моральних норм, однак у складних ситуаціях інколи потребують підтримки дорослого для прийняття етичного рішення. Низький рівень зафіксовано лише у 6 учнів (15%), які не завжди усвідомлюють наслідки власних дій, уникають відповідальності або відчують труднощі у справедливому розподілі ролей та підтримці однокласників. Ці результати свідчать про достатній рівень засвоєння моральних норм у молодшому шкільному віці, що створює сприятливі передумови для етичного лідерства (рис. 2.7.).

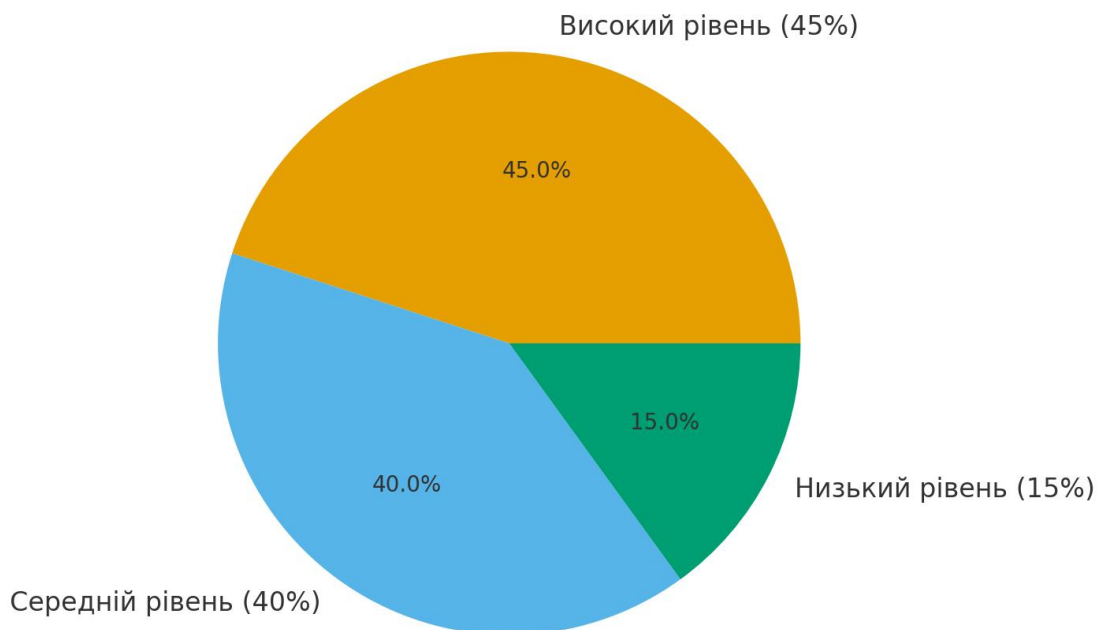

Рисунок 2.7. Рівні розвитку за морально-ціннісним критерієм

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що рівень сформованості лідерських якостей молодших школярів має різний ступінь вираженості залежно від критерію. Найвищі показники загального розвитку діти продемонстрували за морально-ціннісним критерієм, де високого рівня досягли 18 учнів (45%). Це підтверджує, що базові моральні орієнтири – чесність, відповідальність, справедливість та повага до інших – є одними з найкраще сформованих компонентів лідерства у молодшому шкільному віці. Трохи нижчі, але також високі результати спостерігаються за комунікативно-соціальним критерієм, де 16 учнів (40%) показали високий рівень володіння навичками взаємодії, уміння слухати та знаходити компроміси. Це свідчить про достатню сформованість комунікативної компетентності, що є фундаментом для ефективного лідерського впливу.

Схожий рівень розвитку відмічено і за когнітивно-аналітичним критерієм, високих показників якого досягли 15 учнів (37,5%). Це означає, що значна частина молодших школярів володіє базовими навичками логічного мислення, аналізу інформації, планування та прийняття рішень, хоча цей компонент потребує подальшого цілеспрямованого розвитку для забезпечення стабільної аналітичної самостійності.

Дещо нижчі результати продемонстровано за особистісно-активнісним критерієм, де лише 14 учнів (35%) досягли високого рівня. Це свідчить, що мотиваційно-вольові характеристики – упевненість у собі, ініціативність, наполегливість, здатність діяти самостійно — потребують більш системної педагогічної підтримки. Значна частина дітей (45%) перебуває на середньому рівні, а це означає необхідність створення ситуацій успіху, розвитку вольової регуляції та формування внутрішньої мотивації до дії.

Найнижчі результати продемонстровано за організаторським критерієм, де високого рівня досягли лише 12 учнів (30%). Це свідчить про те, що здатність планувати діяльність, розподіляти ролі, координувати роботу групи та брати на себе відповідальність за командний результат є найбільш недостатньо розвиненою складовою лідерських якостей. Більшість дітей (47,5%) перебуває на середньому рівні, а 22,5% – на низькому, що вказує на потребу у спеціально організованих видах діяльності, таких як проєктна робота, командні завдання, ігрові ситуації з розподілом ролей.

Узагальнюючи результати порівняння між критеріями, можна зробити висновок, що найкраще сформовані морально-ціннісні та комунікативні якості, які є природною частиною соціалізації молодших школярів (рис. 2.8).

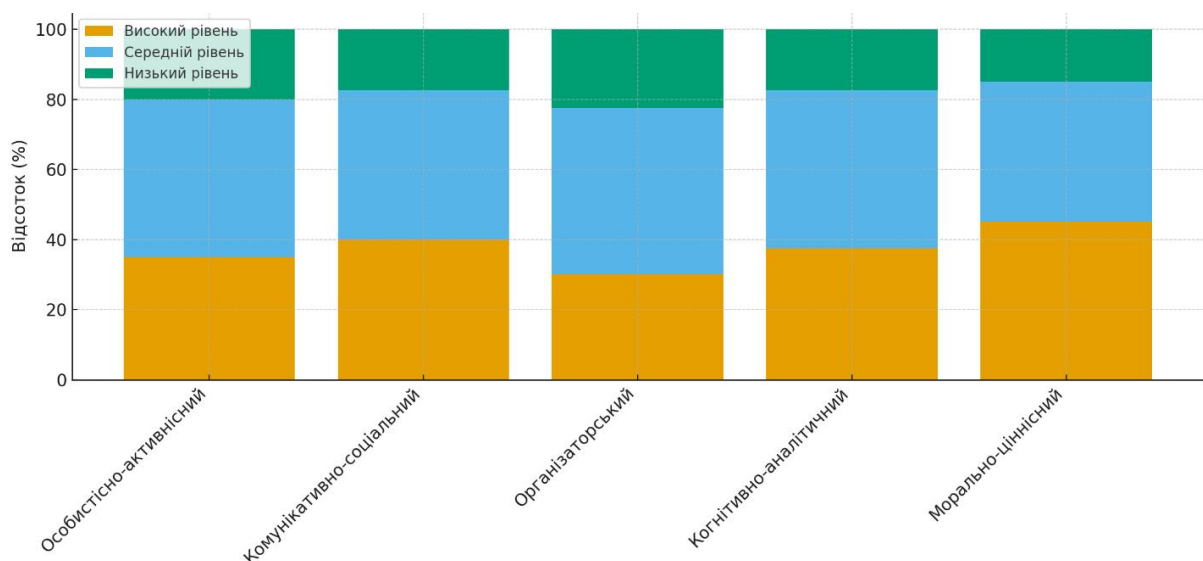

Рисунок 2.8. Порівняльний аналіз рівнів сформованості лідерських якостей молодших школярів за всіма критеріями

Натомість найбільш проблемними є організаторські уміння та окремі особистісно-вольові прояви, які потребують цілеспрямованого формування й тренування. Когнітивно-аналітичний компонент займає проміжне положення, демонструючи перспективу для подальшого розвитку. Такий розподіл свідчить про необхідність посилення педагогічного впливу на розвиток практичних лідерських умінь, що забезпечуються саме через активні, інтерактивні та проєктні методи навчання.

Педагогічне спостереження було застосоване як додаткова методика діагностики рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів, що дозволило отримати об'єктивну інформацію про реальні поведінкові прояви дітей у природних умовах навчально-виховного процесу. Метою спостереження було виявлення специфіки прояву лідерських якостей учнів у різних видах діяльності, зіставлення результатів анкетування з фактичними поведінковими проявами та уточнення рівня сформованості таких структурних компонентів лідерства, як комунікативні, організаторські, особистісно-активнісні, когнітивно-аналітичні та морально-ціннісні якості.

Спостереження здійснювалося упродовж кількох тижнів у процесі проведення уроків, групових форм роботи, позакласних заходів та під час виконання учнями проєктних, творчих і кооперативних завдань. Особлива увага приділялася ситуаціям, у яких діти могли проявляти ініціативу, брати відповідальність, пропонувати ідеї, організовувати роботу однокласників, розв'язувати конфліктні ситуації або демонструвати вміння співпрацювати.

Спостереження проводилося за попередньо визначеним переліком показників для кожного критерію, що забезпечило системність та об'єктивність процедури. Ми фіксували такі характеристики, як готовність учнів висловлювати власну думку, участь у групових взаємодіях, уміння брати на себе лідерські ролі, уважність до інших, дотримання правил, рівень відповідальності за спільну справу, уміння координувати групову діяльність, а також поведінку в ситуаціях труднощів чи суперечностей.

Спостереження мало ненав'язливий характер і не порушувало звичний перебіг навчального процесу, що дало змогу отримати максимально природні прояви поведінки учнів. Ми не втручався у діяльність дітей, навіть якщо виникали труднощі, адже важливо було побачити, як учні самостійно реагують на різні ситуації та яким чином використовують наявні комунікативні, вольові, когнітивні й організаторські уміння.

Результати спостереження заносилися до спеціально розробленого протоколу, який передбачав короткі описові записи та фіксацію відповідності поведінки учнів певним показникам. Це дозволило здійснити якісний аналіз проявів лідерських якостей та зіставити їх із даними анкетування для підвищення валідності дослідження.

Спостереження дозволило побачити реальні прояви лідерських якостей учнів і простежити, наскільки задекларовані в анкетах особливості поведінки відповідають їхній фактичній активності в групових видах роботи, проєктній діяльності чи повсякденних навчальних взаємодіях.

За особистісно-активнісним критерієм було відмічено, що частина дітей упевнено беруть участь у спільних завданнях, легко висловлюють власні думки, ініціюють ідеї та готові доводити справу до кінця. Приблизно третина учнів (близько 13-15 дітей) послідовно демонстрували ініціативність, охоче бралися за складні завдання та не уникали відповідальності – цей показник майже ідентичний кількісним результатам анкетування. Близько половини школярів проявляли активність нерівномірно: вони охоче включалися у діяльність у звичних ситуаціях, але інколи потребували підтримки дорослого, особливо коли виникали труднощі або суперечності. Приблизно 7-9 дітей поводитися більш стримано, уникали додаткових обов'язків і потребували значних підказок у нових видах діяльності, що узгоджується з низьким рівнем, зафіксованим у анкеті.

Комунікативно-соціальний критерій виявився одним із найбільш стабільних. Під час групових завдань більшість учнів демонстрували здатність слухати інших, обговорювати ідеї, домовлятися й дотримуватися

правил спілкування. Спостереження засвідчило, що близько 16-17 дітей швидко вступали в діалог, вміли аргументувати власну позицію та підтримували доброзичливу атмосферу взаємодії, що відповідає високому рівню анкетних результатів. Близько 16-18 учнів показали середній рівень комунікативної активності: вони зазвичай успішно взаємодіяли з однолітками, але у ситуаціях конфлікту або суперечності потребували допомоги педагога для пошуку компромісів. Під час групових ситуацій 6-7 дітей демонстрували невпевненість, уникали висловлення думки або проявляли труднощі у врахуванні позиції інших, що повністю корелює з результатами опитування.

За організаторським критерієм спостереження показало значну варіативність. Лише приблизно третина учнів (11-13 дітей) активно брали на себе роль координатора, ініціювали розподіл обов'язків, пропонували план роботи та стежили за його виконанням. Це відповідає високому рівню, визначеному за результатами анкетування. Майже половина учнів (18-20 дітей) долучалися до організації групових завдань, але потребували зовнішніх підказок: вони могли виконувати роль виконавців або помічників, але не завжди брали ініціативу в складніших ситуаціях. Разом з тим 8-10 школярів майже не проявляли організаторських функцій: вони або уникали координації роботи інших, або відчували труднощі з розподілом ролей, що узгоджується з низьким рівнем розвитку цього критерію, встановленим через анкетування.

За когнітивно-аналітичним критерієм спостерігалось, що значна частина дітей демонструє здатність орієнтуватися в завданнях, обирати спосіб виконання та самостійно планувати роботу. Близько 14-16 дітей швидко аналізували умови завдання, робили висновки та пропонували раціональні варіанти розв'язання – фактичні прояви відповідають високому рівню анкетних даних. Більшість учнів (17-18 дітей) потребували додаткових уточнень, допоміжних запитань або часткового керування з боку вчителя, але все ж демонстрували сформованість базових когнітивних умінь. Приблизно

6-8 дітей мали труднощі з вибором способу діяльності, послідовністю виконання завдання або аналізом результатів, що підтверджує низькі показники анкетування.

Морально-ціннісний критерій виявив найбільш позитивні результати. Під час спільних завдань значна частина учнів демонструвала чесність, повагу до інших, готовність допомагати й дотримуватися правил. Спостерігач зафіксував, що 17-19 дітей завжди поводитися відповідально, проявляли справедливість у розподілі ролей та уважно ставилися до почуттів інших – це відповідає високому рівню за анкетними даними. Близько 15-16 учнів проявляли моральні якості загалом стабільно, але іноді потребували нагадування щодо етичних норм у ситуаціях суперечності чи підвищених емоцій. Лише 5–6 дітей демонстрували непослідовність у моральній поведінці, що підтверджує наявність низького рівня у незначної частини учасників.

Загалом результати педагогічного спостереження підтвердили дані анкетування та дозволили глибше зрозуміти специфіку лідерської поведінки учнів у реальних навчальних ситуаціях (див. додаток В). Спостереження виявило, що діти найкраще проявляють моральні та комунікативні характеристики, а найбільше труднощів виникає під час реалізації організаторських функцій, що вказує на необхідність подальшого розвитку цих умінь у процесі проєктної діяльності.

Оскільки результати емпіричного етапу дослідження засвідчили неоднорідність сформованості лідерських якостей молодших школярів та виявили як сильні сторони, так і проблемні аспекти їхнього розвитку, постає необхідність визначити педагогічні механізми, здатні забезпечити більш цілеспрямоване й ефективне формування цих якостей. Проведений аналіз нормативних документів НУШ, змістових ліній типових освітніх програм та можливостей проєктної діяльності в освітньому процесі вказує на те, що саме проєктно-орієнтований підхід створює найбільш природні умови для розвитку ініціативності, відповідальності, комунікативності, уміння

співпрацювати та організовувати діяльність – тобто тих компонентів, які й формують лідерський потенціал молодших школярів. У цьому контексті виникає потреба обґрунтувати організаційно-педагогічні умови, що забезпечать оптимальне використання проєктної діяльності для розвитку лідерських якостей і стануть фундаментом для розроблення ефективної

2.3. Організаційно-педагогічні умови ефективного використання проєктної діяльності в розвитку лідерських якостей

Організаційно-педагогічні умови є ключовою складовою ефективною реалізації проєктної діяльності як засобу розвитку лідерських якостей молодших школярів, оскільки саме вони визначають, у яких освітніх, методичних і психологічних обставинах відбувається формування ініціативності, відповідальності, уміння співпрацювати та організовувати спільну діяльність. Забезпечення таких умов дає змогу створити навчальне середовище, у якому дитина не лише здобуває знання, а й набуває досвіду реальної взаємодії, прийняття рішень, розподілу ролей та досягнення спільної мети – тобто тих компетентностей, що становлять основу лідерського потенціалу. У зв'язку з цим важливо визначити й обґрунтувати комплекс педагогічних чинників, які забезпечать максимально результативне використання проєктної діяльності у процесі формування лідерських якостей учнів початкової школи.

Ефективне використання проєктної діяльності для розвитку лідерських якостей молодших школярів можливе лише за умови створення цілісної системи організаційно-педагогічних умов, які забезпечують сприятливе середовище для активної, відповідальної та творчої участі дітей у спільній діяльності.

Однією з ключових умов є *особистісно орієнтований підхід*, що враховує вікові та індивідуальні особливості кожного здобувача освіти. Молодші школярі демонструють різний рівень упевненості, самостійності чи ініціативності, тому педагог має створювати умови, у яких кожна дитина

може проявити себе відповідно до власних можливостей. Наприклад, під час групового проєкту один учень може взяти на себе творчу частину, інший – організацію матеріалів, а хтось – презентацію результату. Така гнучкість сприяє природному вибору ролей та формуванню відчуття відповідальності. Важливо, що ці ролі можуть змінюватися від проєкту до проєкту залежно від бажань і внутрішньої мотивації дітей, що дає змогу кожному спробувати себе у різних видах діяльності та знайти сферу, де він проявляє себе якнайкраще. Кожна роль у команді – незалежно від того, чи це виконавець, координатор, дизайнер чи доповідач – є однаково важливою для досягнення спільної мети, а усвідомлення цього сприяє формуванню взаємоповаги, відповідальності та позитивного ставлення до командної роботи.

Не менш значущою умовою є *створення підтримувального та партнерського освітнього середовища*, у якому діти не бояться висловлювати думки, ставити запитання й пропонувати нестандартні рішення. Таке середовище ґрунтується на принципах психологічної безпеки, доброзичливості та взаємоповаги, що дозволяє кожному здобувачу освіти відчувати себе цінним членом колективу. Атмосфера довіри формується не лише через стиль спілкування вчителя, а й через щоденні мікропрактики взаємодії: заохочення ініціативи, підтримку у разі помилки, пояснення важливості взаємодопомоги, створення «поля свободи» для творчості та висловлення ідей.

У класі, де педагог демонструє партнерську позицію — не домінує, а спрямовує — учні значно активніше виявляють лідерські прояви. Наприклад, учитель може використовувати практику «вільного мікрофона», коли кожен охочий може запропонувати ідею щодо організації заходу чи вирішення навчального завдання. Або ж застосовувати техніку «мозкового штурму», під час якої діти генерують будь-які пропозиції, навіть найсміливіші, без страху бути розкритикованими. У таких умовах учні починають усвідомлювати, що їхня думка має значення, а ініціатива — це цінність, а не ризик.

Ще одним прикладом підтримувального середовища є практика «круглих столів» і регулярних рефлексивних бесід, де діти діляться переживаннями, труднощами та успіхами, а вчитель уважно вислуховує їх, допомагаючи знаходити рішення. Це розвиває навички конструктивного діалогу, емпатії та співробітництва, що безпосередньо впливає на здатність дитини бути лідером, який чує та поважає інших.

Таке партнерське освітнє середовище створює базу для розвитку комунікативних, соціальних і морально-ціннісних складових лідерського потенціалу. Коли дитина відчуває підтримку та довіру, вона охочіше ініціює міні-проекти, бере на себе роль організатора, пропонує шляхи розв'язання проблем і сміливо включається у групову взаємодію. Саме тому ця умова є фундаментальною для ефективного використання проєктної діяльності як інструменту формування лідерських якостей молодших школярів.

Важливою організаційно-педагогічною умовою виступає *методично грамотне планування та педагогічний супровід проєктної діяльності*, оскільки саме від якості організації залежить, наскільки ефективно будуть формуватися лідерські якості учнів. Педагог у цьому процесі виконує роль фасилітатора, консультанта та координатора, який не нав'язує готових рішень, а м'яко скеровує дітей, допомагає їм структурувати діяльність, формулювати цілі, визначати шляхи їх досягнення та оцінювати результати. Такий підхід забезпечує автономність учнів і стимулює розвиток ініціативності, самостійності та відповідальності.

Методично грамотне планування передбачає чітке визначення всіх етапів проєкту – від початкової постановки завдання до підсумкової презентації. Учитель має продумати, як побудувати роботу так, щоб діти пройшли весь цикл проєктної діяльності. На етапі визначення мети учні формулюють, що саме вони хочуть дослідити чи створити; під час планування визначають ресурси, етапність роботи, можливі труднощі; під час розподілу ролей обирають, хто буде відповідальний за конкретні

завдання. Важливо, що цей процес відбувається не директивно, а у формі партнерської взаємодії, коли думка кожного школяра враховується.

Педагогічний супровід передбачає також надання учням інструментів для роботи: чек-листів, карт планування, шаблонів для проєктних щоденників, рефлексивних карток (див. додаток Г). Такі методичні матеріали допомагають дітям навчитися планувати, контролювати власну діяльність, аналізувати хід виконання завдань та вчасно вносити корективи. Наприклад, під час екологічного проєкту учні можуть самостійно розподілити роботу на етапи: проведення міні-дослідження, пошук інформації, фотографування проблемних місць на території школи, створення плакатів, підготовка презентації або акції. Учитель у цей час виступає спостерігачем і наставником, ставить уточнювальні запитання, які стимулюють дітей мислити критично та самостійно приймати рішення.

Окрему роль відіграє презентаційний етап, який завершує проєктну діяльність. Саме на цьому етапі діти вчаться представляти результати, аргументувати свої висновки, оцінювати внесок членів команди та рефлексувати власну діяльність. Таке підбиття підсумків сприяє розвитку самопрезентації, комунікативних умінь і відповідальності за спільний результат.

Таким чином, методично структурована проєктна діяльність стає ефективним інструментом формування організаторських, комунікативних, когнітивних та особистісно-вольових складових лідерських якостей. Чітка організація, педагогічна підтримка та поступове передання відповідальності учням створюють середовище, у якому лідерський потенціал може розкриватися повною мірою.

Значущою організаційно-педагогічною умовою є інтеграція проєктної діяльності у зміст навчальних предметів, що повністю відповідає вимогам Державного стандарту початкової освіти та Концепції Нової української школи. У цих документах підкреслюється необхідність формування ключових компетентностей – уміння вчитися впродовж життя, критичного та

системного мислення, ініціативності й підприємливості, співпраці в команді, уміння вирішувати проблеми. Саме проєктна діяльність дозволяє «оживити» ці компетентності й перенести їх зі сфери теоретичного навчання у сферу реальної практики, де дитина може діяти, взаємодіяти та приймати рішення.

Практична інтеграція проєктів може здійснюватися в рамках будь-якого навчального предмета. Наприклад, у курсі «Я досліджую світ» учні можуть виконати міні-проєкт «Мій безпечний шлях до школи». Діти досліджують мікрорайон, фотографують потенційно небезпечні ділянки, аналізують їх, створюють карту безпечного маршруту та презентують свої висновки класу. У цьому процесі школярі вчаться оцінювати ризики, працювати з інформацією, робити висновки, приймати рішення та брати відповідальність за запропоновані рекомендації – тобто розвивають як когнітивні, так і морально-ціннісні та організаторські компоненти лідерства.

Інший приклад інтеграції проєктної діяльності можна реалізувати на уроках української мови та читання. Під час вивчення теми «Книга та читання» школярі можуть виконати проєкт «Створи власну книжечку». Діти самостійно вигадують сюжет, розподіляють ролі між членами групи (ілюстратор, редактор, автор тексту, презентатор), створюють продукт і демонструють його однокласникам. Така діяльність розвиває навички самопрезентації, організації роботи, творчості, уміння домовлятися та поважати думку інших.

У математиці доцільним може бути проєкт «Мій клас у цифрах». Учні проводять міні-дослідження: вимірюють висоту парт, підраховують витрати води у класі, аналізують частоту використання шкільних ресурсів, створюють діаграми і презентують результати. Такі завдання формують аналітичне мислення, сприяють розвитку відповідальності та вчать школярів працювати з даними – навички, важливі для лідерського потенціалу.

У рамках курсу мистецтва можливим є творчий соціальний проєкт «Прикрасьмо наш клас разом». Діти разом обирають тему декору, збирають матеріали, розподіляють обов'язки, реалізують ідею і презентують результат.

Це завдання розвиває організаторські вміння, навички співпраці та здатність доводити спільну справу до завершення.

Таким чином, інтеграція проєктної діяльності у зміст навчальних предметів дозволяє не лише покращити якість засвоєння навчального матеріалу, а й забезпечити системний розвиток усіх структурних компонентів лідерських якостей – від комунікативності та організаторських умінь до творчості, відповідальності та ініціативності. У результаті проєкти стають дієвим інструментом формування компетентної, активної та лідерськи спрямованої особистості молодшого школяра (див. додаток Д).

Ще однією важливою організаційно-педагогічною умовою є системне створення можливостей для рефлексії та самооцінювання результатів проєктної діяльності. Без осмислення того, *що і як* робила дитина впродовж проєкту, лідерські якості залишаються на рівні спонтанних проявів, а не стають усвідомленими вміннями. Тому педагог має цілеспрямовано включати в структуру проєкту спеціальні етапи, де учні аналізують власні дії, взаємодію в команді, ставлення до завдання та до однокласників. Рефлексія дозволяє молодшим школярам побачити причинно-наслідкові зв'язки між своїми рішеннями і результатами, усвідомити внесок у спільну справу, що є ключовим для становлення відповідального лідерства.

Ефективними інструментами є рефлексивні бесіди, щоденники вражень (див. додаток Е), індивідуальні й групові самооцінювальні картки (див. додаток Ж). Наприклад, після завершення групового проєкту вчитель організовує коротке «коло рефлексії», де кожна дитина відповідає на прості, але змістовні запитання: «Що я зробив(ла) найкраще в цьому проєкті?», «Що для мене було найскладнішим?», «Як я допомагав(ла) своїй команді?», «Що я зроблю інакше наступного разу?». Такі запитання можуть бути оформлені у вигляді картки з піктограмами або смайликами, щоб учням молодшого шкільного віку було легше орієнтуватися. У щоденнику проєкту дитина може заповнювати прості рубрики: «Сьогодні я... (дія)», «Мені сподобалося...», «Мені було важко...», «Я пишаюся тим, що...». Це допомагає учням не лише

зафіксувати події, а й емоційно їх пережити, «привласнити» власний досвід, що стимулює розвиток внутрішньої мотивації та готовності брати ініціативу в майбутньому.

Важливо, щоб рефлексія стосувалася не лише результату, а й процесу взаємодії. Учні можуть оцінювати, наскільки згуртованою була команда, чи всі мали змогу висловитися, чи дотримувалися домовленостей, чи поважали одне одного під час обговорень. Наприклад, можна використати просту групову шкалу: діти позначають на картці, наскільки «дружно працювала команда», «чи всі брали участь», «чи ми слухали одне одного», а потім коротко обговорюють ці оцінки. Такі практики формують здатність дивитися на себе «збоку», критично, але доброзичливо аналізувати власні дії, брати відповідальність за помилки й бачити шляхи для зростання. У результаті рефлексивна складова проєктної діяльності сприяє не лише розвитку самосвідомості, а й зміцненню морально-ціннісних орієнтацій, формуванню стійкого прагнення до самовдосконалення – невід’ємних характеристик зрілого лідера.

Таким чином, організаційно-педагогічні умови ефективного використання проєктної діяльності включають особистісно орієнтоване навчання, створення безпечного та партнерського освітнього середовища, методично продумане планування й педагогічний супровід, інтеграцію проєктів у навчальний зміст та забезпечення рефлексивної підтримки. Дотримання цих умов забезпечує комплексний розвиток лідерських якостей молодших школярів, оскільки кожна з них сприяє формуванню відповідальності, ініціативності, комунікативності та організаторських умінь – тих складових, які визначають майбутнього успішного лідера.

2.4. Система завдань для розвитку лідерських якостей молодших школярів у проєктній діяльності

Одержані результати дослідження, а також визначені організаційно-педагогічні умови ефективного використання проєктної діяльності свідчать

про те, що формування лідерських якостей молодших школярів потребує не лише правильно організованого освітнього середовища, а й цілеспрямованої системи методичного забезпечення. Саме тому наступним важливим кроком стає розробка системи завдань, які не просто активізують участь дітей у проєктах, а й дозволяють послідовно й комплексно розвивати всі структурні компоненти лідерства. Такий підхід дає можливість перевести теоретичні положення та результати діагностики у практичні механізми впливу, забезпечивши свідоме формування ініціативності, організаторських умінь, комунікативної культури, морально-ціннісних орієнтацій і когнітивно-аналітичних здібностей. Отже, постає необхідність створення системи завдань, спрямованих на активне включення дітей у співпрацю, подолання труднощів, прийняття рішень і відповідальне виконання ролей у проєктній діяльності.

Формування лідерських якостей молодших школярів є цілеспрямованим і складним процесом, який потребує системного підходу, що охоплює як організацію освітнього середовища, так і відбір ефективних методичних засобів. Проєктна діяльність виступає найбільш природним механізмом розвитку лідерства в дітей, оскільки передбачає активну взаємодію, прийняття рішень, відповідальність за результат, творчу ініціативу та роботу в команді. У контексті проєктної діяльності учні набувають досвіду, який неможливо відтворити у звичайній репродуктивній навчальній діяльності: вони спробують себе у різних ролях, беруть на себе лідерські функції, узгоджують позиції з іншими, вчаться долати труднощі та презентувати досягнуті результати. Саме тому розроблення системи завдань, що забезпечує поступальний розвиток усіх компонентів лідерських якостей, є необхідною умовою ефективного педагогічного впливу.

Система завдань повинна забезпечувати поступовий розвиток таких складових лідерства, як особистісна активність, соціально-комунікативна взаємодія, організаторські здібності, когнітивно-рефлексивна компетентність і морально-ціннісна спрямованість. Вона має поєднувати різні типи

активностей – індивідуальні, парні, групові, рольові, творчі, аналітичні, дослідницькі та презентаційні. Кожне завдання повинно мати чітку кореляцію з певним показником лідерства, що дозволяє педагогові системно розвивати ці якості та спостерігати прогрес.

На першому етапі доцільно застосовувати вправи, які стимулюють особистісну активність, формують впевненість у собі, сміливість висловлювати власні думки, ініціативність та наполегливість. Молодші школярі нерідко відчують страх помилки або невпевненість перед класом, тому завдання мають бути цікавими, емоційно безпечними та такими, що дозволяють кожному відчувати успіх (див.додаток 3).

Одна з таких вправ – *«Скринька ідей»*. Учитель ставить перед класом конкретне проєктне завдання, наприклад: *«Яким може бути найкращий спосіб допомогти нашій школі стати екологічнішою?»*. Кожна дитина отримує невеликий папірець, на якому записує свою ідею – малюнок, слово або просте речення. Потім папірці складають у коробку, учитель перемішує їх і зачитує. Важливий момент: педагог коментує кожну ідею позитивно (*«Цікаво!»*, *«Гарна думка!»*), не оцінюючи її правильність. Це створює відчуття психологічної безпеки, а діти бачать, що будь-яка думка має цінність. З часом вони починають висловлюватися відкрито, без анонімності.

Ще одним дієвим інструментом є вправа *«Я зможу!»*, яка формує наполегливість і сміливість приймати виклики. Учитель пропонує три варіанти завдань різної складності, наприклад:

- намалювати схему проєкту,
- придумати три нові ідеї для команди,
- підготувати усне мініповідомлення про обрану проблему.

Учні самостійно обирають те, що здається їм найскладнішим. Важливо, щоб вибір був добровільним. Після виконання завдання діти заповнюють коротку рефлексивну картку:

- *«Що я зробив добре?»*
- *«Де я доклав зусиль?»*

– «Що допомогло мені не здатися?».

Це формує самоефективність, тобто віру у власні сили, яка є ключовою складовою лідерства.

Для розвитку ініціативності можна застосувати вправу «Пропоную свій крок», коли учні під час роботи над проєктом пропонують один додатковий елемент до плану роботи. Наприклад, якщо проєкт присвячений безпеці в інтернеті, дитина може сказати: «Я пропоную зробити буклет для першокласників». Учитель записує всі пропозиції на дошці, після чого клас разом обговорює, які з них можуть стати частиною проєкту. Така вправа тренує відкритість до нових ідей, самостійність прийняття рішень і здатність впливати на процес.

Ефективною є також вправа «Один – для всіх», спрямована на розвиток сміливості і внутрішньої активності. Учитель пропонує учневі виконати невелике публічне мінізавдання – презентувати частину матеріалів, пояснити обов'язки команди або почати обговорення. Важливо, щоб участь була добровільною, але кожен учень протягом проєкту мав змогу побути в цій ролі. Це допомагає дітям долати сором'язливість, розвиває впевненість і формує готовність вести за собою.

Дієвою вправою для розвитку наполегливості є «Завдання в три кроки». Учитель ділить проєктне завдання на три мікроетапи:

- знайти інформацію,
- перевірити її достовірність,
- оформити результат.
- Кожен учень ставить маленьку позначку біля виконаного кроку. Це дозволяє візуально бачити власний прогрес і мотивує довести справу до кінця. Навіть діти, які зазвичай швидко відмовляються від завдання, отримують позитивний досвід поступового досягнення мети.

Ще один важливий інструмент – вправа «Суперсила – наполегливість». Учитель пояснює, що лідери не завжди успішні з першого разу, але вони пробують знову. Учні отримують невеликі фізичні або логічні завдання

(скласти фігуру з паличок, з'єднати точки, розв'язати просту головоломку). Більшість із них не виходить з першого разу, що дає змогу тренувати стійкість до невдач. Після виконання діти обговорюють:

- «Що я зробив, щоб спробувати ще раз?»
- «Як я себе почував під час труднощів?»
- «Як це може допомогти мені в проєкті?».

Цінною є вправа *«Мій голос важливий»*, що розвиває сміливість висловлювати думку. Під час обговорення проєкту учитель дає можливість висловитися кожному, використовуючи «чарівний предмет» (м'яч, символ проєкту тощо). Той, хто тримає предмет, говорить, а решта слухає. Це допомагає сором'язливим дітям відчувати підтримку та бути почутими, а активні діти вчаться стримувати себе й поважати інших.

Сукупність цих вправ забезпечує комплексний розвиток основних показників особистісної активності – упевненості, ініціативності, наполегливості й самостійності. Діти поступово усвідомлюють свої можливості, пробують себе в різних ситуаціях, набувають досвіду подолання труднощів і прийняття власних рішень, що є фундаментом лідерського становлення.

Соціально-комунікативний компонент лідерських якостей є ключовим для молодших школярів, оскільки саме в умовах спільної діяльності діти вчаться співпрацювати, обмінюватися думками, враховувати позиції інших і долати конфлікти конструктивними способами. Використання спеціально розроблених вправ у межах проєктної діяльності дозволяє системно формувати навички, які є основою для ефективної взаємодії та відповідального лідерства (див. додаток К).

Однією з базових вправ є *«Коло співпраці»*, яка спрямована на розвиток уміння висловлювати власні думки, слухати інших і узгоджувати позиції в умовах обмеженого часу. Учні сідають у коло та отримують завдання: за 5 хвилин сформулювати єдину проєктну ідею, використавши пропозиції всіх учасників. Кожен школяр висловлює коротку думку, а група обирає з них 2-3

найкращі, комбінуючи в єдину концепцію. Перебіг вправи змушує дітей швидко домовлятися, вчить аргументувати власну пропозицію («Чому моя ідея допоможе?»), знаходити компроміс («Можемо об'єднати мою ідею з ідеєю Насті») та поважати внесок кожного. У підсумку діти усвідомлюють, що спільний результат завжди цінніший за індивідуальні думки.

Важливе місце у формуванні комунікативної компетентності займає вправа *«Почути кожного»*, що спеціально тренує активне слухання – навичку, яка є слабко сформованою в молодшому шкільному віці. Учитель об'єднує дітей у пари. Один учень висловлює власну думку про певний етап проєкту, а другий має повторити її власними словами: «Я почув, що ти вважаєш...». Це змушує дитину концентруватися не лише на власній позиції, а й на думках інших. Вправа допомагає долати егоцентричність, вчить дітей уважно слухати, ставити уточнювальні запитання, виявляти повагу до співрозмовника. Крім того, учні вчаться оцінювати, наскільки вони були зрозумілими для інших, що формує навички чіткої комунікації – важливої складової лідерства.

У ситуаціях потенційних суперечок або непорозумінь ефективною є вправа *«Миротворець»*, яка моделює прості конфліктні ситуації та вчить дітей застосовувати конструктивні стратегії їх вирішення. Група отримує сюжет, наприклад: «Двоє учнів хочуть працювати над однією частиною проєкту». Роль медіатора виконує один із дітей, який має запропонувати декілька варіантів розв'язання конфлікту: розподілити обов'язки, чергувати діяльність, об'єднати ідеї або звернутися до групи для колективного рішення. Інші учасники виступають у ролі сторін конфлікту. Вправа формує соціальну емпатію, відповідальність за емоційний клімат у групі та навички безконфліктної комунікації. Учні вчаться визнавати почуття інших («Я розумію, що ти хотів робити цю частину»), шукати рішення, які задовольняють обидві сторони, та аргументувати свої пропозиції.

Для розвитку навичок переконливої комунікації ефективною є вправа *«Аргументуй свою думку»*. Учитель подає твердження (наприклад: «Чи варто

додавати до проєкту більше малюнків?»), а учні в парах або групах мають пояснити власну позицію трьома аргументами. Ця вправа розвиває логічне мислення, уміння впливати на співрозмовника, коректно висловлювати незгоду та доносити власну точку зору так, щоб її почули.

Важливим компонентом є також створення умов, у яких діти практикують взаємодію під час виконання мінізавдань. Наприклад, вправа *«Разом швидше!»* пропонує групі спільними зусиллями створити фігуру з конструктора або зібрати пазл за певний час, але кожен учасник може торкатися деталей лише однією рукою або виконувати частину роботи за інструкцією лідера. Це тренує вміння домовлятися, працювати за спільним планом, слухати команди та пропонувати власні уточнення.

Ще одна ефективна вправа – *«Комплімент за справу»*, яка сприяє формуванню доброзичливого клімату в групі. Після спільного етапу роботи кожен учень говорить партнеру або всій команді позитивний зворотний зв'язок: «Мені сподобалося, як ти запропонував ідею», «Ти добре пояснив завдання». Це розвиває соціальну чутливість, підтримує мотивацію та формує атмосферу довіри.

Усі наведені вправи спрямовані не лише на вдосконалення комунікативних умінь, а й на розвиток соціальної відповідальності, емпатії, навичок конструктивного діалогу та вміння працювати в команді – ключових складових соціально-комунікативного критерію лідерських якостей молодших школярів. Саме через систематичне включення таких вправ у проєктну діяльність діти навчаються співпраці, ефективно взаємодіють у різних ролях та формують особистісні передумови для відповідального лідерства.

Організаторські здібності є ключовим структурним компонентом лідерських якостей молодших школярів, оскільки саме вони забезпечують уміння планувати, координувати дії інших, розподіляти ролі й відповідально ставитися до поставлених завдань. У проєктній діяльності ці вміння формуються природно, адже діти опиняються в умовах реальної необхідності

організовувати командну роботу, контролювати етапи виконання й презентувати спільний результат. Важливо, що кожна вправа не лише розвиває конкретні організаторські якості, а й сприяє набуттю дітьми досвіду відповідальної співпраці, що є основою майбутнього лідерського зростання (див. додаток Л).

Однією з найефективніших вправ є *«Проектний навігатор»*, що зосереджує увагу на розвитку навичок планування та логічного структурування діяльності. Діти працюють у групах над великим аркушем паперу або інтерактивною дошкою, на якій створюють візуальну карту проєкту: визначають його мету, формулюють основні завдання, виділяють етапи виконання, розподіляють часові рамки, обирають відповідальних за кожен блок. Учитель може дати приклад схеми: *«Проблема – Мета – Ідеї – Етапи – Ролі – Ресурси – Продукт – Презентація»*. Така вправа розвиває логічну послідовність мислення, навички прогнозування та здатність бачити проєкт цілісно.

Особливе значення має також вправа *«Командні ролі»*, що формує в учнів уміння розподіляти обов'язки відповідно до індивідуальних схильностей і можливостей. На початку роботи над проєктом учитель пропонує список ролей: *«лідер-комунікатор»*, *«дослідник»*, *«дизайнер»*, *«аналітик»*, *«презентатор»*, *«координатор»*, *«хронометрист»*, *«організатор матеріалів»*. Діти самостійно обирають ролі, пояснюючи свій вибір: *«Чому я хочу бути дизайнером?»*, *«У чому моя сила як аналітика?»*. Важливо наголосити, що *усі ролі рівноцінні*, вони можуть змінюватися під час проєкту, і кожна дитина має можливість спробувати себе у різних позиціях. Це вчить гнучкості, поваги до внеску кожного учасника й відповідальності за виконання власних задач.

Для розвитку навичок координації та управління командним процесом доцільно використовувати вправу *«Будівники»*, яка моделює ситуацію, максимально близьку до реальної координації дій. Група отримує простий набір матеріалів (кубики, LEGO, дерев'яні палички, папір) і завдання:

побудувати міст завдовжки 30 см або вежу, що витримає легке навантаження. Один учень визначається координатором і має право лише *усно* давати інструкції: «Постав дві опори», «З'єднай елементи так», «Перевір стійкість». Учні не можуть будувати без сигналу координатора. Це спонукає їх уважно слухати, чітко виконувати вказівки, а координатора – вибудовувати логічні, зрозумілі та послідовні команди. У процесі діти вчаться організовувати дії інших, підтримувати темп роботи та стежити за кінцевим результатом.

У контексті довгострокових проєктів важливою є вправа «Контрольний пункт», що спрямована на розвиток уміння оцінювати проміжні результати, аналізувати труднощі й коригувати план дій. Під час проєкту група збирається 1-2 рази на тиждень, щоб відповісти на запитання:

- *Що ми вже зробили?*
- *Чи виконано все, що планувалось?*
- *Які труднощі виникли? Як їх вирішити?*
- *Що потрібно зробити до наступного етапу?*

Такий аналіз дає учням можливість відчувати відповідальність за процес, усвідомити зв'язок між діями й результатом та розвинути навички самоорганізації й внутрішнього контролю.

Цінним інструментом формування відповідальності за груповий результат є вправа «Лідер дня», коли щодня один учень відповідає за координацію роботи команди: стежить за часом, нагадує про важливі завдання, допомагає тим, хто відстає, підтримує командний дух. Учитель лише делікатно коригує дію лідера. Завдяки цьому діти вчаться керувати процесом, аналізувати власні помилки та оцінювати успішність взаємодії.

Корисною також є вправа «Таймпланер», яка тренує навички роботи з часом. Діти отримують заготовку – таблицю з клітинками «Завдання – Час – Відповідальний – Статус» – і разом планують роботу над міні-проєктом. Такий інструмент навчає чіткості, дисципліни, відповідальності, а також формує відчуття реалістичності у плануванні.

Ще одним дієвим завданням є вправа «Проект без слів», яка допомагає розвивати координацію та злагодженість команди. Група має виконати просте завдання – наприклад, скласти пазл або побудувати фігуру – без права говорити. Дозволені лише жести. Це стимулює дітей уважно спостерігати за діями однокласників, підлаштовуватися під них і розуміти командну динаміку.

Таким чином, система вправ, спрямованих на розвиток організаторських здібностей молодших школярів, повинна включати завдання на планування, координацію, комунікацію, розподіл ролей та контроль за результатами. Різноманітність таких вправ дозволяє кожній дитині спробувати себе у лідерській позиції, отримати досвід відповідальної співпраці та закласти основу для формування зрілого лідерського потенціалу.

Когнітивно-рефлексивна компетентність молодших школярів у проєктній діяльності формується тоді, коли дитина не просто «щось робить», а розуміє, що і навіщо вона робить, які є варіанти дії та до чого вони можуть привести. Саме тому важливо вводити в проєкти спеціальні завдання, спрямовані на аналіз, критичне мислення, уміння приймати рішення, оцінювати результати та планувати власний розвиток (див. додаток М).

Однією з таких вправ є *«Дерево рішень»*. Учитель пропонує дітям ситуацію, пов'язану з проєктом, наприклад: клас готує екологічний проєкт «Чисте подвір'я школи». На великому аркуші малюють стовбур дерева – це основна мета («Наша школа – чиста і охайна»). Далі діти пропонують різні варіанти дій: «організувати прибирання», «розмістити плакати», «провести акцію для батьків», «посадити квіти» тощо – це гілки дерева. До кожної гілки діти додають «листочки» – можливі наслідки: «стане чистіше», «менше сміття на землі», «однокласники будуть більше відповідальними», або, навпаки, «якщо ніхто не прийде — що тоді?». Учитель спрямовує їхні думки запитаннями: «Що буде, якщо ми не виконаємо свою частину?», «Який варіант потребує більше часу?», «Яке рішення дасть найкращий результат

для всіх?». Така вправа вчить дітей бачити кілька шляхів, прогнозувати наслідки, порівнювати варіанти й обирати найбільш доцільний.

Вправа «Інформаційний детектив» допомагає формувати критичне мислення та вміння працювати з інформацією. Наприклад, у проєкті «Корисні продукти для сніданку» учні знаходять відомості з різних джерел: дитяча енциклопедія, сайт, порада з соцмереж, розповідь дорослого. Завдання дітей – у групах обговорити: «Чи можемо ми довіряти цьому джерелу?», «Звідки ця інформація?», «Чи співпадає вона з тим, що написано в підручнику або каже лікар?». Учитель пропонує прості «правила детектива»: перевіряти, чи є автор, чи це серйозне видання, чи повторюється інформація в кількох джерелах. Діти позначають умовними позначками (наприклад, зелений значок – «довіряємо», жовтий – «потрібно уточнити», червоний – «викликає сумнів») і обговорюють свої рішення. Таке завдання не тільки навчає відрізняти більш і менш надійну інформацію, а й виховує відповідальне ставлення до того, що вони використовують у проєкті.

Для розвитку аналітичного мислення та вміння приймати рішення корисною є вправа «Вибір найкращого варіанту». Наприклад, у проєкті з оформлення класу учні мають обрати, як саме презентувати результати: зробити плакат, підготувати усний виступ чи створити міні-виставу. Кожна група заповнює просту таблицю: «Переваги – Недоліки – Що потрібно для виконання». Потім діти порівнюють варіанти і вирішують, який із них буде найефективнішим, аргументуючи: «Це займе менше часу», «Це буде цікавіше для інших класів», «Це покаже нашу роботу найкраще». Учитель звертає увагу на те, що рішення має бути не випадковим, а обґрунтованим, і підкреслює важливість уміння пояснити свій вибір.

Важливою складовою когнітивно-рефлексивної компетентності є регулярна рефлексія, тобто вміння озирнутися назад і побачити, що вдалося, а що можна покращити. Вправа «*Мій прогрес*» може проводитися наприкінці кожного етапу проєкту. Учні отримують індивідуальні картки з простими запитаннями: «Що я сьогодні зробив(-ла) для нашого проєкту?», «Що в мене

вийшло найкраще?», «Що було для мене найскладнішим?», «Що я спробую зробити інакше наступного разу?». Діти можуть позначати це не лише словами, а й піктограмами (смайлики, стрілочки, кольорові позначки), що особливо зручно для 3-4 класу (див. додаток Н). Такі рефлексивні паузи формують звичку осмислювати власні дії, бачити не тільки результат, а й шлях до нього.

Ще однією дієвою формою є *«Щоденник дослідника»* для проєктів, пов'язаних із дослідженням (наприклад, «Як змінюється наше подвір'я восени»). Кожна дитина або група має зошит чи окремі аркуші, де фіксує: що сьогодні спостерігали, які зробили висновки, що їх здивувало, які запитання виникли. Учні можуть робити замальовки, схеми, короткі записи. Наприкінці тижня або етапу діти разом переглядають свої записи й обговорюють: «Що нового ми дізналися?», «Які висновки були правильними?», «Що виявилось не зовсім так, як ми думали?». Це допомагає поєднати пізнавальну активність із рефлексією та розвитком критичного мислення.

Для формування уміння помічати та виправляти власні помилки корисною є вправа «Знайди, що можна покращити». Після виконання певного елемента проєкту (наприклад, макету, плаката, презентації) учні в парах оцінюють роботу за трьома простими питаннями: «Що в нас вийшло чудово?», «Що можна зробити краще?», «Який наступний крок?». Важливо, щоб акцент робився не на критиці, а на пошуку шляхів удосконалення. Учитель може запропонувати формулу: «Мені сподобалося..., я пропоную додати/змінити...». Так діти вчаться бачити помилки не як провал, а як можливість рости.

Цінним інструментом є також вправа «Ми – команда рішень», коли група стикається з «проблемною ситуацією» в межах проєкту: наприклад, не встигає завершити роботи до визначеного терміну або частина матеріалів виявилася непридатною. Завдання дітей – запропонувати кілька варіантів виходу: змінити форму презентації, перерозподілити обов'язки, залучити допомогу інших тощо. Кожен варіант обговорюється з точки зору

реалістичності й ефективності. Це вчить дітей гнучкості мислення, здатності не здаватися, а шукати рішення у складних умовах.

Таким чином, спеціально організовані вправи – «Дерево рішень», «Інформаційний детектив», «Мій прогрес», «Щоденник дослідника», «Вибір найкращого варіанту», «Знайди, що можна покращити», «Ми – команда рішень» – дають змогу не лише виконати проєкт, а й усвідомити його логіку, структуру, наслідки власних дій. Саме через такі завдання формується когнітивно-рефлексивна компетентність, що є важливою складовою лідерських якостей: діти вчаться мислити системно, аналізувати, приймати зважені рішення, оцінювати себе й планувати подальший розвиток. Це створює міцний фундамент для становлення зрілого, відповідального й мислячого лідера в майбутньому.

Морально-ціннісна спрямованість молодших школярів формується поступово й найефективніше розвивається тоді, коли діти не просто слухають про чесність чи справедливість, а переживають конкретні ситуації морального вибору у безпечних умовах проєктної діяльності. Саме тому важливо включати до роботи вправи, які спонукають учнів аналізувати свої дії, зважувати інтереси команди, усвідомлювати наслідки власних рішень та виявляти емпатію (див. додаток П).

Однією з таких вправ є «Етична дилема». Вона пропонує дітям обговорити ситуацію, у якій існує два або більше варіантів дій, однак кожен з них має свої моральні наслідки. Наприклад, команда створює презентацію до проєкту й має два варіанти: перший – швидко оформити роботу за допомогою готового шаблону, другий – власноруч створити дизайн презентації, що займе більше часу й потребуватиме спільної роботи. Учні обговорюють, який вибір буде чесним щодо їхніх зусиль, чи буде справедливим використання шаблону, чи не применшить це їхній спільний результат. Під час дискусії діти вчаться аргументувати свою позицію, слухати одне одного й робити морально виважений вибір, орієнтований не лише на простоту, а й на чесність, відповідальність і спільну мету.

Інший важливий приклад роботи – вправа «Добрий вчинок для команди», що спрямована на розвиток емпатії та уважності до інших. У межах проєкту учні мають зробити хоча б одну добру справу для когось із команди так, щоб не очікувати подяки чи визнання. Це може бути допомога в оформленні постера, пояснення складного завдання однокласникові, підтримка добрим словом перед виступом або підміна когось у невеликому дорученні. Після завершення проєкту діти заповнюють рефлексивну картку, де відповідають на запитання «Що я зробив?», «Кому допоміг?», «Що я відчув?», «Що, на мою думку, відчув мій однокласник?» (див. додаток Р). Така практика не лише розвиває здатність співпереживати, а й показує дітям, що навіть невеликі вчинки можуть мати велике значення для інших, формуючи атмосферу взаємної підтримки та довіри.

Важливим завданням для формування моральної спрямованості є й вправа «Справедливий розподіл», що допомагає дітям навчитися ухвалювати рішення, орієнтуючись на принципи рівності та поваги. Під час виконання проєкту учні отримують обмежений набір ресурсів, наприклад: три аркуші А3 на п'ятьох учасників, одну коробку маркерів або лише один планшет для пошуку інформації. Завдання полягає у тому, щоб діти самостійно домовилися, кому й для чого ці матеріали потрібні найбільше, і переконливо обґрунтували свою позицію. Вони мають не лише відстоювати власну потребу, а й уважно слухати однокласників, зважати на спільну мету й шукати рішення, вигідне для всієї групи. Учитель спостерігає за тим, як учні пояснюють свої аргументи, чи готові вони поступатися, чи здатні відмовитися від надмірного використання ресурсів заради інших. Таке завдання формує почуття справедливості, уміння ставити інтереси команди вище за особисті та розуміти, що ефективне лідерство неможливе без турботи про інших та відповідального ставлення до спільної справи.

Система завдань у проєктній діяльності дозволяє забезпечити комплексний вплив на розвиток лідерських якостей, оскільки вона охоплює всі ключові складники лідерства – від особистісної сміливості та

ініціативності до аналітичного мислення, соціальної взаємодії й моральної зрілості. Кожне завдання є не лише навчальною дією, а й ситуацією розвитку: дитина пробує, аналізує, робить висновки, бере на себе відповідальність і стає суб'єктом власного лідерського становлення. Саме така система забезпечує поступальний розвиток лідерських компетентностей молодших школярів у межах проєктної діяльності, враховуючи їх вікові особливості, потреби й потенційні можливості.

Розроблена система вправ створює необхідне підґрунтя для формування базових лідерських умінь, які проявляються у конкретних діях, моделях поведінки та способах взаємодії учнів у навчальному середовищі. Вона дає змогу цілеспрямовано розвивати окремі компоненти лідерських якостей – особистісну активність, комунікативність, організаторські здібності, когнітивну рефлексію та морально-ціннісні орієнтири. Однак для того, щоб ці вміння не залишалися на рівні ізольованих навичок, а набували цілісності, практичного змісту й життєвої значущості, необхідне їх застосування у ширшій, більш комплексній діяльності. Саме таку можливість забезпечують мініпроєкти, у межах яких діти використовують сформовані навички у природних ситуаціях співпраці, планування, прийняття рішень та спільної відповідальності за кінцевий результат. Таким чином, система мініпроєктів логічно продовжує і доповнює систему вправ, дозволяючи інтегрувати окремі лідерські вміння у цілісну поведінкову модель та формувати у здобувачів початкової освіти реальний досвід лідерства, який відповідає вимогам сучасної компетентної школи.

Запропонована система мініпроєктів спрямована на забезпечення цілісного розвитку лідерських якостей молодших школярів у процесі проєктної діяльності та ґрунтується на вікових можливостях дітей початкового шкільного віку, вимогах Державного стандарту початкової освіти та концептуальних положеннях НУШ (див. додаток С). Мініпроєкти виступають ефективним інструментом формування ключових компонентів лідерства – особистісної активності, соціально-комунікативної взаємодії,

організаторських умінь, когнітивно-рефлексивної компетентності й морально-ціннісної спрямованості. Система охоплює різні форми групової та індивідуальної взаємодії, дозволяє учням виконувати значущі практичні завдання, поступово брати на себе лідерські ролі й відчувати власний внесок у спільний результат.

Зміст мініпроектів орієнтований на життєво важливі для дітей ситуації та проблеми, що впливають на їхнє соціальне, емоційне й інтелектуальне зростання. Так, проекти соціально-комунікативного спрямування («Мій клас – дружня команда», «Зірки нашого класу», «Шкільна студія новин») сприяють розвитку навичок взаємодії, аргументованого висловлювання думок, уміння слухати інших, знаходити компромісні рішення та презентувати себе. Проекти дослідницького характеру («Ми – дослідники природи», «Мій безпечний шлях до школи») стимулюють пізнавальну активність школярів, розвивають уміння аналізувати інформацію, оцінювати ризики, прогнозувати наслідки та аргументувати власні висновки. Водночас проекти організаційно-практичної спрямованості («Екомайстерня», «Мій маленький бізнес», «Будівничі майбутнього») створюють умови для формування таких лідерських характеристик, як відповідальність, планування діяльності, розподіл ролей, координація командної роботи та доведення справ до кінця.

Окреме місце у системі займають мініпроекти морально-ціннісного змісту («Добрі справи нашого класу»), які спрямовані на виховання емпатії, почуття справедливості, чесності, поваги та відповідального ставлення до членів спільноти. Такі проекти особливо важливі для становлення етичного компонента лідерства, що визначає стиль взаємодії дитини з оточенням. Завдяки включенню школярів у ситуації реального морального вибору, взаємодопомоги та колективного обговорення цінностей створюються умови для формування усвідомленої соціальної позиції й гуманістичного стилю лідерства.

Система мініпроектів характеризується універсальністю, інтегративністю та можливістю адаптації до різних тем і навчальних предметів. Кожен мініпроект має чітку структуру — постановка проблеми, визначення мети, планування діяльності, реалізація та презентація результатів — що дозволяє ефективно формувати в учнів як організаторські, так і когнітивні вміння. Важливо й те, що мініпроекти створюють умови для поступової зміни ролей у команді: діти можуть бути лідерами, виконавцями, координаторами, презентаторами тощо. Така динамічність дає можливість кожному учневі відчути свою значущість, зміцнити віру в себе, навчитися будувати партнерські стосунки й нести відповідальність за спільну діяльність.

Таким чином, запропонована система мініпроектів дозволяє цілеспрямовано формувати комплекс лідерських якостей молодших школярів, забезпечуючи їхній гармонійний особистісний розвиток, готовність до співпраці, вміння організовувати власну діяльність та діяти відповідально в соціально значущих ситуаціях. Використання цих проектів у освітньому процесі створює сприятливе середовище для становлення активної, ініціативної й морально зрілої особистості, спроможної проявляти лідерські якості як у навчанні, так і в повсякденному житті.

Розроблена система вправ і мініпроектів є цілісним інструментом розвитку лідерських якостей молодших школярів. Вправи дозволяють цілеспрямовано формувати окремі структурні компоненти лідерства — особистісну активність, комунікативність, організаторські уміння, когнітивно-рефлексивні здібності та морально-ціннісні орієнтири. Мініпроекти, у свою чергу, забезпечують практичне інтегрування цих умінь у реальну спільну діяльність, де діти вчаться ініціювати ідеї, працювати в команді, приймати рішення, відповідати за результат і конструктивно взаємодіяти з однолітками. У комплексі система вправ і мініпроектів сприяє формуванню гармонійного лідерського потенціалу, що відповідає віковим можливостям молодших школярів та вимогам сучасної компетентнісної освіти.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було здійснено комплексне емпіричне дослідження рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів, що дозволило визначити реальний стан сформованості ключових компонентів лідерського потенціалу відповідно до розроблених критеріїв: особистісно-активнісного, комунікативно-соціального, організаторського, когнітивно-аналітичного та морально-ціннісного. Проведення анкетування та педагогічного спостереження забезпечило глибоке, багатогранне бачення особливостей прояву лідерських якостей у повсякденній навчальній та проєктній діяльності учнів.

Отримані результати свідчать про неоднорідність рівнів розвитку структурних компонентів лідерських якостей серед молодших школярів. Найвищі показники зафіксовано за морально-ціннісним та комунікативно-соціальним критеріями: значна кількість учнів продемонструвала розвинені навички взаємодії, повагу до інших, уміння знаходити компроміси та орієнтацію на справедливість. Це засвідчує, що моральні та комунікативні компоненти вже є достатньо усталеними й можуть служити основою для подальшого лідерського розвитку.

У сфері особистісно-активнісного критерію більшість учнів продемонстрували середній та високий рівні розвитку впевненості, ініціативності та наполегливості, що свідчить про наявність позитивних передумов до формування активної життєвої позиції. Разом з тим частина дітей потребує цілеспрямованої підтримки в розвитку вольової регуляції, здатності долати труднощі та сміливо висловлювати власні думки.

Найбільші труднощі діти виявили за організаторським критерієм. Значна частина школярів має лише початкові уявлення про планування, координацію та розподіл ролей у групі, що вказує на недостатній досвід організаторської діяльності. Це підтверджує потребу у систематичному

впровадженні проєктної діяльності як ефективного засобу розвитку організаційних умінь.

Когнітивно-аналітичний критерій показав загалом позитивну динаміку: більшість учнів здатна аналізувати інформацію, приймати рішення та оцінювати результати власної діяльності, однак для окремих школярів характерні труднощі з концентрацією, прогнозуванням та рефлексією. Це вимагає використання вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення й уміння планувати власні дії.

Порівняльний аналіз результатів анкетування та спостереження засвідчив їхню узгодженість та високий рівень достовірності. Спостереження підтвердило тенденції, виявлені під час анкетування: діти охоче співпрацюють, демонструють моральні якості та елементи лідерської поведінки, однак недостатньо ініціюють організаторські дії та системно планують свою роботу. Така кореляція підкреслює необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу для гармонізації розвитку всіх лідерських компонентів.

Таким чином, результати дослідження дають підстави стверджувати, що молодші школярі мають значний потенціал для формування лідерських якостей, але потребують спеціально організованого освітнього середовища, методичної підтримки та педагогічного супроводу. Особливої уваги потребує розвиток організаторських умінь та когнітивно-аналітичної компетентності, які найменш сформовані на цьому етапі. Одержані дані стали підґрунтям для обґрунтування організаційно-педагогічних умов і розробки системи завдань, спрямованих на розвиток лідерських якостей молодших школярів у процесі проєктної діяльності, що буде представлено у третьому розділі роботи.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження нами були зроблені наступні висновки.

1. У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що лідерські якості молодших школярів є багатокомпонентним феноменом, який включає особистісні, соціально-комунікативні, організаторські, когнітивні та морально-ціннісні характеристики. Науковці розглядають лідерство не як вроджену властивість, а як результат соціальної взаємодії, розвитку дитячої активності, ініціативності та здобуття досвіду співпраці. У науковому дискурсі поняття «лідерські якості» визначається як сукупність умінь і рис, що забезпечують здатність впливати на однолітків, організовувати спільну діяльність і відповідально приймати рішення.

Теоретичний аналіз засвідчив, що молодший шкільний вік є особливо сприятливим для формування лідерського потенціалу, оскільки саме в цей період інтенсивно розвиваються комунікативні навички, самостійність, здатність діяти в групі та орієнтуватися на моральні норми. Формування лідерських якостей у цьому віці можливе лише завдяки спеціально організованій діяльності, яка стимулює ініціативність, відповідальність та взаємодопомогу.

Отже, опрацювання психолого-педагогічних джерел дало змогу уточнити зміст базових понять дослідження, визначити структуру лідерських якостей і теоретично обґрунтувати їх значущість у сучасному освітньому процесі. Теоретичні напрацювання стали підґрунтям для подальшого емпіричного дослідження та розробки педагогічних умов і завдань, спрямованих на розвиток лідерського потенціалу молодших школярів.

2. Аналіз вікових особливостей молодших школярів дав змогу встановити, що цей період є надзвичайно важливим для становлення базових передумов лідерських якостей. У віці 6–10 років активно розвиваються довірливість психічних процесів, пізнавальна мотивація, емоційна чутливість, потреба у визнанні та соціальній взаємодії. Діти стають більш організованими, здатними виконувати правила, планувати прості дії та

відповідати за власні вчинки — що створює природне підґрунтя для формування лідерської поведінки.

Характерною ознакою цього віку є поступовий перехід від ситуативного спілкування до співробітництва, що зумовлює розвиток умінь домовлятися, вислуховувати думку однолітка, брати участь у командній роботі. Новоутворення молодшого шкільного віку — довільність, внутрішній план дій, рефлексія та почуття відповідальності — забезпечують здатність дітей ініціювати діяльність, пропонувати ідеї, розподіляти ролі та впливати на групу. Саме в цей період проявляються перші риси дитячого лідерства: активність, ініціативність, прагнення до визнання, організованість і здатність брати на себе відповідальність.

Отже, вікові особливості розвитку молодших школярів визначають сприятливі умови для формування лідерських якостей. Пізнавальний, емоційний і соціально-комунікативний розвиток дітей створює передумови для становлення таких ключових компонентів дитячого лідерства, як упевненість, комунікативність, уміння працювати в групі, організованість та морально-ціннісна орієнтація. Це підкреслює необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи з розвитку лідерського потенціалу саме в молодшому шкільному віці.

3. Емпіричне дослідження рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів, проведене на вибірці із 40 учнів 3 класу, дало змогу комплексно оцінити сформованість структурних компонентів дитячого лідерства за п'ятьма критеріями: особистісно-активнісним, комунікативно-соціальним, організаторським, когнітивно-рефлексивним та морально-ціннісним. Використання двох взаємодоповнювальних методів — анкетування та педагогічного спостереження — забезпечило об'єктивність і глибину аналізу, дозволивши співставити самооцінку дітей із реальною поведінкою в навчально-проектних ситуаціях.

Отримані результати показали переважання середнього рівня сформованості лідерських якостей за більшістю критеріїв, що є типовим для

молодшого шкільного віку й свідчить про наявність достатнього потенціалу для подальшого розвитку. Так, за особистісно-активнісним та когнітивно-рефлексивним критеріями більшість учнів продемонстрували часткову здатність до самостійності, ініціативності та рефлексії. Комунікативно-соціальний і морально-ціннісний критерії засвідчили відносно високий рівень умінь співпрацювати, поважати однолітків та дотримуватися етичних норм. Найнижчі результати зафіксовано за організаторським критерієм, що підкреслює труднощі школярів у плануванні, розподілі ролей і координації групової роботи.

Зіставлення результатів спостереження та анкетування продемонструвало їх узгодженість і підтвердило правомірність висновків. Загалом встановлено, що лідерські якості молодших школярів перебувають у стадії активного формування, а їхній розвиток значною мірою залежить від правильно організованої проєктної діяльності, педагогічної підтримки та створення умов для ініціативності, співпраці та самостійності дітей. Отже, отримані результати засвідчують необхідність цілеспрямованої роботи щодо формування лідерського потенціалу учнів засобами проєктної діяльності.

4. Емпіричний і теоретичний аналіз дав змогу визначити комплекс організаційно-педагогічних умов, що забезпечують ефективне використання проєктної діяльності для розвитку лідерських якостей молодших школярів. Установлено, що ключовими умовами є особистісно орієнтований підхід, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; створення підтримувального й партнерського освітнього середовища, де панують повага, довіра та психологічна безпека; методично грамотне планування проєктної діяльності з чіткою структурою етапів; а також інтеграція проєктів у зміст навчальних предметів відповідно до вимог Державного стандарту та Концепції НУШ. Важливою умовою виступає і системна рефлексія, що дозволяє дітям оцінити власні успіхи, труднощі та індивідуальний вклад у командну роботу.

Обґрунтовано, що саме дотримання цих умов забезпечує можливість повноцінного розвитку структурних компонентів лідерських якостей: особистісної активності, комунікативної взаємодії, організаторських здібностей, когнітивно-рефлексивної компетентності та морально-ціннісної сфери. Проектна діяльність, організована відповідно до зазначених умов, сприяє формуванню уміння ініціювати ідеї, брати відповідальність, планувати спільну діяльність, розв'язувати конфліктні ситуації та співпрацювати з однолітками, а також розуміти моральні наслідки власних дій. Водночас інтеграція навчального змісту та проектних завдань сприяє практичному засвоєнню ключових компетентностей НУШ.

На основі окреслених умов була розроблена система практичних завдань і міні-проектів, спрямованих на розвиток лідерських якостей молодших школярів. Запропоновані вправи охоплюють усі структурні компоненти лідерства та включають інтерактивні, рефлексивні, кооперативні й етичні завдання, які можуть бути інтегровані у навчальні предмети. Реалізація цієї системи у освітньому процесі створює сприятливі умови для формування активної, відповідальної, ініціативної та морально виваженої особистості, здатної ефективно діяти в команді й виявляти лідерський потенціал у різних видах навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адізес І. Розвиток лідерів: пер. з англ. К.: Альпіна Бізнес Букс, 2008. 259с
2. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pokaznyk> Назва з екрана.
3. Александров Ю. В. Психологічні аспекти лідерства. Лідери ХХІ століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій: матеріали наук. конф. (м. Харків, 21-22 верес. 2017 р.). Харків: НТУ «ХПІ», 2017. С. 152–154.
4. Алфімов Д. В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т / голова ред. ради: А. О. Монаєнко; редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.). Запоріжжя, 2010. Вип. 11 (64). С. 44–51.
5. Алфімов Д. В. Структура лідерських якостей особистості школяра. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2010. № 6 (41). С. 35–44.
6. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості в сучасній загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.07 / Дмитро Валентинович Алфімов. Д., 2012. 40 с.
7. Алфімов Д.В. Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі. Донецьк: Каштан, 2011. 352с.
8. Артемова Л. Історія педагогіка України. К., Видавництво: Дибідь. 2006. 286с.
9. Байнякшина О.Є. Метод проєктів як засіб ефективного та якісного навчання молодших школярів. Початкове навчання та виховання. 2013. № 30 (358) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://journal.osnova.com.ua/article/38542>
10. Белякова Ю.А. Аналіз поглядів і становлення теорії «Я-концепції» особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук,

- праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка. Київ, 2018. Т. XII. Вип.3. С. 35-43.
11. Бізо Л., Ібрагімова І., Кікоть О., Барань Є., Федорів Т. Розвиток лідерства. Київ: Проєкт «Реформа управління персоналом на державній службі в Україні», 2016. 400 с.
 12. Білик В. Проєктна діяльність – основа розвитку творчих здібностей молодших школярів. Початкова школа. 2013. №5. С. 6 - 9.
 13. Бодько Л. Метод проєктів як засіб реалізації особистісно-орієнтованого навчання. Початкова школа. 2013. № 10. С. 1-5.
 14. Божович Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці [Текст] / Л. І. Божович. Гончаров М.: Просвещение, 2002. 446 с.
 15. Брундретт М., Роудс К. Лідерство за якість і відповідальність в освіті. Лондон : Routledge, 2010. 160 с. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203852934>.
 16. Василенко С.В. Авторитет та лідерство командира в сучасних умовах. Вісник національного університету оборони України, 2019. № 6 (37). С.196–201.
 17. Василькова О.І. Психолого-педагогічні питання неформального лідерства у навчальній групі ПТУ [Текст]. Педагогіка і психологія. 1992. № 2. С.83-89.
 18. Виховання лідерських якостей учнів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://urok-ua.com/vyhovannya-liderskyh-yakostej-uchniv/>
 19. Волківська Д. Сучасні підходи до визначення лідерства. Вісник Чернігівського нац. пед. університету ім. Т.Г.Шевченка. Серія Педагогічні науки. Чернігів: ЧНПУ, 2020. Вип.115. С.40-47
 20. Волківська Д.А. Сучасне трактування поняття «лідер». Проблеми сучасної пед. освіти. Серія: Педагогіка і психологія. Ялта: РВВКГУ, 2013. Вип.39. – С.78–84.
 21. Воронюк О. Педагогічні аспекти формування лідерських якостей молодших школярів в умовах сучасної початкової школи. [Електронний

- ресурс]. Режим доступу: <https://conference.pu.if.ua/fomm/files/30112017/1/voron.PDF> (дата звернення: 15.01.2025).
- 22.Гайдаєнко П.Л. Харизматичне лідерство: актуальність та специфіка сучасного трактування. Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : матеріали Шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 квітня 2021 р.). Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень “Politicus”, 2021. С. 12-14.
 - 23.Голубенко М. К. Проектна діяльність у школі. Київ, 2007. 128 с.
 - 24.Гоулман Д., Бояціс Р., Маккі Е. Емоційний інтелект лідера / пер. з англ. В. Глінка. К.: Наш формат, 2019. 288с.
 - 25.Гриженко Л. В. Лідерство як соціальний феномен. Грани. 2014. № 5 (109), трав. С. 48–52.
 - 26.Даниленко Т.М. Проектна діяльність на уроках у початковій школі / Т. Даниленко, В. Пеньшина. 2019. № 16. С. 54-58.
 - 27.Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandartpochatkovoyi-osvity-dokument/>
 - 28.Дитина-лідер: добре чи погано. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://bigfish.academy/news/ditina-lider-dobre-ci-pogano>
 - 29.Дятко Г., Яремко О. Основи проектної діяльності навчально-виховного процесу у початковій школі. Дрогобич, 2009. 30 с.
 - 30.Ємельянова, М. Виховання дитини-лідера. Виховання школярів. № 5, 2006. 23-25с.
 - 31.Жигайло Н.І. Психологія особистісного та духовного зростання лідера. Психологічний часопис. 2021. №1. С.57-60.
 - 32.Жила Г. Проектна діяльність у початковій школі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/proektna-diyalnist-u-pochatkoviy-shkoli-263109.html>

- 33.Забродська Л.М, Онопрієнко О.В, Цимбалару А.Д., Хоружа Л.Л. Інформаційно-методичне забезпечення проектно-технологічної діяльності вчителя: науково-методичний посібник. Харків, 2007. 208 с.
- 34.Загнітко А. П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2013. 704 с.
- 35.Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364с.
- 36.Зажарська Г.П. Феномен «лідерство» та підходи до його розуміння. Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти. 2024. Випуск 68. Том 1. С.142-145.
- 37.Закон України «Про освіту» від 04.04.2016. № 3491-д. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2OZ7LA.html
- 38.Землянська Е. Н. Навчальні проекти молодших школярів. Початкова школа. 2005. № 9. С. 77.
- 39.Зимівець Н.В. Лідерство як підґрунтя освітньої моделі «Рівний-рівному». Молодий вчений. 2020. №1. С.27-30.
- 40.Калашнікова С.А. Актуальність лідерства в умовах сучасних суспільних трансформацій. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017. 380 с.
- 41.Капля А. Г. Використання проектної діяльності в початковій школі. Методика та технологія. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/33260/
- 42.Карабін О. Проектна діяльність в освітньому процесі початкової школи як засіб розвитку молодших школярів. Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Секція: Електронне навчання: технології, методики, ризики. 2018. №2. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15264/1/Karabin.pdf>
- 43.Коберник О.М. Проектна технологія: теорія, історія, практика: монографія / О.М. Коберник. Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. 229 с.

- 44.Комінко С. Кращі методи психодіагностики. Тернопіль: Карт-бланш, 2015. С.328-339.
- 45.Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/202016/08/17/mon.pdf>
- 46.Копець Л.В. Психологія особистості. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 335 с.
- 47.Косенчук О.Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. К., 2013. 192с.
- 48.Кузякин А. П. Що таке лідер і лідерство? Освіта. 2000. № 4. С. 89–99.
- 49.Литвинов А., Данилейко Л. Проектна діяльність як ефективний метод формування ключових компетентностей молодших школярів. Наукові записки БДПУ: Серія: Педагогічні науки. 2023. Вип. 3. С. 308-319.
- 50.Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П.Г., Васюк О.В. [2-ге вид., доп. і перероб.]. К. :ДАКККиМ, 2010. 296с.
- 51.Максвелл Дж. Виховай в собі лідера. Київ: Попурі, 2021. 230с.
- 52.Мантула Т.І. Проектні технології: теорія і практика / Т.І.Мантула. – Кіровоград: ТОВ «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2018. – 150 с.
- 53.Мартинець Л. А. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 3 (34). С.10–13.
- 54.Матюшкіна А.В. Виховай в собі лідера. Київ: Попурі, 2021. 230 с.
- 55.Метод проектів: особливості застосування в початковій школі. Посіб. для вчителів початкових класів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, студентів педагогічних факультетів вищих навчальних закладів. Видавництво Київського міського педагогічного університету імені Б.Д.Грінченка. 2019. 42 с.
- 56.Методика “Експрес-тест самооцінки лідерства”. StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/5319156/page:29/> (дата звернення: 15.11.205).

57. Михайлишин Р. Метод проектів у початковій школі як педагогічна технологія. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2016. Вип. 30. С. 43-53. URL: <https://surl.li/lddeenp>
58. Мірошник С. І. Теоретичні основи навчальної проектної діяльності учнів. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2383 (дата звернення 11.10.2025)
59. Мітлош А. В. Емоційний інтелект – запорука становлення успішної особистості та реалізації лідерського потенціалу обдарованих гімназистів [Текст]. Психологічні особливості діагностування обдарованих дітей та підлітків: матеріали науково-практичного семінару, 20 березня 2012 р., м. Київ. К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012 С.100–107.
60. Мітлош А.В. Особливості роботи психолога з обдарованими учнівськими лідерами у шкільних колективах. Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізації прав людини в Україні: матеріали науково-теоретичної конференції. Київ, 2013. С.28-30.
61. Мітлош А.В., Маляко В.О., Бажанюк В.С. Психологічні особливості лідерської обдарованості: концепції, діагностика, тренінги: монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2020. 144 с.
62. Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І. Історія педагогіки України в особах: навчальний посібник (стереотипне видання). К.: Університетська книга. 2025. 266с.
63. Онопрієнко О. Проектна діяльність у початковій школі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://base.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/Proektna_diyalnist.pdf
64. Онопрієнко О. Проекти в початковій школі : тематика та розробка занять. Київ, 2017. 128 с.
65. Онопрієнко О.В. Управління проектною діяльністю молодших школярів. Навчання і виховання учнів 4 класу: Методичний посібник. Київ: Початкова школа, 2015. С.53-64.
66. Освітнє лідерство: від теорії до практики : монографія / авт. кол. ; за наук. ред. В.Р.Міляєвої; Київський університет імені Бориса Грінченка

- [Електронне видання]. Київ ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. 296 с. – URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>.
67. Пахарєв А.Д. Лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ, наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2019. 32 с.
 68. Пахомова Н.Ю. Проектна діяльність: навчальний посібник. Харків: Ранок, 2016. 273 с.
 69. Петрович Ж. Сутність і функціональна роль соціальної ініціативності у структурі лідерства учнів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2021. Вип. 1. С.43-50.
 70. Про загальну середню освіту: Закон України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 16.12.2024).
 71. Про освіту: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, №38-39, ст.380). Поточна редакція від 02.04.2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.12.2025)
 72. Проектна діяльність учнів початкової школи [Електронний ресурс] : наук.-допом. бібліогр. список літ. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. І. П. Сидорук. Електрон. текст. дані. Луцьк, 2019. 35 назв.
 73. Проектна технологія. Початкові класи URL: <https://sites.google.com/site/skilnijekspres/dlavciteliv/proektna-tehnologia-pocatkovi-klasi> (дата звернення 14.01.2025)
 74. Романовський О.Г. Особливості сучасного лідера в науці та освіті. Збірник III Міжнародної науковопрактичної конференції «Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій». 2019. С.28-29.
 75. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2010. 360 с.

76. Садохіна К.С. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей молодших школярів. Проблеми сучасної психології. 2017. Вип. 9. С.39-48.
77. Селіванов В.В. Феномен лідерства як психолого-педагогічна проблема. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2021. Вип. 1. С.22-23.
78. Семенов А.А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2014. 220с.
79. Семенов А.А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор: монографія. Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. 217 с.
80. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей. Харків. 2019. 215 с.
81. Сергеева Л.М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посібн. за наук. ред. Л.М.Сергеевої. Івано-Франківськ: «Лілея НВ». 2015. 296с.
82. Слюсаренко О.О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «педагогіка. Соціальна робота». 2016. ВИПУСК 2 (39). С.244-246.
83. Смирнов С.В. До проблеми сутності смисложиттєвих цінностей особистості. Сучасні інформаційні та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Вип.51. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С.77-81.
84. Стили лідерства і керівництва. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://infopedia.su/9xbc26.html>
85. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2013. С. 110- 115.
86. Татенко В.О. Лідер XXI. Соціально-психологічні студії. Київ: Видавничий дім «Корпорація», 2021. С.44-45.

87. Уманский А. Л. Ігровий педагогічний супровід лідерства [Електронний ресурс].: http://vestnik.yspu.org/releases/pedagogikaipsichologiy/24_2/
88. Філь Г., Луців С. Організація проектної діяльності молодших школярів у процесі проведення позакласної роботи з літературного читання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9661/1/16.PDF>
89. Хмельницька О. С. Педагогіка. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Переяслав (Київ. обл.): Домбровська Я.М., 2021. 222с.
90. Хмизова О.В. Діагностика та формування лідерської позиції у молодших школярів методом гри. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді; зб. Наук. Пр.К.: Ін-т проблем виховання АПН України. 2018. Вип.7. С.19-20.
91. Хмизова О.В. Історичний аспект проблеми виховання лідерської особистості у молодшому шкільному віці. Соціально-педагогічна реабілітація дитини: проблеми і перспективи: зб. наук. вісн. Київ: Ін-т проблем виховання АПН України. 2018. С.22-24.
92. Хмизова О.В. Основні психолого-педагогічні та соціальні передумови виховання лідерів у молодшому шкільному віці. Сучасні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації дітей: зб. наук. праць. Київ: Ін-т проблем виховання АПН України, 2017. С.28-29.
93. Хмизова О.В. Особливості виховання лідерів у молодшому шкільному віці. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. Наук. Праць К. ; Житомир, 2003. Вип. 5. Кн. 1. 208—215 с.
94. Хмизова О.В. Технологія формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності. Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу: зб. наук. праць. Київ: Ін-т проблем виховання АПН України, 2018. Кн. 2. С.10-11.
95. Хмизова О.В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності. Миколаїв : ЧП “ПРИНТЭКСПРЕСС”, 2009. 131 с.

- 96.Цимбал О. Учнівські проекти – Ефективний засіб навчання громадянській освіті. Права людини – громадянська освіта: Бюлетень Харківської правозах. Групи. 2006. № 18 (418). С.4–6.
- 97.Цуркан Т.Г., Жмурчик Н. Формування проектної культури молодших школярів в освітньому середовищі школи. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/65/part_1/29.pdf
- 98.Шахірева Н. В. Психолого-педагогічні аспекти проектної діяльності молодших школярів / Н. В. Шахірева // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Миколаїв : МДУ, 2018. Випуск 20. Том 2. С. 222–227.
- 99.Школяр М.В. Технологічність процесу лідерства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ, наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2020. 20 с.
100. Щекатунова Г. Д. (2021). Проектна діяльність у початковій школі. URL: http://ippo.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/proektna_dijalnist_u_pochatkovij_shkoli
101. Ягоднікова В. Виховання лідерів. Виховна робота в школі. 2019. № 10. С 2–36.
102. Як виховати дитину лідером і розвинути в ньому лідерські якості? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.lu/tqutls>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця. Еволюція наукових теорій лідерства (XX ст.)

№	Теорія / період	Основні представники	Ключова ідея	Сутність лідерства за підходом
1	Теорія рис (1920–1940 рр.)	Е. Богардус, Р.Стогділл	Пошук універсальних рис, притаманних лідерам	Лідерство розуміється як сукупність вроджених якостей (впевненість, рішучість, ініціативність, відповідальність); започаткувало системне вивчення лідерської поведінки
2	Поведінкові теорії (1940–1960 рр.)	К. Левін	Стилі лідерства як визначальна характеристика	Лідерство залежить не від рис, а від стилю поведінки (авторитарний, демократичний, ліберальний); можливість педагогічного впливу на формування лідерських якостей
3	Ситуаційні теорії (1960–1980 рр.)	Ф. Фідлер, П.Херсі, К.Бланшар	Ефективність лідера визначається ситуацією	Лідерство — гнучка модель, поведінка змінюється залежно від умов, завдань і готовності групи; універсального стилю не існує
4	Трансформаційне та харизматичне лідерство (1980–2000 рр.)	Б.Бас, Д.Бернс, Дж.Максвелл	Лідер як мотиватор і натхненник	Лідерство ґрунтується на впливі, довірі, здатності надихати й вести за собою; акцент на емпатії, комунікації, відповідальності, розвитку інших

Додаток Б

Анкета для визначення рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів

Познач хрестиком (✓) відповідь, яка найбільше підходить тобі

№	Запитання	Так	Частково	Ні
1	Мені легко висловлювати свою думку в класі.	☐	☐	☐
2	Я не боюся пробувати щось нове, навіть якщо це складно.	☐	☐	☐
3	Мені подобається допомагати однокласникам у навчанні чи справах.	☐	☐	☐
4	Я часто пропоную свої ідеї для роботи в групі або класних справ.	☐	☐	☐
5	Якщо щось не виходить, я намагаюся знову, а не здаюся.	☐	☐	☐
6	Я можу самостійно виконати завдання, навіть якщо дорослі не нагадують.	☐	☐	☐
7	Я вмію слухати інших і намагаюся зрозуміти їхню думку.	☐	☐	☐
8	Мені подобається працювати разом з однокласниками над спільними завданнями.	☐	☐	☐
9	Якщо потрібно розподілити завдання в групі, я можу запропонувати, хто що робитиме.	☐	☐	☐
10	Я дотримуюся правил і чесно виконую свою частину роботи.	☐	☐	☐
11	Я намагаюся бути справедливим(ою) у спільних іграх та завданнях.	☐	☐	☐
12	Я поважаю думку інших, навіть якщо вона відрізняється від моєї.	☐	☐	☐
13	Якщо виникає суперечка, я намагаюся допомогти знайти рішення.	☐	☐	☐
14	Я можу пояснити свою думку так, щоб інші мене зрозуміли.	☐	☐	☐
15	Мені подобається виступати перед класом або показувати свою роботу.	☐	☐	☐
16	Я вмію планувати свої дії, щоб встигнути виконати завдання вчасно.	☐	☐	☐
17	Я можу сам визначити, у чому помилився(лась), і як виправитися.	☐	☐	☐

№	Запитання	Так	Частково	Ні
18	Під час групової роботи я намагаюся, щоб усі працювали дружно.	☐	☐	☐
19	Мені подобається бути відповідальним(ою) за частину спільної роботи.	☐	☐	☐
20	Я намагаюся поводитися так, щоб інші могли мені довіряти.	☐	☐	☐

Коротке пояснення відповідності питанням критеріїв

- Особистісний критерій: **1, 2, 5, 6**
- Соціальний (комунікативний): **3, 7, 8, 13, 18**
- Когнітивний (мислення, планування): **4, 16, 17**
- Морально-етичний: **10, 11, 12, 20**
- Організаторський: **9, 19**
- Самопрезентація: **14, 15**

Ключ для оцінювання анкети

Система нарахування балів

Кожна відповідь оцінюється за трирівневою шкалою:

Так — 2 бали

Частково — 1 бал

Ні — 0 балів

Максимальна кількість балів: 20 запитань × 2 бали = 40 балів

Рівні сформованості лідерських якостей

1. Високий рівень – 30-40 балів

Учень упевнено виявляє лідерські якості у більшості навчальних ситуацій. Характерними є ініціативність, уміння приймати рішення, відповідальність, толерантність, готовність до співпраці. Дитина активно пропонує ідеї, легко залучається до групових завдань, демонструє організаторські та комунікативні здібності.

2. Середній рівень – 20-29 балів

Учень виявляє лідерські якості ситуативно. Може бути ініціативним, але не завжди проявляє наполегливість і самостійність. Часто потребує підтримки дорослого. У спільній діяльності бере участь охоче, але інколи уникає відповідальності або боїться презентувати свої ідеї. Потребує подальшого розвитку окремих компонентів.

3. Низький рівень – 0-19 балів

Лідерські прояви виражені слабо. Дитина рідко ініціює діяльність, уникає відповідальності, вагається висловлювати власну думку. Переважно діє за зразком і вимагає значної допомоги дорослого. Може виникати труднощі в комунікації та роботі в групі. Потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки для формування базових лідерських умінь.

Валідизація анкети для визначення рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів

Для забезпечення надійності та достовірності отриманих результатів анкетування було проведено валідизацію запропонованого діагностичного інструментарію. Валідизація анкети передбачала оцінку її змістової, конструктивної та практичної валідності, що дало змогу підтвердити відповідність запитань заявленим критеріям лідерських якостей.

На першому етапі було здійснено експертну оцінку змістової валідності. До експертної групи увійшли викладачі педагогічних дисциплін, практичні психологи та вчителі початкових класів (усього 5 осіб), які проаналізували кожне запитання анкети на відповідність критеріям і структурним компонентам лідерських якостей (особистісному, соціальному, когнітивному, моральному та організаторському). Експерти підтвердили коректність формулювань, логічність структури анкети та її відповідність віковим особливостям молодших школярів. За результатами експертизи частина запитань була уточнена з метою підвищення чіткості та однозначності відповідей.

На другому етапі було проведено пілотне дослідження анкети на вибірці з 15 учнів молодшого шкільного віку. Це дало змогу оцінити зрозумілість запитань, час виконання, а також можливі труднощі у заповненні. Спостереження за процесом анкетування показало, що всі запитання є доступними для дітей 2–4 класів, формулювання чіткі, а формат відповідей («Так / Частково / Ні») не викликає труднощів. За результатами пілотування було проведено мінімальне редагування, спрямоване на спрощення окремих лексичних конструкцій.

Третій етап валідизації передбачав перевірку внутрішньої узгодженості анкети, що дозволило оцінити конструктивну валідність. Для цього було здійснено аналіз кореляції між групами запитань, які відповідають певним критеріям лідерських якостей. Отримані дані показали, що запитання, які належать до одного критерію (наприклад, ініціативність чи комунікативність), демонструють логічну й змістову узгодженість, а отже — правильно вимірюють заявлені характеристики поведінки учнів.

Завершальним етапом була оцінка практичної валідності анкети. Порівняння результатів анкетування з даними педагогічного спостереження показало високий рівень відповідності між самооцінкою дітей та реальними поведінковими проявами лідерських якостей. Це підтвердило, що анкета здатна достовірно відображати рівень розвитку лідерського потенціалу молодших школярів і може застосовуватися у подальшому емпіричному дослідженні.

Таким чином, проведена валідизація засвідчила, що анкета є надійним, валідним та методично обґрунтованим інструментом діагностики, який дозволяє комплексно оцінити сформованість лідерських якостей молодших школярів у межах заявлених критеріїв.

Додаток В

ПРОТОКОЛ ПЕДАГОГІЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Мета спостереження: виявити особливості прояву лідерських якостей молодших школярів у природних умовах навчально-виховного процесу, визначити рівень розвитку особистісно-активнісних, комунікативно-соціальних, організаторських, когнітивно-аналітичних та морально-ціннісних компонентів лідерства.

Місце проведення: Чернівецький ліцей №22 імені А. Кохановського Чернівецької міської ради.

Учасники спостереження: 40 учнів 3-х класів (20 хлопців і 20 дівчат).

Форма спостереження: включене та невключене спостереження під час навчальних занять, групових видів роботи, виконання проєктних завдань, ігрової та позаурочної діяльності.

Час та тривалість: протягом 3 тижнів (по 4–5 спостережень щотижня).

Об'єкт спостереження

Лідерські прояви учнів під час:

- групової роботи;
- виконання навчальних проєктів;
- рольових ігор;
- навчальних дискусій;
- ситуацій, що потребують прийняття рішень;
- конфліктних або проблемних моментів, які вимагають співпраці.

Спостережувані критерії та ознаки

1. Особистісно-активнісний критерій: упевненість, ініціативність, наполегливість, самостійність, готовність брати відповідальність.

2. Комунікативно-соціальний критерій: уміння слухати, аргументувати думку, домовлятися, вирішувати конфлікти, працювати в групі.

3. Організаторський критерій: уміння розподіляти ролі, координувати діяльність, планувати, контролювати виконання.

4. Когнітивно-аналітичний критерій: уміння аналізувати інформацію, обирати спосіб дії, приймати рішення, оцінювати результат.

5. Морально-ціннісний критерій: чесність, справедливість, відповідальність, повага, готовність допомагати іншим.

Хід спостереження (фрагменти протоколів)

Дата: 05.03.2025

Вид діяльності: групова робота на уроці «Я досліджую світ».

Ситуація: створення міні-проєкту «Екологічні звички нашого класу».

Спостережені прояви:

6–7 учнів відразу взяли на себе лідерські функції: запропонували ідеї, визначили послідовність роботи, розподілили ролі.

Близько 15 учнів активно включилися в обговорення, робили пропозиції, але ініціативу проявляли вибірково.

8 учнів поводитися стримано, виконували доручення лише після повторного звернення.

Спостерігалася чітка кореляція з опитуванням: діти з високими анкетними показниками активно ініціювали діяльність і демонстрували впевненість.

Усі групи виконали проєкт, однак у двох групах діти потребували допомоги у розподілі ролей.

Дата: 12.03.2025

Вид діяльності: рольова гра «Вирішуємо конфлікт».

Спостережені прояви:

16 учнів уміло аргументували свою думку, знаходили компроміси та допомагали іншим сформулювати рішення.

17 дітей долучалися, але потребували уточнювальних запитань учителя.

7 дітей майже не брали участі, уникали висловлень — повна відповідність низькому комунікативному рівню за анкетуванням.

За морально-ціннісним критерієм понад половина учнів продемонстрували чесність і повагу до позиції інших.

Дата: 18.03.2025

Вид діяльності: математична групова задача.

Спостережені прояви:

14–15 дітей одразу запропонували способи розв’язання та пояснили алгоритм.

18 дітей могли працювати самостійно, але інколи потребували корекції логіки розв’язання.

7 учнів припускалися помилок у виборі стратегії та мали труднощі із зосередженням.

Дата: 21.03.2025

Вид діяльності: підготовка до класного свята.

Спостережені прояви:

12 дітей узяли на себе роль організаторів, координували дії, нагадували про строки.

19 дітей активно долучалися, але не проявляли стабільної ініціативи.

9 дітей уникали організаційних рішень, потребували чіткого керівництва — показник збігається з анкетуванням.

Узагальнені результати спостереження

Педагогічне спостереження підтвердило дані анкетування:

- найбільш сформованими є **морально-ціннісні** та **комунікативні** складові;
- **організаторські уміння** розвинуті найменше і проявляються нерівномірно;
- **когнітивно-аналітичні** та **особистісно-активнісні** показники відповідають середньому рівню більшої частини учнів;
- кількісні співвідношення майже ідентичні анкетним результатам, що підтверджує валідність обраних методик.

Висновок

Протокол спостереження засвідчує, що лідерські якості молодших школярів проявляються у поведінці стабільно й подібно до даних анкетування, що дозволяє зробити висновок про надійність отриманих результатів та доцільність використання обох методів діагностики.

Додаток Г

Добірка готових до використання чек-листів, карт планування, шаблонів проєктних щоденників і рефлексивних карток, які можна використовувати в реальній проєктній діяльності молодших школярів

ЧЕК-ЛИСТИ

Чек-лист для старту проєкту “Ми починаємо роботу!”

Познач ✓, якщо твердження виконано:

Ми визначили тему нашого проєкту.

Сформулювали головну мету.

Обговорили, чому ця тема важлива.

Визначили, які матеріали та інформація нам потрібні.

Обрали учасників команди.

Розподілили ролі між учасниками.

Створили попередній план дій.

Домовилися про правила роботи в групі.

Визначили, коли будемо зустрічатися та обговорювати хід роботи.

Усі члени команди зрозуміли свої завдання.

Чек-лист виконавця завдання

Познач ✓ після виконання кожного пункту:

Я зрозумів своє завдання.

Дізнався всю потрібну інформацію.

Підготував матеріали.

Почав виконувати завдання вчасно.

Виконав роботу акуратно.

Перевірив якість виконання.

Показав свою частину роботи команді.

Вніс поправки, якщо були пропозиції.

Завершив завдання у визначений термін.

Чек-лист готовності до презентації

Презентація має чіткий план.

Є вступ, основна частина та висновок.

Усі учасники знають свою роль.

Візуальні матеріали підготовлені (плакати, фото, відео).

Ми потренувалися виступати.

Ми говоримо зрозуміло й голосно.

Ми вміємо відповідати на запитання аудиторії.

Наш виступ містить основні результати.

Ми готові до демонстрації продукту проєкту.

КАРТИ ПЛАНУВАННЯ

Карта планування проєкту (шаблон)

Назва проєкту: _____

Мета проєкту: _____

Етапи проєкту:

Підготовка

Що потрібно зробити?

Хто відповідальний?

Термін виконання: _____

Збір інформації

Джерела інформації

Виконавці

Матеріали

Виконання завдань

Завдання команди

Завдання для окремих учасників

Проміжні результати

Оформлення проєкту

Які матеріали готуємо?

Хто відповідає за дизайн?

Презентація

Формат виступу

Ролі

Обладнання

Міні-карта планування ролей у групі

Роль	Ім'я учня	Завдання	Час виконання	Підпис виконання
Лідер/координатор				
Дослідник				
Дизайнер				
Доповідач				
Аналітик				

ШАБЛОНИ ДЛЯ ПРОЄКТНИХ ЩОДЕННИКІВ

Проектний щоденник учня (шаблон)

Ім'я: _____

Назва проєкту: _____

Роль у проєкті: _____

Мій план на тиждень:

Що я зробив сьогодні:

Труднощі, які виникли:

Як я їх подолав:

Що я планую зробити наступного разу:

Щоденник команди (шаблон)

Дата: _____

Присутні: _____

Що було зроблено:

Наш проміжний результат:

Проблеми та ідеї щодо їх вирішення:

План на наступний зустріч:

РЕФЛЕКСИВНІ КАРТКИ

Рефлексивна картка “Мій внесок у проєкт”

Що саме я зробив у проєкті? _____

Що вдалося найкраще? _____

Де було важко? _____

Як я допомагав своїй команді? _____

Що я хочу покращити наступного разу? _____

Рефлексивна картка після презентації

Чи задоволений я нашим виступом?

☐ Так ☐ Частково ☐ Ні

Що, на мою думку, вдалося найкраще?

Чому ми навчилися під час роботи над проєктом?

Чи добре ми працювали як команда?

Як я оцінюю свою роль у проєкті?

Рефлексивна картка для групи (командна рефлексія)

Ми вважаємо, що наш проєкт вдався, тому що...

Найбільша трудність була...

Ми змогли її подолати, бо...

У нашій командній роботі найкращим було...

Наступного разу ми хочемо покращити...

Додаток Д
Таблиця. Приклади проєктів для інтеграції у зміст
навчальних предметів початкової школи

Навчальний предмет	Тема проєкту	Короткий опис змісту проєкту
Я досліджую світ	Мій безпечний шлях до школи	Діти досліджують місцевість, фіксують небезпечні ділянки, створюють карту маршруту, готують рекомендації для однокласників.
	Чиста планета починається з мене	Учні вивчають проблему сміття, проводять спостереження у школі/дворі, створюють план екологічних дій та презентують результати.
	Міні-метереологи: прогноз погоди	Діти спостерігають за погодою, ведуть щоденник, аналізують зміни та готують відеопрогноз або презентацію.
	Життя ґрунту	Дослідження видів ґрунту, проведення дослідів, створення макета або постера «Корисні властивості ґрунту».
	Вода навколо нас	Учні досліджують властивості води, шляхи її економії, створюють поради для класу та інфографіку.
Українська мова та читання	Створюємо власну книжку	Діти розробляють сюжет, пишуть текст, ілюструють і презентують саморобну книжку перед класом.
	Книжкова реклама (буктрейлер)	Учні обирають прочитану книгу, створюють рекламний ролик чи афішу, готують презентацію.
	Словник класу	Створення тематичного словника (наприклад, «Слова ввічливості») з ілюстраціями та прикладами вживання.
	Мій улюблений герой	Дослідження літературного героя, підготовка постера та виступ із аргументацією вибору.
	Читацький клуб»	Учні організовують міні-книжковий клуб, обговорюють прочитану книжку, голосують за «книгу місяця».
Математика	Мій клас у цифрах	Дослідження школи через вимірювання: підрахунок учнів, площі класу, витрат ресурсів, створення графіків.
	Магазин мрії	Створення макету магазину, підрахунок вартості товарів, робота з цінами, рештою, бюджетом.
	Геометрія навколо нас	Фотопроект на визначення геометричних фігур у шкільному середовищі.
	Подорож у світ симетрії	Вивчення симетрії через малюнки, апікації, пошук симетричних предметів у школі.
	Математичний ярмарок	Створення станцій із логічними та математичними завданнями, які учні проводять самостійно.
Образотворче мистецтво	Створи логотип свого класу	Діти досліджують символи, створюють ескізи, обирають кращий логотип.

Навчальний предмет	Тема проєкту	Короткий опис змісту проєкту
	Мистецтво навколо нас	Фотопроект: пошук елементів мистецтва в архітектурі та природі.
	Мій плакат миру	Створення плакатів на тему цінностей, миру, поваги.
	Кольори настрою	Створення картини, що передає емоційний стан, та її презентація.
	Творча майстерня “Подарунок другу”	Розробка і створення творчих робіт для соціальної акції.
Трудове навчання / Дизайн і технології	Еко-майстерня: нове життя речей	Виготовлення корисних виробів із вторинних матеріалів.
	Створи корисний прилад для класу	Командне виготовлення органайзерів, коробок для матеріалів, підставок.
	Мій міні-сад	Висадка рослин, догляд, спостереження та ведення щоденника.
	Подарунок для школи	Створення спільного виробу (рамка, декор, стенд).
	Міні-майстер клас	Учень готує і проводить для класу майстер-клас зі створення виробу.
Інформатика	Мій перший мультфільм	Створення міні-анімації за допомогою простих програм.
	Презентую себе	Робота над першою особистою презентацією «Про мене».
	Комп’ютерні правила безпеки	Створення інфографіки про безпечну поведінку в Інтернеті.
	Мій цифровий щоденник	Ведення коротких записів або фотоісторій у цифровому форматі.
	Програмую казку	Створення анімованої казки в Scratch Jr чи аналогу.
Фізична культура	Веселі старті: створюємо власний маршрут	Створення командою естафети, випробування та проведення заходу.
	Тренер мого класу	Учень готує коротку розминку і проводить її для класу.
	Спортивна сімейна книга рекордів	Збір та аналіз спортивних результатів сімей учнів.
	Активні перерви	Розробка руханок і проведення їх для інших класів.
	Спорт і здоров’я	Дослідження корисних звичок і створення порадника.

Додаток Е

ЩОДЕННИК ВРАЖЕНЬ УЧАСНИКА ПРОЄКТУ

«Мій безпечний маршрут до школи»

Ім'я учня: _____

Дата: _____

1. Найцікавіше сьогоднішнього дня:

- ☐ Дослідження маршруту
- ☐ Робота в групі
- ☐ Створення плакатів
- ☐ Презентація
- ☐ Інше _____

2. Що я сьогодні зробив(ла) найкраще?

- ☐ Запропонував(ла) ідею
- ☐ Допоміг(ла) команді
- ☐ Виступив(ла) перед класом
- ☐ Знайшов(ла) важливу інформацію

Мій коментар: _____

3. Що було складним?

- ☐ Працювати разом з іншими
- ☐ Пояснити свою думку
- ☐ Знайти потрібну інформацію
- ☐ Дотримуватися плану

Чому? _____

4. Як я допоміг(ла) команді сьогодні?

5. Мій настрій під час роботи над проєктом:

 Цікаво	 Нормально	 Було важко
--	---	--

Пояснення: _____

6. Що я хочу покращити наступного разу?

- ☐ Частіше висловлювати свої думки
- ☐ Бути уважнішим(ою)
- ☐ Планувати роботу
- ☐ Бути сміливішим(ою)
- ☐ Інше _____

7. Моє головне відкриття сьогодні:

8. Чи відчував(ла) я себе лідером сьогодні?

- ☐ Так
☐ Частково
☐ Ні

Чому? _____

9. Самооцінювання мого внеску в роботу групи:

0 — майже не допомагав(ла), 5 — допомагав(ла) багато

0 — 1 — 2 — 3 — 4 — 5

Моя оцінка: _____

10. Малюнок-враження

(Намалюй те, що найбільше запам'яталося або сподобалося під час роботи над проектом)

ГРУПОВИЙ ЩОДЕННИК ВРАЖЕНЬ

Проект: «Мій безпечний маршрут до школи»

Назва групи: _____

Учасники: _____

Дата: _____

1. Що наша група сьогодні зробила найкраще?

(Позначте 2–3 пункти або додайте свій варіант)

- ☐ Знайшла важливу інформацію
☐ Провела дослідження місцевості
☐ Вдало розподілила ролі
☐ Працювала дружно та злагоджено
☐ Створила якісні матеріали проекту
☐ Провела цікаву презентацію
☐ Інше: _____

2. Що було складним під час роботи в групі?

(Виберіть або допишіть свої варіанти)

- ☐ Домовитися про спільне рішення
☐ Слухати одне одного
☐ Дотримуватися плану
☐ Розподілити обов'язки
☐ Висловлювати свої думки
☐ Інше: _____

3. Як кожен із нас допоміг сьогодні групі?

(Напишіть коротко по кожному учаснику)

Ім'я учасника	Внесок у спільну роботу

4. Чи всі учасники виконали свої ролі?

- ☐ Так
☐ Майже всі
☐ Не зовсім

Коментар: _____

5. Наскільки ефективно ми працювали як команда?

(Оцініть від 0 до 5)

0 — 1 — 2 — 3 — 4 — 5

Наша оцінка: _____

6. Наш головний успіх сьогодні:

7. Що нам потрібно покращити наступного разу?

- ☐ Планувати детальніше
☐ Слухати одне одного уважніше
☐ Бути активнішими
☐ Швидше ухвалювати рішення
☐ Допомогати один одному
☐ Інше: _____

8. Наш настрій під час роботи над проєктом:

 Дуже радісні	 Працювалося добре	 Було складно	 Виникали труднощі
--	---	--	---

Коментар групи: _____

9. Малюнок або символ нашої команди

(Створіть спільний малюнок або позначте ідею)

10. Чи відчули ми сьогодні командне лідерство?

- ☐ Так
- ☐ Частково
- ☐ Ні

Чому? _____

Додаток Ж

★ ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА САМООЦІНЮВАННЯ УЧНЯ

Ім'я учня: _____

Клас: _____

Назва проєкту: _____

Дата: _____

1. Моя участь у проєкті

Оціни себе (✓)

Показник	Так	Частково	Ні
Я працював(ла) сумлінно і старанно	☐	☐	☐
Я виконав(ла) свою частину роботи вчасно	☐	☐	☐
Я брав(ла) участь у всіх етапах проєкту	☐	☐	☐
Я самостійно приймав(ла) рішення	☐	☐	☐
Я був(була) ініціативним(ою)	☐	☐	☐

2. Моя взаємодія з іншими

Оціни себе (✓)

Показник	Так	Частково	Ні
Я слухав(ла) інших уважно	☐	☐	☐
Я поважав(ла) думку однокласників	☐	☐	☐
Я допомагав(ла) членам команди	☐	☐	☐
Я працював(ла) дружно й без конфліктів	☐	☐	☐
Я вмів(ла) домовлятися і знаходити компроміс	☐	☐	☐

3. Моя організація роботи

Оціни себе (✓)

Показник	Так	Частково	Ні
Я планував(ла) свої дії	☐	☐	☐
Я був(була) відповідальним(ою)	☐	☐	☐
Я вчасно виконав(ла) свою роль	☐	☐	☐
Я стежив(ла) за якістю роботи	☐	☐	☐
Я можу пояснити, що зробив(ла) добре і що потрібно покращити	☐	☐	☐

4. Найкраще, що я зробив(ла):

5. Що було складно для мене:

6. Що я хочу покращити наступного разу:

★ ГРУПОВА КАРТКА САМООЦІНЮВАННЯ КОМАНДИ

Назва групи: _____

Учасники: _____

Проект: _____

Дата: _____

1. Як ми працювали разом?

Оцініть командно (✓)

Показник	Так	Частково	Ні
Ми працювали злагоджено	☐	☐	☐
Ми слухали одне одного	☐	☐	☐
Ми поважали думки кожного	☐	☐	☐
Ми вирішували суперечки мирно	☐	☐	☐
Ми підтримували одне одного	☐	☐	☐

2. Як ми виконували проєкт?

Оцініть командно (✓)

Показник	Так	Частково	Ні
Ми чітко розподілили ролі	☐	☐	☐
Усі члени виконали свої завдання	☐	☐	☐
Ми встигли виконати роботу вчасно	☐	☐	☐
Ми планували роботу разом	☐	☐	☐
Ми працювали творчо та ініціативно	☐	☐	☐

3. Особистий внесок кожного члена групи

Ім'я	Що зробив(ла) найкраще	Що ще можна покращити
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Ім'я	Що зробив(ла) найкраще	Що ще можна покращити

4. Наші головні досягнення:

5. Наші труднощі:

6. Як ми можемо працювати краще наступного разу?

Додаток 3

Таблиця. Вправи для розвитку особистісної активності молодших школярів у проєктній діяльності

Назва вправи	Мета	Показники лідерських якостей	Короткий опис виконання
«Скринька ідей»	Формування сміливості висловлювати власні думки	ініціативність; позитивне ставлення до власних можливостей	Учні записують або малюють ідеї щодо теми проєкту та кидають у «скриньку». Учитель читає всі пропозиції, підкреслюючи їхню цінність, що знімає страх помилки.
«Я зможу!»	Розвиток наполегливості та віри у власні сили	наполегливість; упевненість; самостійність	Учитель пропонує 3 завдання різної складності. Учень обирає найскладніше для себе, виконує, після чого проводить рефлексію: Що вдалося? Що допомогло не здатися?
«Пропоную свій крок»	Стимулювання самостійності й ініціативності	ініціативність; готовність пропонувати ідеї	Під час роботи над проєктом кожен учень пропонує один додатковий елемент або крок у плані роботи. Клас обговорює можливість реалізації.
«Один — для всіх»	Розвиток сміливості виступати та представляти власні рішення	упевненість у собі; активність; відповідальність	Учень добровільно бере мініроль (пояснює частину завдання, презентує етап, дає інструкцію). Упродовж проєкту кожен учень хоча б раз виконує цю роль.
«Завдання у три кроки»	Формування наполегливості та вміння працювати послідовно	доведення справ до кінця; самостійність; волева регуляція	Завдання ділиться на 3 мікрокроки. Учень виконує кожен етап і відмічає прогрес. Це створює відчуття успіху та мотивує завершити справу.
«Суперсила — наполегливість»	Розвиток стійкості до труднощів та вміння повторно пробувати	наполегливість; саморегуляція; упевненість	Учні виконують завдання, яке не виходить з першої спроби (головоломка, конструкція). Потім обговорюють, що допомогло повторити спробу.
«Мій голос важливий»	Формування сміливості говорити та	упевненість; ініціативність; активність	Для висловлювання думки використовується «чарівний предмет». Кожен, хто володіє

Назва вправи	Мета	Показники лідерських якостей	Короткий опис виконання
	поваги до себе		ним, говорить. Це допомагає сором'язливим дітям відчувати себе почутими.
«Мій маленький успіх»	Усвідомлення власних досягнень	позитивне ставлення до власних можливостей; рефлексія	Учні наприкінці дня або етапу проєкту записують чи малюють свій маленький успіх. Це формує самооцінку та мотивацію.
«Я — експерт»	Тренування сміливості брати відповідальність	самостійність; упевненість; ініціативність	Учень обирає мінісферу, у якій він «експерт», і допомагає іншим однокласникам на етапі проєкту (малювання, пошук фактів, оформлення).
«Відкритий мікрофон»	Розвиток уміння вільно висловлювати думки	упевненість; активність; пропозиція ідей	Наприкінці заняття діти за бажанням коротко висловлюються: «Що сьогодні мені вдалося?» або «Що я хочу запропонувати?»

Додаток К

**Таблиця. Вправи для розвитку соціально-комунікативної взаємодії
молодших школярів у проєктній діяльності**

Назва вправи	Мета вправи	Опис виконання	Які показники розвиває
Коло співпраці	Формування навичок спільного обговорення, узгодження думок і конструктивного діалогу	Учні сидять у колі та за 5 хвилин мають створити спільну ідею проєкту на основі коротких пропозицій кожного. Найкращі думки поєднуються у єдину концепцію.	Уміння співпрацювати, слухати, аргументувати; навички компромісу; повага до позицій інших
Почути кожного	Розвиток активного слухання та здатності враховувати думку партнера	Учні працюють у парах: один висловлює думку щодо етапу проєкту, інший — перефразує: «Я почув, що ти вважаєш...». Потім ролі змінюються.	Уміння слухати, брати до уваги інші точки зору, коректне висловлення власної думки
Миротворець	Формування навичок вирішення конфліктів та медіації	Група отримує уявну суперечку (наприклад, двоє хочуть виконувати ту саму частину проєкту). Учень-медіатор пропонує компроміс: поділ ролей, спільну роботу або звернення до групи.	Навички розв’язання конфліктів, соціальна емпатія, розвиток відповідальності
Аргументуй свою думку	Розвиток уміння переконливо висловлювати свою позицію	Учитель дає твердження («Чи варто додати малюнки до проєкту?»). Учні у групах готують 3 аргументи «за» або «проти» й представляють їх.	Навички аргументації, логічне мислення, впевненість у висловлюваннях
Разом швидше!	Розвиток уміння працювати в команді та узгоджувати дії	Група має зібрати пазл або конструкцію, але кожен учасник може виконувати дію лише однією рукою або за вказівками обраного «лідера-координатора».	Координація, робота за планом, командна взаємодія
Комплімент за справу	Формування позитивного соціального клімату та взаємної підтримки	Після етапу спільної роботи кожен учень називає партнеру або всій групі позитивний відгук про його дію або внесок.	Підтримка, емпатія, соціальна чутливість, розвиток доброзичливості

Назва вправи	Мета вправи	Опис виконання	Які показники розвиває
Спільний вибір	Розвиток навички ухвалення групових рішень	Учитель пропонує 3 варіанти оформлення або етапу проекту. Група повинна обрати один, аргументуючи свій вибір.	Компроміс, здатність домовлятися, логічне обґрунтування
Ланцюжок ідей	Стимулювання взаємодії та колективної творчості	Перший учень пропонує ідею. Наступний додає до неї свою, і так по колу. У результаті формується спільний задум.	Комунікативність, ініціативність, увага до думок однокласників
Рольова ротація	Розвиток гнучкості у спілкуванні та розуміння різних ролей	Під час виконання одного завдання діти змінюють ролі: лідер → доповідач → виконавець → посередник → аналітик.	Широке бачення командної роботи, навички взаєморозуміння
Діалог удвох	Тренування коротких структурованих висловлювань та вміння ставити запитання	Двоє учнів ведуть міні-діалог за схемою: «Запитання — відповідь — уточнення — висновок».	Уміння ставити запитання, логіка мовлення, активний діалог

Додаток Л

Таблиця системи вправ для розвитку лідерських якостей молодших школярів у проєктній діяльності

Критерій	Назва вправи	Мета вправи	Короткий опис змісту виконання
Особистісна активність	Скринька ідей	Розвиток ініціативності, сміливості висловлювати думку	Учні пропонують свої ідеї щодо проєкту (анонімно або відкрито). Учитель зачитує всі варіанти, підкреслюючи важливість кожного.
	Я зможу!	Формування наполегливості й упевненості у власних можливостях	Діти обирають одне зі складних завдань у межах проєкту та намагаються його виконати; після цього здійснюють рефлексію за запитаннями.
	Мій виклик	Розвиток уміння долати труднощі	Кожен учень обирає індивідуальний міні-виклик у проєкті («запитати думку трьох дітей», «виступити з ідеєю», «зробити частину проєкту самостійно»).
	Комплімент моїм здібностям	Позитивне ставлення до власних можливостей	Діти пишуть 3 свої сильні сторони, які можуть допомогти в проєкті.
Соціально-комунікативна взаємодія	Коло співпраці	Формування вміння слухати та об'єднувати ідеї	Протягом 5 хвилин група має створити єдину ідею, врахувавши думки всіх учасників.
	Почути кожного	Розвиток активного слухання	Один учень висловлює думку, другий має перефразувати й уточнити, що саме почув.
	Миротворець	Формування навичок конструктивного вирішення конфліктів	Моделюється конфліктна ситуація; призначений «медіатор» пропонує способи розв'язання.
	Міст довіри	Розвиток емпатії та взаємної підтримки	Учні в колі говорять одне одному фрази підтримки, що знижує емоційне напруження в групі.
Організаторські здібності	Проектний навігатор	Розвиток планування та структурування діяльності	Діти створюють карту проєкту: мета, етапи, ролі, ресурси, продукт.
	Командні ролі	Розподіл відповідальності та формування відчуття	Діти самостійно обирають ролі у проєкті; ролі можуть змінюватися відповідно до бажання учнів.

Критерій	Назва вправи	Мета вправи	Короткий опис змісту виконання
		значущості ролей	
	Будівники	Розвиток координації й лідерства	Команда будує конструкцію за усними інструкціями координатора.
	Контрольний пункт	Формування відповідальності за процес та результат	Команда регулярно аналізує виконані дії, труднощі та коригує подальшу роботу.
	Таймпланер	Розвиток навичок роботи з часом	Група створює таблицю-план: «Завдання — Час — Відповідальний — Статус».
	Проект без слів	Розвиток взаєморозуміння та командної взаємодії	Група виконує завдання (пазл, будівлю) без слів — лише жестами.
Когнітивно-рефлексивна компетентність	Що? Чому? Як?	Розвиток аналітичного мислення	Після кожного етапу роботи діти аналізують: «Що ми зробили?», «Чому саме так?», «Як можна покращити?».
	Мозковий штурм + аналіз	Формування навичок генерування та аналізу ідей	Група генерує ідеї, а потім обирає найкращу, аргументуючи вибір.
	Помічник рішень	Навчання прийняття рішень	Учні отримують 2–3 варіанти дій і мають вибрати оптимальний, пояснивши чому.
	Сходінки успіху	Розвиток навичок рефлексії	Після завершення етапу учні заповнюють картку: «Що вийшло?», «Що не вдалося?», «Що зроблю інакше?».
Морально-ціннісна спрямованість	Я — чесний лідер	Усвідомлення значення чесності	Діти аналізують міні-ситуації («Хтось не виконав свою частину роботи. Як варто вчинити?»).
	Справедливий суддя	Розвиток почуття справедливості	Учні розглядають ситуації групових мініконфліктів і пропонують справедливе рішення.
	Коло підтримки	Формування поваги та співпереживання	Кожен учень називає, як він може підтримати команду.
	Рішення серцем і розумом	Розвиток морального вибору	Діти визначають, яке рішення буде добрим для всієї групи, а не лише для окремої особи.

Додаток М

Таблиця. Вправи для розвитку когнітивно-рефлексивної компетентності молодших школярів у проєктній діяльності

Назва вправи	Мета вправи	Опис і приклади виконання	Розвивальні показники лідерських якостей
«Дерево рішень»	Формування вміння прогнозувати наслідки та обирати оптимальний варіант рішення.	Діти створюють «дерево»: стовбур — мета проєкту, гілки — варіанти рішень, листочки — можливі наслідки. Наприклад, у проєкті про чистоту шкільного подвір'я учні аналізують, що буде, якщо організувати акцію, а що — якщо ні.	Уміння приймати рішення, аналізувати, прогнозувати наслідки.
«Інформаційний детектив»	Розвиток критичного мислення та навичок перевірки інформації.	Учні аналізують інформацію з різних джерел (книги, сайти, поради дорослих). Позначають «довіряю / потребує уточнення / викликає сумнів» та пояснюють свій вибір.	Критичне мислення, уміння працювати з інформацією, аналізувати дані.
«Вибір найкращого варіанту»	Навчання порівнювати альтернативи та робити обґрунтований вибір.	Діти порівнюють кілька варіантів (наприклад, способів презентації результатів проєкту) за схемою: «Переваги — Недоліки — Що потрібно». Обирають оптимальний варіант.	Аналітичне мислення, логічне оцінювання, аргументація.
«Мій прогрес» (рефлексивна анкета)	Формування навички самоаналізу та оцінювання власних дій.	Учні відповідають на запитання: «Що я зробив найкраще?», «Що було складним?», «Що покращу наступного разу?». Використовують символи-смайли або кольори для позначень.	Рефлексія, самооцінювання, здатність визначати помилки та успіхи.
«Щоденник дослідника»	Розвиток системності мислення та вміння фіксувати результати дослідження.	Учні ведуть щоденник проєкту: роблять записи, замальовки, структурують інформацію, фіксують спостереження. Наприклад, у проєкті «Осінні зміни» діти щодня роблять нотатки про погоду, рослини, відмінності.	Організованість, аналітичні здібності, уміння узагальнювати.
«Знайди, що можна	Формування навички	Після створення плаката/макета/презентації діти в	Уміння визначати помилки,

Назва вправи	Мета вправи	Опис і приклади виконання	Розвивальні показники лідерських якостей
покращити»	конструктивної критики та пошуку шляхів удосконалення.	парах аналізують роботу за трьома питаннями: «Добре — ...», «Покращити — ...», «Наступний крок — ...».	конструктивність, відповідальність.
«Ми — команда рішень»	Розвиток гнучкості мислення та колективного прийняття рішень.	Група отримує проблемну ситуацію (не вистачає матеріалів, не встигають завершити). Учні пропонують варіанти виходу та оцінюють їхню реалістичність.	Прийняття рішень, гнучкість, командна взаємодія.
«Аналіз ситуації»	Вироблення здатності аналізувати причини та наслідки подій.	Учитель пропонує ситуацію (успішну або проблемну): «Група не змогла завершити роботу вчасно — чому?». Діти визначають причини, наслідки, пропонують шляхи виправлення.	Аналітичність, уміння шукати рішення, прогнозування дій.
«Карта ідей»	Розвиток навички структурувати інформацію та бачити зв'язки.	Учні створюють ментальну карту проєкту: тема — напрями — ідеї — ресурси. Наприклад: «Проєкт про воду» → «Чому важлива?» → «Економія», «Очищення» тощо.	Структурування інформації, системне мислення.

Додаток Н

Готові приклади карток для вправи «Мій прогрес»

КАРТКА «МІЙ ПРОГРЕС» (ЩОДЕННА)

Ім'я учня: _____ Дата: _____

1. Що сьогодні у мене вийшло найкраще?

2. Що було найскладнішим?

3. Як я впорався/впоралася зі складністю?

4. Чим я допоміг/допомогла команді сьогодні?

5. Що я хочу покращити завтра?

Картка «Мій прогрес» (тижнева)

Ім'я: _____ Тиждень проєкту: _____

1. Мої найважливіші досягнення цього тижня:

2. Які навички лідерства я проявив/проявила?

(Підкресли або познач ✓)

упевненість

ініціативність

відповідальність

співпраця

організованість

уміння слухати

уміння приймати рішення

чесність / справедливість

3. Що було складно і як я це долав/долала?

4. Як я взаємодіяв/взаємодіяла з командою?

5. Мій головний урок цього тижня:

КАРТКА «МІЙ ПРОГРЕС» (ПІДСУМКОВА ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПРОЄКТУ)

Назва проєкту: _____

Ім'я учня: _____ Дата завершення: _____

1. Що я зробив/зробила найкраще в цьому проєкті?

2. Яку роль я виконував/виконувала? Чи хотів/хотіла би спробувати іншу?

3. Які навички лідера я розвинув/розвинула?

(Познач ✓)

уміння планувати

уміння розподіляти завдання

комунікація

уміння слухати

відповідальність

ініціативність

творчість

вирішення конфліктів

самотійність

рефлексія

4. Що було найскладнішим і як я це подолав/подолала?

5. Як я допомагав/допомагала команді?

6. Чого я навчився/навчилася завдяки участі в проєкті?

7. Що я хочу покращити наступного разу?

МІНІМАЛІСТИЧНА КАРТКА (КОРОТКИЙ ВАРІАНТ ДЛЯ ЩОДЕННОГО ВИКОРИСТАННЯ)

Мій прогрес сьогодні

Я молодець, бо: _____

Найскладніше було: _____

Я впорався/впоралася, тому що: _____

Я допоміг/допомогла: _____

Завтра хочу зробити краще: _____

ВАРІАНТ У ВИГЛЯДІ СМАЙЛИКІВ (ДЛЯ 1–2 КЛАСІВ)

Мій настрій під час роботи над проєктом:

(обери смайлик): 😊 😐 😞

Сьогодні я...

✓ висловлював/висловлювала ідеї

✓ слухав/слухала інших

✓ працював/працювала дружно

✓ був/була відповідальним(ою)

Що я зробив/зробила добре?

Що хочу навчитися наступного разу?

Мій прогрес

Що мені
вдалося найкраще?

Мій прогрес

В чому
були труднощі?

Мій прогрес

Що я
хочу покращити?

Мій прогрес

В чому я був(ла)
успішним (іою)?

Додаток П

**Таблиця. Вправи для розвитку морально-ціннісної спрямованості
молодших школярів у проєктній діяльності**

Назва вправи	Мета / Розвиток	Короткий зміст та приклад виконання	Очікуваний ефект
Етична дилема	Формування етичного мислення, морального вибору	Учням пропонують ситуацію з двома варіантами різної складності: використати готовий шаблон презентації або створити власний дизайн. Обговорюють чесність, справедливість, спільний інтерес.	Уміння приймати етичні рішення, аргументувати власну позицію, зважати на інтереси команди.
Добрий вчинок для команди	Розвиток емпатії, відповідальності, доброзичливості	Кожен учень протягом проєкту робить одну «непомітну добру справу»: допомога, підтримка, створення матеріалу, миротворчий жест. Наприкінці діти описують свої дії в рефлексивній картці.	Формування емпатії, уміння помічати потреби інших, розвиток доброзичливості та командності.
Справедливий розподіл	Формування почуття справедливості, уміння домовлятися	Учням дають обмежені ресурси (5 маркерів, 3 А3, 1 планшет). Група домовляється, хто що використовує, аргументує потреби. Наприклад, у проєкті «Моя екологічна школа».	Уміння враховувати спільний інтерес, аргументувати свої потреби, домовлятися без конфліктів.
Моральний компас	Розвиток уміння оцінювати власні дії через моральні запитання	Діти відповідають на «компасні запитання»: чи справедливо діяв, чи не образив когось, чи врахував потреби інших, чи можу пишатися своєю поведінкою.	Формування звички до самоконтролю, самоаналізу та моральної відповідальності.
Роль доброго лідера	Формування ціннісного образу позитивного лідерства	Група створює плакат «Добрий лідер»: чесний, справедливий, уважний, допомагає слабшим, не командує, не кричить. Під час проєкту учні звіряють свою поведінку з критеріями плаката.	Усвідомлення морального аспекту лідерства, формування позитивної моделі поведінки.

Назва вправи	Мета / Розвиток	Короткий зміст та приклад виконання	Очікуваний ефект
Вирішити з повагою	Формування навичок конструктивного вирішення конфліктів	Учні моделюють конфліктну ситуацію (боротьба за роль, невиконання завдання, суперечка щодо оформлення). У парах тренують алгоритм: слухаю – висловлююся без образ – пропоную компроміс.	Уміння розв’язувати суперечки, слухати, домовлятися, уникати ескалації конфлікту.

Додаток Р
Приклад рефлексивних карток

Рефлексивна картка Що я зробив? Кому допоміг? Що я відчув? Що, на мою думку, відчув мій однокласник?	Рефлексивна картка Що я зробив? Кому допоміг? Що я відчув? Що, на мою думку, відчув мій однокласник?
Рефлексивна картка Що я зробив? Я віддав свої маркери Кому допоміг? Групі Софійки Що я відчув? Я слонатку хвилювався Що, на мою думку, відчув мій однокласник?	Рефлексивна картка Що я зробив? Кому допоміг? Що я відчув? Що, на мою думку, відчув мій однокласник?

Додаток С

**Таблиця. Узагальнена система мініпроектів
для розвитку лідерських якостей молодших школярів**

№	Назва мініпроекту	Основний напрям розвитку	Мета	Короткий зміст	Очікувані результати
1	«Мій клас – дружня команда»	Соціально-комунікативний; морально-ціннісний	Формування співпраці, поваги, уміння домовлятися	Створення «Кодексу дружньої команди», презентація правил	Уміння знаходити компроміс, відповідальність за колектив
2	«Ми – дослідники природи»	Когнітивно-аналітичний; організаторський	Розвиток спостережливості та планування	Тижневе дослідження природного явища та презентація результатів	Аналітичні уміння, планування, відповідальність
3	«Мій безпечний шлях до школи»	Самостійність; соціальна взаємодія	Формування відповідальності та уміння оцінювати ризики	Аналіз маршруту до школи, створення рекомендацій однокласникам	Уміння приймати рішення й аргументувати думку
4	«Екомайстерня»	Ініціативність; організаторські здібності	Формування екокультури та командної роботи	Створення виробів з вторсировини та організація виставки	Розподіл ролей, координація, завершення роботи
5	«Книжкова країна»	Комунікативні та творчі якості	Стимулювання читання та самопрезентації	Створення буктрейлера, коміксу або сценки за книгою	Виступ перед класом, аргументація, командна взаємодія
6	«Мій маленький бізнес»	Підприємливість; планування	Ознайомлення з основами підприємливості	Створення продукту (листівки, сувеніри), планування процесу та презентація	Уміння планувати ресурси, презентувати ідеї
7	«Зірки нашого класу»	Самопрезентація; упевненість у собі	Розвиток самооцінки та навичок виступу	Міні-презентації учнів про їх хобі й досягнення	Упевненість, ораторські навички,

№	Назва мініпроєкту	Основний напрям розвитку	Мета	Короткий зміст	Очікувані результати
					емпатія
8	«Добрі справи нашого класу»	Морально-ціннісний розвиток	Формування емпатії та відповідальності	Реалізація корисної справи (допомога, озеленення, листівки)	Моральний вибір, відповідальність, співпереживання
9	«Шкільна студія новин»	Комунікативні та організаторські якості	Розвиток інформаційної культури, командної роботи	Створення відеоновин або газети про події класу	Організація інформації, робота в ролях, спілкування
10	«Будівничі майбутнього»	Логічне мислення; співпраця	Формування умінь планування та взаємодії	Створення моделі будівлі чи міста з LEGO або підручних матеріалів	Координація дій, аргументоване обговорення, відповідальність